

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog for Dansk Skolehistorie 1977

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Årbog for Dansk Skolehistorie udgives af *Selskabet for Dansk Skolehistorie*. Redaktionsudvalget består af lektor, dr. theol. K. E. Bugge, lektor, mag. art. Ingrid Markussen, lektor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen og professor dr. phil. Roar Skovmand.

Årbogen sendes til selskabets medlemmer, men kan også købes gennem boghandelen.

Bidrag til årbogen samt bøger, der ønskes anmeldt, sendes til årbogens redaktør, Ingrid Markussen, Stenløkken 78, 3460 Birkerød.

Indmeldelse i Selskabet for dansk Skolehistorie sker ved henvendelse til selskabets kasserer, overbibliotekar Robert Hellner, Danmarks Pædagogiske Bibliotek, Lersø Park Allé 101, 2100 København Ø. Medlemskontingentet er 50 kr. årligt, for unge under uddannelse samt for pensionister dog 30 kr. Ægtepar kan for 60 kr. opnå et medlemskab, der giver begge ægtefæller stemmeret på generalforsamlingen, men kun giver ret til et eksemplar af årbogen.

Selskabets bestyrelse består af:

Fagleder, cand. pæd. *Chr. Friis Damgaard* (sekretær)
Overbibliotekar, cand. mag. *Robert Hellner* (kasserer)
Arkivar, mag. art. *Grethe Ilsøe*
Amtskonsulent *Viggo Witt-Hansen*
Fagkonsulent, cand. pæd. *Svend Arne Jensen*
Museumspædagog *Ove H. Nielsen*
Stipendiat, cand. mag. *Erik Nørr*
Lektor, mag. art. *Knud Prange*
Lektor, dr. pæd. *Vagn Skovgaard-Petersen* (formand)

Vignetten på omslaget er tegnet af Albert Engström. Den findes i Albert Bonniers udvalg af Engströms værker i »Mot aftonglöden«, 1965. Teksten lyder: I går sa fröken att 5 och 5 ä 10 i dag säjer fröken att 7 och 3 ä 10. Va faen ska en tro?

Albert Engströms tegninger af svensk skolevæsen er måske ikke blandt hans mest kendte. Engström gengiver med sin skarpe pen i streg og ord almene undervisningssituationer som også danske læsere bør have lejlighed til at more sig over. Derfor gengives nogle af tegningerne i årbogen.

ÅRBOG FOR DANSK SKOLEHISTORIE 1977

Årbog for Dansk Skolehistorie 1977

11. årgang

Redigeret af *Ingrid Markussen*

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Udgivet med støtte fra Undervisningsministeriet

Trykt hos Andelsbogtrykkeriet i Odense

Indholdsfortegnelse

Artikler

M. Hartling: Nogle data af mit liv	7
Kamma Struwe: Samtidsorienterings tilblivelse	65
Roar Skovmand: De frie skoletanker og reformerne i 1920'erne og 30'erne ..	90
Hans Henning Hansen: Skolebyggeri gennem skiftende tider	106
Else Karlshøj; Finn Rasborg: Nutids valg – Fremtids vilkår	116
L. S. Ravn: Da Nordslesvig vågnede. En vurdering af lærernes indsats ...	132

Skolen og samfundet 1976–1977

Af dr. pæd. Ellen Nørgaard	139
----------------------------------	-----

Skolehistorisk litteratur

Leo Andersen og Katrin Hjort: Den danske folkeskoles udvikling frem til 1958. – Ved dr. pæd. Ellen Nørgaard	152
K. Bang Mikkelsen: Degne og skoleholdere samt kateketer, klokkere og organister i Fyns Stift indtil 1814. – Ved lektor Ingrid Markussen	154
En landsbylærer ser tilbage. Knud Ottosens erindringer 1821–1907. Udgivet af Ingrid Markussen for Selskabet for Dansk Skolehistorie 1977. – Ved lektor Verner Bruhn	155

Tidsskrifter med skolehistorisk indhold

Af dr. pæd. Ellen Nørgaard	158
----------------------------------	-----

Bibliografi over dansk skolehistorie 1976

Af lektor, mag. art. Ingrid Markussen	162
---	-----

Nyt og noter

E. Gjerløff: Frederiksborg Statsskole under fire rektorer fra 1902–1977 ..	167
Roar Skovmand: Eilif Frank og kilderne til friskolernes historie	179
Beretning fra Institut for Dansk Skolehistorie	181
Beretning fra Selskabet for Dansk Skolehistorie	183

Personregister	185
----------------------	-----

Nogle data af mit liv

Af fhv. undervisningsminister M. HARTLING

Indledning

I 1808 reorganiserede Kong Frederik 6. Dannebrogordenen i stil med den nye franske æreslegion, så at enhver – og ikke kun de øverste klasser – kunne komme i betragtning og modtage et »udvortes tegn på erkiendt borgerværd«. Kongen regnede med, at nyordningen ville blive »en indretning – hvis velgørende virkning snart vil spores for alle borgerklasser.« (Kgl. res. 28.6. 1808), og sandt er det da, at i de forløbne 170 år er et stadigt bredere udsnit af befolkningen blevet dekoreret med Dannebrogordenens forskellige grader.

Ved samme lejlighed oprettedes et embede som de kongelige ordners historiograf, hvem det bl. a. blev pålagt at indsamle oplysninger om de dekoreredes levnedsløb. Ret tidligt blev det en pligt for riddere af Dannebrogordenen at indsende en levnedssberetning til ordenshistoriografen; men ved Christiansborg Slots brand i 1884 gik alt det indtil da indsendte tabt. Fra kopier bevaret i andre arkiver kan man slutte, at der blandt de brændte selvbiografier har været et fremragende kildemateriale. At samlingen blev genopbygget, skyldes i høj grad professor Troels-Lund, der var kgl. ordenshistoriograf 1897–1921. Han fik udvidet pligten til at udarbejde en levnedsskildring til også at gælde dannebrogsmænd (1904) og kommandører samt storkorsriddere (1911), og han fik procenten af indsendte besvarelser drevet i vejret, dels formentlig p.g.a. sin store anseelse, dels også fordi han med energi og uortodoxe argumenter appellerede til de uefterrettelige.

I tidens løb er der indkommet formentlig ca. 30.000 selvbiografier, der opbevares i brandsikre bokse i Christian VIII's palæ på Amalienborg. Levnedssberetningerne er af varierende værdi rækkende fra et par sider med lapidariske oplysninger og til flere hundrede sider ofte af betydelig historisk værdi. Principielt er biografierne kun tilgængelige for den til enhver tid regerende Konge eller Dronning samt ordenshistoriografen. Med mindre der er krævet særlige klausuler, vil biografierne dog normalt være tilgængelige efter 50 år. Brugerne af samlingen

er oftest enten slægtsforskere eller historikere, som arbejder med et bestemt problem. I hvert enkelt tilfælde sikrer man sig, at formålet er seriøst, ligesom tilladelse til at læse den pågældende selvbiografi kun gives, dersom dette ikke kan antages at stride mod de forudsætninger, hvorunder den er afleveret. I tvivlstilfælde kontaktes efterslægten. Det overordnede hensyn er naturligvis, at enhver forfatter til en selvbiografi har krav på den yderste diskretion, hvortil kommer, at en krænkelse af dette princip vil føre til mere indholdsløse levnedberetninger.

Ud fra et ønske om at udbrede kendskabet til ordenshistoriografens samlinger, har Hendes Majestæt Dronningen og Ordenskansleren Hans Kongelige Højhed Prins Henrik bifaldet udgivelsen af trykværdige levnedberetninger, hvor dette kan ske med fuld overholdelse af alle diskretionshensyn og med efterslægtenes samtykke.

Undervisningsminister M. R. Hartlings levnedberetning, som hermed udgives i forståelse med hans børn, tidl. stats- og udenrigsminister Poul Hartling og lærer Elise Hagemann, kan stå som prototypen på den gode, fyldige selvbiografi, der både giver baggrunden for forfatterens virke og en redegørelse for centrale sider af dette.

M. R. Hartling, der døde 12. september 1960, afgik som undervisningsminister 13. november 1947 med de øvrige ministre i ministeriet Knud Kristensen. M. R. Hartling havde ikke før sin udnævnelse til minister været dekoreret, men 31. marts 1949 blev han kommandør af Dannebrog, og 19. april s. å. indsendte han sin levnedberetning til ordenshistoriografen. Den gengives uforkortet og ordret, idet dog retskrivningen er moderniseret.

Udgivelsen er muliggjort ved et af undervisningsministeriet ydet tilskud fra tipsmidlerne.

Tage Kaarsted

BARNDOM OG FØRSTE UNGDOM

Jeg er født på en lille gård nord for landsbyen Vilsted i Vesthimmerland den 18. oktober 1885. Gården bærer efter en lille flød (dam) øst for haven navnet Fløgård. Min fader, Søren Christian Madsen, blev født på Fløgård den 17. februar 1861, og han bevarede en dunkel erindring om de tyske soldater, der var på gården i 1864. Han var en intelligent og belæst mand, der havde gennemløbet hele det dog ikke

alt for store sognebibliotek, der fandtes i Vilsted skole, hvor vi børn i vor skoletid byttede bøger for ham. Han var en dygtig regnemester og skrev en pyntelig håndskrift. Naturligvis blev hans evner taget i brug i sognet som medlem af sognerådet, som medstifter af a/s Vilsted vindmølle o. m. a. Men han forsømte ikke på grund af de offentlige hverv gårdens drift. Jordtilliggendet var på 30 tdr. land, hvoraf en del var let sandjord, hertil kom et kær for østenden af marken og en hede-parcel i Fleisborg hede, en halv mils vej fra gården. En mangel ved denne var, at der ikke hørte et virkeligt stykke eng til den. Et familiesagn fortæller, at et engdrag ved Vilsted sø hørte til gården, men det blev solgt ved et julegilde for en bagatel af min bedstefader (Mads Rasmussen), der betragtede engstykket som uden værdi, da det meste stod under vand. Senere, da søen blev udtørret, fik det betydelig værdi, og nu savnedes det i gårdens drift.

Min moder hed Kristiane Nielsdatter. Hun blev født i nabosognet Vindblæs den 8. februar 1862 på en lille ejendom oppe på Skovbakken. Som min faders slægt bestod hendes af bønder, dog med en enkelt skolemester iblandt. Om min moder har jeg skrevet i bogen »Min Mor« (De unges forlag 1947), hvortil jeg kan henvise.

Mit hjem var et godt, men uhyre jævnt og nøjsomt hjem. Rede penge så vi kun lidt til, men levede stort set af gårdens produkter. En tokrone var dengang en stor sum; som bevis herpå kan jeg nævne, at min onkel, gårdejer Rasmus Madsen, gik en lang vej for at låne denne sum, da han engang var i pengetrang. Vor kost var sund og jævn. Om morgenen fik vi davre, der bestod af øllebrød, og hertil spiste vi visse tider af året spegesild. Men øllebrøden var kogt på mors hjemmebryggede øl og hjemmebagte brød, og endnu den dag i dag synes jeg, at ingen ret har smagt mig bedre. Middagen (Unnnenen) bestod næsten hver dag af grød med sødmælk til samt stegt flæsk og kartofler, som vi pil-lede ved bordet. Om aftenen fik vi et par velsmurte rundtenommer, en kop te, mælk eller mælkegrød. Kun om søndagen vankede der kaffe, og da var middagen ofte stegt høne eller hønesekødsuppe. Oksekød så vi meget sjældent; men naturligvis fik vi flæskesteg og andet godt, når den årlige griseslagtning op mod jul fandt sted.

Indtægterne på sådan en lille gård var dengang (1890–1900) små. Nogle få grise fededes op, stundom et par stude, et føl solgtes hvert år, så længe vi havde den gamle hvide følhøppe, som vi børn elskede. Mor behandlede selv mælken af vore fire køer, idet det nærmeste mejeri lå

Mads Rasmussen Hartling var døbt Madsen, men kort efter sin ansættelse på Østriggades skole i 1908 tog han navneforandring, idet der var fire lærere på skolen, der hed Madsen. Fotografi ca. 1945. KBs billedsamling.

for langt borte. Hun kernede fortrinligt smør, som vi solgte i Løgstør. En gang om ugen eller så vandrede jeg, da jeg blev stor nok til det, med smørkrukken til Løgstør og kom hjem med 3–4 kr. i kontante penge. Men var indtægterne små, var udgifterne det også. Der skyldtes kun godt 3000 kr. på ejendommen, skatterne var lave, og fornødenhederne ikke store – de måtte rette sig efter pengene. Vi lærte at sætte tæring efter næring. Mor kartede og spandt, hvad fårene gav os af uld, en del vævede hun også, så til tøj var udgifterne ikke store.

Tidligt kom jeg ud at tjene som hyrdedreng. Vor nabo havde brug for en til at passe kreaturerne om sommeren, og da min kun godt et år yngre broder kunne klare den sag hjemme, flyttede jeg i elleveårsalderen hjemmefra fra 1. maj til 1. november. Skønt afstanden mellem mit hjem og nabogården kun var kort, følte det alligevel hårdt at være borte fra hjemmet. Jeg husker endnu meget levende, hvordan jeg, når jeg gik og flyttede min husbonds køer og fra marken kunne se tørverøgen stige op fra den hjemlige skorsten og høre mine to søskendes glade latter derhjemme, grebes af hjemlængsel i en sådan grad, at jeg måtte lægge mig ned på marken og græde min smerte ud. Men hvor lærte jeg at skatte mit hjem, mine forældre og søskende. Først nu forstod jeg rigtigt, hvad de betød for mig, og jeg så hen til 1. november med længsel og glæde. To somre havde jeg denne plads, som min yngre broder derpå arvede. Vor skolegang var ordnet således der i sognet, at de større børn gik 1 dag om ugen i skole om sommeren og 5 dage om vinteren, de mindre børn gik så de øvrige dage. Vi lærte at læse godt indenad, at skrive et ret fejlfrit dansk og at regne med ikke ringe sikkerhed, og det står sådan for mig, at vi på dette område nåede ud over, hvad nutidens børn kan præstere. Til gengæld var det småt med geografi og naturkundskab, men bedre med fædrelandshistorien, hvor lærerens fortælling fangede os. I religion læste vi bibelhistorie efter Balslevs bog, og desuden lærte vi Luthers lille katekismus udenad, hvortil kom en del salmevers. Jeg tror selve skolegangsordningen var meget hensigtsmæssig. Den gav os tid til at lære af livet og arbejdet derhjemme, og den gjorde os ikke skoletrætte, men bevarede en vis friskhed over arbejdet.

Min konfirmation fandt sted under en præstevacance, og konfirmationsforberedelserne efterlod ikke noget blivende indtryk på mig, selv om jeg endnu mindes pastor J. C. Steffensen med veneration, ikke mindst fordi han viste stor forståelse for min læselyst og lånte mig en del bøger.

Efter konfirmationen kom jeg atter ud at tjene hos en fætter, som jeg holdt meget af, og hvor jeg havde det godt. Men i det år skete en stor omvæltning i mit elskede barndomshjem. Far blev angrebet af lungetuberkulose, en sygdom, der blev en slem svøbe for hjemmet også senere, idet min eneste bror og en brorsøn døde af samme sygdom. Det gik langsomt men sikkert nedad med far, skønt han søgte mange læger, ja nedlod sig til at gå til en klog kone, som han ellers ikke havde nogen

tillid til. Ved nytårstid 1900 døde han, og sorgen var stor hos os alle, og ikke mindst mor var dybt fortvivlet. Far og mor havde levet sammen i et ægteskab præget af harmoni og lykke, jeg husker aldrig et ondt ord dem imellem. Det var ikke underligt, at mor, der nu 38 år gammel var blevet enke, syntes, at alt var slået i stykker, og at fremtiden var håbløs.

Først da jeg var blevet ældre, forstod jeg min fars betydning for mig. Hans strenge pligtfølelse, hans krav om samvittighedsfuldt arbejde, hvad vi så blev sat til, parret med en vis strenghed i opdragelsen kunne til tider føles hård, men senere har jeg forstået, hvad hans gode eksempel betød for mine søskende og mig, og jeg er ham dybt taknemmelig for hans faste ledelse af os; den trængte vi netop til, og den trængte ethvert barn til og er lykkelig over, blot den er parret med kærlighed.

Det store spørgsmål for os alle var nu, om vi kunne blive ved gården og føre dens drift videre. Det var naturligvis vort inderligste ønske, og det skete da også. Jeg var kommet hjem fra min plads den 1. november, og sammen med min uforligneligt gode og arbejdsomme mor måtte jeg nu være en slags bestyrer på gården. Det gik bedre end ventet, og glade var vi alle, også min gamle farmor, for hvem tanken om at skulle forlade gården var utænkelig. Hvad disse par år lærte mig kan vel samles i dette, at jeg lærte at bære et ansvar; dette ansvar lå ganske vist ud over, hvad min alder og udvikling forudsatte, men jeg gik frejdigt ind under det, og ved mors og gode menneskers hjælp blev det muligt at bære det.

Fra denne periode i mit liv (1900–1902) erindrer jeg en ting med stolthed. Som før nævnt, behandlede mor selv mælken af vore fire køer, og det var ikke mange rede penge, vi fik ud af denne smørproduktion. Årsagen til, at vi ikke – som næsten alle andre i sognet – leverede mælken til et mejeri, var den, at ingen mælkekusk ville afhente vor smule mælk, idet gården lå ved en dårlig holdt bivej, som om vinteren ikke var behagelig at færdes ad. Jeg tog så initiativet til at få de 4–5 naboer, der var i samme situation, til at være med i et forsøg på at få denne sag ordnet. Efter en del forhandlinger lykkedes det virkelig, og resultatet var, at vi fik ikke så få flere kontanter hjem for mælken (hvad vi nok kunne trænge til), og at mor slap for det slidsomme arbejde med kerningen, der fandt sted i en lille stampekerne og tog lang tid, når mælken var vanskelig.

LÆSE- OG LÆRETID

Imidlertid stod min hu til læsning. I min fritid læste jeg alt, hvad jeg kunne få fat på af bøger og blade. Om vinteren havde jeg altid en bog liggende i stalden, og når jeg var træt af hakkelseskæringen og tærskningen, der foregik med plejl, søgte jeg ind i den lune stald til min bog. Hvad der gjorde tanken om at gå læsevejen til mere end en drøm, var den nære beliggenhed af Ranum statsseminarium. Når man gik tværs over marker og ad markveje, var afstanden mellem mit hjem og Ranum kun 4–5 km, og det skulle ikke være umuligt hver dag at gå det stykke vej, så jeg kunne bo hjemme og derved spare en betydelig del af, hvad uddannelsen ellers ville koste. Skønt mor var betænkelig, blev planen til virkelighed, og fra efteråret 1902 til optagelsesprøven 1903 gik jeg til forberedelse hos hjælpelæreren i Vilsted, J. P. Jensen, en ung frisk mand, der kom lige fra eksamensbordet, og hvem jeg takker for god undervisning og godt menneskeligt kammeratskab. Det lykkedes at få det tilstrækkelige mål af kundskaber samlet sammen til at bestå optagelsesprøven med et pænt resultat, og fra 1903–1906 falder så min studietid i Ranum.

Denne periode af mit liv står for mig i det smukkeste lys. Spadsereuren frem og tilbage hver dag (stundom to gange daglig) bidrog sikkert til at holde mig frisk og sund, og selv om jeg en gang imellem savnede det daglige kammeratskab uden for selve undervisningstiden, så fik jeg både gode kammerater og gode venner. Blandt eleverne i min klasse var der ikke få højt begavede unge, hvoraf en del senere blev kendt landet over. Jeg skal nævne de mest kendte: Richardt Gandrup, fremragende journalist og forfatter, med overordentlig litterær forståelse og ved siden deraf et sjældent fint menneske. Kristian Bure, initiativrig pædagog, intelligent skribent, forlod ret hurtigt skolens tjeneste og blev arkivar i udenrigsministeriet. K. K. Nicolaisen blev lærer i Ålborg, senere hospitalsforstander, har skrevet en række litteraturhistoriske og biografiske bøger. Hans Kyrre, lige kendt som pædagog og forfatter. Men naturligvis var der mange andre fortrinlige mennesker, der senere i stilhed gjorde et godt arbejde i den danske skole, og ikke få af dem blev betroet posten som skoleledere. Om min Ranumtid har jeg skrevet i et festskrift, udsendt i anledning af seminariets 100 års jubilæum, hvortil jeg måske tør henvise. 1906 sluttede studietiden med

en pæn eksamen, mg i gennemsnit, og nu skulle man ud i livet og tjene sit brød og vise, hvad man duede til.

I grunden var det min agt straks at søge ind på statens lærerhøjskole for at læse litteratur og sprog, men min ansøgning blev ikke bevilget, og jeg begyndte så at søge vikariater. Det endte med, at jeg blandt flere muligheder valgte en plads som lærer ved Nexø private realskole og seminarium. Den lå så dejlig langt borte, og med mine 21 år og min lyst til at komme rigtig ud blandt fremmede passede den fra Himmerland så fjerne ø mig godt. Rejsen derover gik godt, indtil jeg med den lille natbornholmske damper forlod Hasle for at komme videre nord om Bornholm til Nexø. Det blæste godt op, og i løbet af et øjeblik var det berygtede Hammervand i oprør, og søsygen indfandt sig næsten lige så hurtigt. For første gang prøvede jeg denne modbydelige sygdom, endda i så høj grad, at de første otte dage i Nexø følte jeg mig stadig om bord på den slingrende skude, og jeg troede ærlig talt ikke, at jeg nogensinde skulle komme til at befinde mig vel i denne ellers så hyggelige by. Det gik heldigvis ganske anderledes. Jeg mødte på seminariet en stab af lærere med forstander Lundsgaard i spidsen, som jeg kom til at holde meget af. Kendtest blandt dem var vel Peter Dam, der var meget frisindet, noget af en polyhistor, ilter at væsen, men redeligheden selv. Senere lektor i Naskov og fremragende oversætter fra fransk, C. E. Falbe-Hansen, kom til Nexø omtrent samtidig med mig, og vi mødtes i et udmærket samarbejde og kammeratskab og havde mange hyggelige timer sammen. Jeg takker ham også for den første indførelse i det skønne franske sprog.

Det var spændende at få de første timer med en flok drenge og piger; det gik over forventning, men det skal også siges, at børnene var ualmindelig flinke, søde og dygtige; det var en fest at undervise dem, og skønt over 40 år er gået siden, husker jeg mange af dem endnu. En stor oplevelse var det at stifte bekendtskab med den skønne og vidunderlig afvekslende bornholmske natur, hvis skønhed jeg indsugede med al ungdommens friskhed og modtagelighed. Særligt blev Paradisbakkerne og Almindingen mig meget kære. Formentlig må jeg ikke have gjort mine sager helt dårligt, ti da året var ved at ebbe ud, tilbød man mig nyt engagement med betydelig lønforbedring. Jeg havde imidlertid andre planer. Tanken om et årskursus lokkede mig stadigt, og da min ansøgning herom denne gang blev bevilget, var sagen afgjort, men det var med et vist vemod, jeg sagde farvel til Nexø.

Første september 1907 var jeg atter på skolebænken som elev på statens lærerhøjskole, som den da hed. Mine fag var dansk, svensk, fonetik og sproghistorie, hvortil kom tysk, hvor jeg ved dr. phil. Kapers velvilje blev hospiterende elev. Højskolens forstander var professor Hans Olrik, der ledede den med myndighed og værdighed. I dansk havde vi så fremragende lærere som professor Vilhelm Andersen, hvis litteraturgennemgang med oplæsning blev et minde for livet. Fremragende på hver sin måde var også mag. art. frk. Ida Falbe-Hansen, der havde litteraturhistorie, og undervisningsinspektør dr. Bertelsen, der førte os ind i oldnordisk og grammatik. I almindelig sproghistorie havde vi professor Sandfeld-Jensen, hvis forelæsninger står for mig som mønsterværdige og uhyre interessante. I svensk læste frk. Ida Falbe-Hansen og fru dr. Moltesen.

Men ud over den daglige undervisning gav opholdet på skolen en rigdom af indtryk, oplevelser og inspiration. Jeg nævner bl. a. teaterbesøg, mødet med den bildende kunst, hvor dr. Francis Beckett var en fin og forstående cicerone, forelæsninger på universitetet o. s. v. Hvis en eller anden vil spørge om det reelle udbytte af året, så vil jeg svare, at noget eksamensbevis fik vi jo ikke, og jeg tror, det var godt det samme, thi undervisningen ville sikkert være blevet præget heraf i uheldig retning. Det betyder ikke, at jeg betragter eksamen som noget ondt, til sine formål kan den være meget nyttig og nødvendig, men når formålet er at blive orienteret, at få sind og sans vakt for ånds- og kulturværdier, da er den ikke på sin plads. Men nåede vi så lidt af dette med vækkelse og horisontudvidelse? Uden tvivl. Vi forlod lærerhøjskolen som friere og mere vågne mennesker, og det var vel nok arbejdet og pengene værd. Disse sidste måtte jeg låne i Ranum sparekasse mod en farbrors kaution, og hele summen var 1000 kr.

Under opholdet på lærerhøjskolen gik jeg op på Københavns rådhus for at spørge skoledirektøren, Sophus Bauditz, om han mente, der var anvendelse for mig i Københavns skolevæsen. Han tog elskværdigt imod mig, og det samme gjorde en stor hønsehund, der lå ved hans fødder, men han henviste mig til at tale med vicedirektør Rolsted. Hos ham var der intet i vejen, jeg blev straks antaget som vikar fra skoleårets begyndelse, 12. august 1908.

Når jeg bestemte mig til at søge ind ved Københavns skolevæsen, hang det sammen med min eksamen, idet jeg ikke kunne forestå kirkesang og derfor ikke ville have så let ved at komme an på landet. Der-

imod havde jeg ret til at undervise i sang, hvad altid har forekommet mig mærkeligt, men det gik således til: Da jeg var oppe til eksamen i sang og musik og havde forsøgt at synge et par melodier og nogle træffeøvelser, rystede censor, professor Nebelong, fortvivlet på hovedet og ville helst slippe for at høre mig i violinspil, men seminarielærer Thyrrer syntes, jeg skulle vise, hvad jeg dueede til i denne disciplin. Her gik det bedre, og da Nebelong ikke ville tro sine egne øren, måtte jeg spillede flere numre. Resultatet blev mg+ i violin, negativ i sang og g+ i undervisningsfærdighed; det gav tilsammen »bestået« i skolesang, men Nebelong forbød mig strengeligt at synge med børnene, jeg skulle nøjes med at spille. Jeg afgav løfte herom og har holdt det. Derimod har børnene ofte sunget for mig, en eller anden kan altid synge for, men det er et stort handicap for en lærer ikke at kunne lede sangen, der burde forfriske arbejdet i enhver time.

LÆRERAR I KØBENHAVN

Da det herlige studieår på lærerhøjskolen var omme, begyndte så min vikartid i København. I økonomisk henseende var det et problematisk job at gå ind til, idet ens indkomst var afhængig af det antal ledige timer, man kunne opdrive, og det betød stort set, hvor mange faste lærere der måtte melde sig syge. Til at begynde med havde jeg en del små vikariater ved Matthæusgades skole, hvor den originale Rudbeck var inspektør. Han var dimitteret fra Ranum og havde derfor en vis forkærlighed for vikarer, der var udgået fra dette seminarium. Desværre havde han også den skik at dele et vikariat i to, så man kun fik halvdelen af et lærerskema at passe, og det gav jo et slemt afbræk i indtægten, der var ringe; timelønnen var kun 90 øre, hvilket gav en månedlig løn på knap 130 kr., forudsat at man havde fuldt timetal (36 om ugen) hele tiden. Rudbeck havde en ikke helt almindelig evne til at snakke vrede mødre til rette. Jeg husker således en dag i kontortiden, hvor jeg skulle hjælpe til med et eller andet, at en vred ældre kone kom ind og i stærke ord klagede over skolens behandling af hendes datter. Rudbeck hørte ganske roligt på hende, indtil hun var ved at køre træt, så spurgte han pludselig: »Sig mig, min gode kone, kender De lændeve?« Spørgsmålet havde en chokerende virkning på hende. Først vidste hun åbenbart ikke, hvad hun skulle svare, men da spørgsmålet

angik noget, hun sandelig nok kunne snakke med om, gik hun ind på emnet, og nu udviklede der sig en lang og sagkyndig diskussion om denne sygdom, som inspektøren altså også plagedes af, og hun forlod kontoret venlig og formildet, og en pinlig sag var dermed bragt til en heldig afslutning. Da jeg stadig havde en del at gøre både på Matt-hæusgade og et par naboskoler, slap jeg for den store rundtur til skoleinspektørerne for at hilse på og blive skrevet op.

I oktoberferien skete der imidlertid noget, der blev bestemmende for min fremtidige virkeplads i det københavnske skolevæsen. Da jeg en dag kom hjem fra en udflugt til Dyrehaven, lå der på mit bord en anmodning fra skoleinspektør Arild Sørensen ved Østrigsgades skole om at henvende mig til ham angående et vikariat. Det var langt fra almindeligt, at skolelederne henvendte sig til vikarerne, og jeg var derfor spændt på, hvad det drejede sig om. Det viste sig at være et vikariat for en lærer, der havde tuberkulose, og som skulle være borte mindst et år. Jeg sagde naturligvis tak til, og på denne måde blev jeg knyttet til Østrigsgades skole, hvor jeg forblev i næsten 37 år. Det var en ny skole, bygget 1905–06, med et udmærket personale og en fremragende leder, der gik helt op i sin skolegerning. Desværre forlod han skolen nogle år efter, idet han udnævntes til viceskoleledelse, en post han havde resten af sin tid, og som han bestred med stor dygtighed. Om mit skolearbejde er der ikke grund til at sige meget. Det må andre bedømme. Derfor kun et par ord om mit syn herpå i almindelighed. Det daglige jævne og flittige arbejde, der går ud på at bibringe børnene et solidt fond af kundskaber i de grundlæggende fag, er stadig og vil stadig være det vigtigste og det, der i det lange løb nok skal stå sin prøve ude i livet. Desværre skattes det i offentligheden og stundom også hos skoleautoriteterne ikke altid efter fortjeneste. Det er ligesom mange går træt i dette arbejde, der er tålmodigt og slidsomt, og så søger de lettelse i luftige teorier om, at det hele skal være interessebetonet og baseret på noget, man kalder selvvirksomhed, et ord, der har forvirret mange uklare hjerner inden for skolen og vel endnu flere uden for. Resultatet er blevet fagtrængsel, overfladiskhed og svækkelse af kravet om pligt og ansvar, idet alle mål er blevet flydende. Dette betyder selvsagt ikke, at nye tanker ikke må prøves, men det betyder, at den ukritiske tilslutning til en del af disse har ført skolen ud i en tilstand af usikkerhed over for opgaver og mål, som har gjort arbejdet tungt og besværligt uden at tilføre det væsentlige nye værdier. På skolens

som på så mange andre af livets områder er der en del mennesker, der konsekvent forveksler begreberne: forbedringer og forandringer. De tror i deres naivitet, at enhver forandring er en forbedring, og stempler dem, der ønsker sikkerhed for, at forandringen nu også er til det bedre, som forbenede reaktionære. I mange skolefolks sind opstår der så en angst for ikke at være med blandt dem, der hurtigst muligt råber hurra for enhver pædagogisk charlatans nyeste påhit, og den pædagogiske forvirring bliver almindelig; thi når erfarne skolefolk ukritisk løber med, de, som dog skulle være det grønne træ, hvordan tror man så ikke det går dem, der ikke tynges af kendskab og derfor heller ikke af ansvar. Overfor alt dette, der stundom får den jævne solide lærer til at blive sortseer, er der dog den trøst, at børnene, om hvem det hele dog til syvende og sidst drejer sig, ofte er klogere end de lidet tænksomme pædagoger, så det gang på gang hænder, at de jævnt og bramfrit spørger, om de ikke snart skal til at lære noget, når de synes det går for vidt.

Et spørgsmål, der altid har offentlighedens interesse, er skolens beføjelse til at straffe. Bør kløene ikke forbydes? Er det ikke en falliterklæring at anvende dem? sådan spørges der. Udfra min egen lange erfaring må jeg sige, at jeg aldrig har haft samvittighedsnag de ikke mange gange, jeg har anvendt spanskørret. Derimod har jeg ofte haft det, når jeg undlod at straffe. Jeg følte, at jeg gjorde det letteste i stedet for at gøre det rigtige, og jeg følte, at jeg dybest set svigtede den dreng, der havde vist en utilbørlig opførsel. Det er jo nemlig en alvorlig sandhed, at vi mennesker ikke kan undvære hemninger, og ofte må disse hemninger bibringes os ved, at vi mærker en følge af vore handlinger, som vi umiddelbart forstår, og kommer denne følge ikke, kan det senere i livet blive os en dyr historie. Endvidere er det en sandhed, at det kun er en meget sjælden undtagelse blandt børnene, der reagerer på sjælelig uheldig måde over for en afstraffelse, der føles retfærdig; jeg mener ikke at sige for meget, når jeg tør hævde, at i mit mer end 40-årige skoleliv har jeg aldrig oplevet det, men derimod gang på gang oplevet, at børn blev uvorne og i virkeligheden ulykkelige, fordi deres uheldige optræden ikke blev taget på en måde, så de forstod alvoren i sagen. Jo længere jeg har haft med børn at gøre, des klarere er det blevet mig, at et ulydigt barn, der får lov at fremture, altid bliver et ulykkeligt barn.

Da jeg begyndte min virksomhed ved Københavns skolevæsen, var

skolen i ikke ringe grad præget af at være en fattigskole. Folk, der gerne ville føre deres børn frem til en eksamen, satte ikke deres børn i en kommuneskole, men i en af de dengang ikke få privatskoler, der fandtes i byen; her lærte man fremmede sprog og matematik, her tog man præliminæreksamen, og herfra gik man over i gymnasiet. Efterhånden som skoleordningen af 1903 trængte ind i København, blev forholdet anderledes. De kommunale mellemskolels antal voksede fra år til år, privatskolerne gik stærkt tilbage, og børn fra alle samfundslag søgte ind i kommuneskolen. Denne fik også bedre vilkår at arbejde under, således var det et stort fremskridt, da den såkaldte sekslukning forsvandt og afløstes af fire- eller tolukning. Når man nu fra visse kredse går ind for, at eksamensmellemskolen med deling af børnene ved 11 års alderen skal afskaffes, synes man helt at have glemt, hvilke store fordele der knytter sig til den nuværende ordning både pædagogisk og socialt. Efter mit skøn vil en sådan ændring efter norsk forbillede betyde et afgjort tilbageskridt.

Nogen indsats ud over det almindelige tør jeg ikke rose mig af i min skolegerning. Min interesse for samfundsspørgsmål og denne disciplin indførelse i den ældste folkeskoleklasse førte mig til at udarbejde en samfundslære, »Vort Samfund og dets Styre«, der udkom på Gyldendals forlag og slog ganske godt an, idet den er kommen i 5 oplag.

Da jeg kom i den alder, mellem 40 og 50, hvor man søger inspektørposter, indgav jeg også en ansøgning, der varmt anbefalede af min inspektør hr. Larnøe og støttedes af viceskoledirektør Arild Sørensen. Det førte dog ikke til nogen udnævnelse, og grunden hertil var ganske interessant. Efter skoledirektør Fossings afgang var den kendte skolemand og kommunalpolitiker, Thorkild Jensen blevet direktør. Han havde den indstilling, at forfremmelser ikke blot skulle ske under hensyn til kvalifikationer, men også under hensyn til ansøgerens økonomiske forhold. Stod to ansøgere lige i faglig henseende, blev altså den foretrukket, som økonomisk var dårligst stillet. Naturligvis blev denne indstilling aldrig offentlig bekendtgjort, men alle vidste, at således var det. Da min hustru var lærerinde, og da det ikke mindst var den større indtægt, der fremkom ved det såkaldte samgifte, der var Thorkild Jensen og andre en torn i øjet, kunne min ansøgning ikke imødekommes. Forøvrigt var Thorkild Jensen en udmærket mand, varmtførende, dygtig og flittig, men stundom noget ilter; da jeg senere blev formand for Københavns Kommunelærerforening, fik jeg det bedste samarbejde

med ham, selv om det ikke altid kunne forløbe uden gnidninger. Men efter det mislykkede forsøg på at avancere besluttede jeg ikke mere at søge.

I 1934 havde jeg den glæde at modtage et stipendium til en studierejse i Sverige. Rejsen gik til Stockholm, Göteborg, Hälsingborg og en landsbyskole. Alle vegne blev jeg vel modtaget og havde stort udbytte af turen.

FORMAND FOR LÆRERFORENINGEN

Min deltagelse i politik, der krævede megen tid, havde hindret mig i at tage synderlig del i fagligt organisationsarbejde. Men da jeg i begyndelsen af trediverne efterhånden slap det meste af mit politiske arbejde, fik jeg noget mere tid. Jeg havde dog ikke tænkt på at komme ind i ledelsen af vor organisation, og det var sikkert heller aldrig sket, hvis ikke en skarp konflikt mellem den daværende ledelse, specielt formanden, og en fløj af medlemmerne var opstået. I denne konflikt forløb tre medlemmer sig så groft over for formanden, at det store flertal af medlemmerne rejste sig til voldsom protest og krævede de tre ekskluderede. Jeg var enig med flertallet, og der skete henvendelse til mig om at være ordfører på den ekstraordinære generalforsamling, hvor eksklusionen skulle behandles. Jeg undslog mig først, men over for et ret stærkt pres gav jeg efter. Generalforsamlingen vedtog med overvældende majoritet eksklusionsforslaget, og min medvirken denne aften bidrog – eller vel rettere var grunden til, at jeg ved formandsvalget nogle måneder senere modtog en henvendelse fra et meget stort antal medlemmer om at lade mig opstille til formand for K.K. Jeg var ikke særlig glad ved tanken om at blive formand for den noget urolige forening, indenfor hvilken der de foregående år havde hersket ret utiltalende stridigheder. Men jeg var jo kommen på glidebanen, jeg lod mig opstille og blev uden modkandidat valgt med meget stort stemmetal. Jeg drømte mindst om, at det skulle ske ikke mindre end 5 gange, så jeg i mere end 8 år sad som formand for K.K., den længste tid nogen formand har siddet. Det er ikke tanken her at gennemgå foreningens historie i disse 8 år. Kun et par ting skal nævnes. Jeg så min første opgave i at skaffe ro i foreningen, og det lykkedes mig ved at være formidler mellem tidligere stridende grupper at nå dette mål. Foreningens arbejde delte sig natur-

ligt i to ret skarpt afgrænsede områder, kampen for standens økonomiske og arbejdsmæssige interesser, og det pædagogiske arbejde i forbindelse med det mere almindelige kulturelle arbejde ved møder og sammenkomster. Hertil skal endvidere føjes det ret store arbejde som formand for feriekoloniudvalget, der tog sig af foreningens store og af offentligheden og de kommunale myndigheder stærkt påskønnede arbejde for at få københavnske skoledrenge, som ellers ikke kom på landet i sommerferien, ud i feriekolonier. Dette arbejde voldte mig megen glæde; der var grøde og vækst i det, og vi havde det held i spidsen for det rent praktiske arbejde at have en fremragende dygtig administrator, kommunelærer Em. Eklund, med hvem jeg havde det bedste samarbejde.

Hvad angik lønsagen, da levede mange af medlemmerne endnu i den vildfarelse, at K.K. var i stand til at øve nogen afgørende indsats. Det havde måske tidligere været tilfældet, dengang kommunen ikke altid i sin lønpolitik fulgte staten, men de dage var for længst forbi. Der var nu og havde siden 1929 været samme flertal i folketinget og i borgerrepræsentationen, og at de skulle direkte modarbejde hinanden var ikke tænkeligt. Kommunen afventede statens afgørelser i lønspørgsmål, og derefter fulgte den i alle hovedtræk disse. Men det betød, at den egentlige indsats skulle finde sted over for staten. Her havde K.K. imidlertid ingen forhandlingsret, og det betød, at vi ad omveje måtte prøve at få nogen indflydelse på resultatet. Her var det en selvfølge, at den omvej, vi måtte gå, var gennem Danmarks Lærerforening, der havde forhandlingsret. Jeg søgte derfor at komme i det bedste forhold til denne og i så snært samarbejde med den som muligt. Dette lykkedes også.

I det spil, som lønforhandlinger nu engang er, var det givet, at det var meget svært for ikke at sige umuligt at opnå særlig meget for en enkelt gruppe, der havde sin nogenlunde faste plads i systemet. I hvert fald havde det ikke hidtil været muligt at opnå en bedre placering af lærerstanden ad denne vej. Jeg var derfor overbevidst om, at skulle der blive vej frem, måtte det blive ved, at der skabtes bedre advancementsforhold for lærerne. Jeg støttede meget stærkt denne tanke på Danmarks Lærerforenings repræsentantmøder, jeg arbejdede for den under hånden, og ved lønforhandlingerne efter befrielsen gik lærerrepræsentanterne ind for den. Man vil måske forstå, hvilken glæde det var for mig som undervisningsminister at gennemføre den nye lønnings-

lov, hvori overlærerordningen fandtes, og hvorved købstadlærerne fik en hårdt tiltrængt advancementsstilling og dermed en bedre placering. Efter vedtagelsen på rigsdagen gennemførte Københavns kommune den samme ordning inden for sit område.

Blandt de ting, jeg erindrer fra disse år, er det gode samarbejde, der under besættelsens tryk opstod mellem alle de store pædagogiske foreninger. Initiativet hertil kom, hvis jeg husker ret, fra seminariefors­tander Ernst Larsen, der var formand for seminarieforeningen; men sagen lå i luften; der var en trang hos os alle til at stå sammen. Efter nogle forhandlinger etableredes et fast samarbejde mellem formændene for følgende organisationer: Danmarks Lærerforening, Gymnasielærerforeningen, Realskoleforeningen, Seminarieforeningen, Pædagogisk Selskab, Københavns Kommunelærerforening og Københavns Kommunelærerindeforening. Dette syvmandsudvalg fulgte udviklingen meget nøje. Hver gang det trak op til, at tyskerne ville prøve at få indflydelse på den danske skole, gik vi til myndighederne og bad dem gøre modstand mod sådanne tendenser. Visse kursus ved indfødte tyske lærere afværgedes eller pacificeredes, og vi fandt heri god støtte hos daværende undervisningsminister Jørgen Jørgensen, ligesom han og udenrigsministeriet støttede os, når vi søgte at komme fængslede danske lærere til hjælp. Der er ingen tvivl om, at vore henvendelser fik langt større slagkraft derved, at praktisk talt alle danske skolefolk stod bag os, og nytten af samarbejdet er da også bekræftet derigennem, at syvmandsudvalget fortsatte at mødes efter befrielsen.

De norske læreres tapre modstand mod tysk infiltration og mod Quislings regime inspirerede os danske til at øve en lignende modstand, hvis den dag skulle komme, da tyskerne ville afkræve os en loyalitets­erklæring. Vi affattede en erklæring, som alle lærere kunne skrive under på, og dermed forpligtede man medlemmerne til ikke at underskrive nogen anden. Ligeledes drog vi omsorg for, at der indsamledes et hemmeligt fond, der skulle stå til rådighed, hvis nogle af vore kolleger blev sat fra tjeneste og stod uden subsistensmidler. Ved henvendelse til pengeinstitutter sikrede vi os, at de – om nødvendigt – ville træde til, hvis norske tilstande skulle komme.

I de otte år, jeg var formand for K.K., var jeg tillige fælleslærer­rådets repræsentant i skoledirektionen, hvor jeg havde lejlighed til at tale standens sag og havde indflydelse på en række pædagogiske spørgsmål, som i årenes løb var til behandling. Det var ikke uden interesse

at være med til vigtige forhandlinger om skolens sager, selv om jeg ikke havde anden indflydelse på disse, end hvad mine ord vejede, idet loven ikke gav lærernes repræsentant stemmeret. Jeg oplevede i disse år tre formænd for skoledirektionen. Først overpræsident Bülow, der ikke deltog ret meget i debatterne, men med fast og kyndig hånd ledede møderne, så disse ikke blev alt for langvarige. Efter en ændring i kommunens styrelse trådte han tilbage, og borgmesteren for 1. afdeling (skoleborgmesteren) blev nu direktionens formand. Posten beklædtes de første år af borgmester Kaper, en impulsiv og veltalende mand, der hele sit liv gik op i skolens liv med den største interesse og kærlighed. Hans store indsigt i skolespørgsmål kom naturligvis forhandlingerne til gode, men det kan ikke nægtes, at møderne ofte blev meget langvarige, og at diskussionen bredte sig til områder, der strengt taget ikke var på dagsordenen. Kaper var jo konservativ, og flertallet i direktionen var socialdemokratisk, så der var ikke sjældent lejlighed til skarpe principielle debatter. Han døde midt under besættelsen, der sled forfærdeligt på ham, og efterlod sig det smukkeste minde såvel i skoleverdenen som i den kommunale forvaltning. Hans efterfølger blev rådmand Alfred Bindslev, der i længere tid havde været medlem af direktionen og således kendte arbejdet godt. Han havde naturligvis ikke den samme autoritet i skolesager som skolemanden, borgmester Kaper, til gengæld stod han måske i visse sager med et mere objektivt syn, der gjorde, at han lettere kunne forlige modsætninger. Han ledede møderne på en let og elegant måde, stundom forenet med en elskværdig sarkasme, der lavede op i gråheden.

INSPEKTØRUDNÆVNELSE

Som før nævnt havde jeg tidligere søgt skoleinspektørembede og, da det ikke førte til noget, besluttet ikke at søge oftere, jeg havde med andre ord helt opgivet at avancere i skolevæsenets tjeneste. Når jeg alligevel fra 1. maj 1944 blev udnævnt til skoleinspektør ved Skolen ved Sundet, gik det således til. Skoleinspektør Fredebo søgte direktørposten i Odense, der var blevet ledig ved direktør Høirups død, og det var ret givet, at han ville få embedet. I en tilfældig samtale spurgte han mig, om jeg ville søge Skolen ved Sundet, hvis den blev ledig, og han gav samtidig udtryk for, at han meget gerne så mig som sin efterfølger. Jeg svarede ham, at jeg ikke ville søge mere, og at der sikkert heller

ikke var udsigt til, at jeg ville få embedet, selv om jeg søgte. Nogen videre vægt på denne ordveksling lagde jeg ikke, skønt den undrede mig lidt. Jeg har intet kendskab til de forbindelser, Fredebo måtte have i skoledirektionen, men jeg går ud fra, at han havde talt om sagen med et eller flere medlemmer af direktionen. En tid efter blev han udnævnt til skoledirektør i Odense, og der gik ikke mange dage, før jeg fik en enstemmig henvendelse fra lærerpersonalet ved Skolen ved Sundet med forespørgsel, om jeg ville modtage posten, hvis den blev mig tilbudt. Jeg mente ikke noget sådant ville være muligt, og at det derfor var nyttigt at arbejde herfor, og jeg gentog over for deputationen, at jeg ikke ville søge embedet. Om personalet på dette tidspunkt havde talt med skoledirektør Thorkild Jensen, eller de først gjorde det efter samtalen med mig, ved jeg ikke, men i hvert fald fandt de stærk støtte hos Thorkild Jensen, der efterhånden var kommen til den opfattelse, at der var gjort mig uret i denne sag, og ved en lejlighed ytrede, at han fortrød, at han ikke havde sørget for, at jeg blev udnævnt. Der var således flere kræfter i gang med denne sag, men jeg følte mig dog ganske sikker på, at den ville strande på det usædvanlige i fremgangsmåden. Jeg gik derfor til det afgørende direktionsmøde, hvor udnævnelsen skulle finde sted, uden nogen større spænding, men det ville være urigtigt at lægge skjul på, at jeg følte det som en oprejsning, at så mange kræfter arbejdede på min udnævnelse. I følge loven måtte lærernes repræsentant i direktionen ikke overvære forhandlingerne om udnævnelser, og disse sager stod derfor sidst på dagsordenen, så jeg kunne forlade mødet, når man nåede til dem. Denne gang skete der den ændring, at man tog disse sager først, og jeg blev derfor bedt om at gå ind i et sideværelse under behandlingen af dem. Jeg skal ikke nægte, at jeg nu begyndte at tænke med mere alvor på hele denne sag, og at jeg sad i en vis spænding, er vel ikke så mærkeligt, blandt andet også fordi forhandlingerne trak længe ud. Da en god time var gået, blev jeg kaldt ind. Borgmester Bindeslev tog straks ordet og udtalte omtrent følgende: »Det er mig en stor glæde at kunne meddele Dem, at skoledirektionen nu lige har vedtaget at tilbyde Dem stillingen som leder af Skolen ved Sundet fra 1. maj d. a. De er naturligvis frit stillet, og De kan også få tid til at overveje sagen, hvis De finder det nødvendigt.« Da jeg havde lovet repræsentanter for Skolen ved Sundets lærerråd at ville overtage posten, hvis den blev mig tilbudt, havde jeg ingen grund til lange overvejelser, så meget mere som jeg var både glad og stolt over det smukke

tilbud. Jeg tog derfor straks ordet og takkede direktionen for den enestående tillid, den viste mig. Jeg var glad ved det avancement, jeg opnåede, og jeg ville gøre alt for, at man ikke senere skulle få grund til at fortryde denne usædvanlige handling, der jo sikkert ville vække en del opmærksomhed og kritik. Så vidt jeg kunne skønne, havde kun eet medlem undladt at stemme for min ansættelse, men selv vedkommende lykønskede mig lige så hjerteligt som alle de øvrige.

Denne indenfor Københavns skolevæsen enestående begivenhed vakte ikke ringe opsigt, og hist og her i pressen blev fremgangsmådens rigtighed draget i tvivl, men jeg havde den glæde, at hele pressen uden undtagelse var enig i, at jeg fortjente forfremmelsen, og at jeg var fuldt kvalificeret til stillingen. Det samme gjaldt skolepressen. Kun »Københavns Kommuneskole« var sur og fremkom med en del kritik over, at jeg havde taget imod embedet.

PÅ SKOLEN VED SUNDET

Den 1. maj indsatte vicedirektør frk. Battaglia i en smuk og hjertelig tale mig i mit nye embede, som jeg straks tiltrådte. Fra lærerpersonalets og fra forældrerådets side blev den bedste modtagelse mig til del, og jeg tør sige, at i de år, der er gået siden, har jeg haft det mest udmærkede samarbejde med lærerne og forældrene. Skolen ved Sundet er i arkitektonisk henseende en af Københavns smukkeste, lys, venlig og festlig, og fra Fredebos tid overtog jeg en række gode traditioner, som jeg har søgt at bevare. Det første år blev ikke noget let år. Det var jo besættelsens sidste år, hvor de tyske flygtninge i store skarer strømmede ind over vore grænser; mange skoler var beslagnet til hjem for disse flygtninge, og vi levede i en stadig spænding, om vi skulle slippe, eller vor smukke skole også skulle blive fyldt med ulykkelige flygtninge. Alt gik vel til den allersidste dag i skoleåret, hvor vi, efter at eksamen var overstået, var samlet på lærerværelset til en kop såkaldt kaffe, populært kaldet løbesod. Vi var lige færdige med kaffen, da vi så en del herrer, hvoraf nogle var tyske officerer, komme op mod hovedindgangen til skolen. Nu vidste vi, hvad det gjaldt, og sorg og forbitrelse fyldte alles sind. Naturligvis måtte vi finde os i det uundgælige, og da skolen skulle være rømmet i løbet af to dage, tog vi straks fat på at fjerne så meget af samlinger, bøger, billeder og andet værdifuldt løst materiel som muligt. En del låstes ned på skolen, men det meste fik vi

anbragt i læreres og naboers kældre, hvor disse var egnede dertil. Så ankom flygtningene lidt efter lidt, og hen i maj var der anbragt ca. 1200 mennesker i skolen, deriblandt en del børn. Vor skønne aula så ikke hyggelig ud, og klasseværelserne, hvor der i hvert var indlogeret 4-5 familier, var ukendelige. Det eneste, der forblev intakt, var kontoret, men det var uhyggeligt at komme derover og føle sig hjemløs på sin egen skole. Friluftsskolen slap for tysk indkvartering, og den blev straks taget i brug til undervisning af eksamensklasserne. Denne herlighed varede dog ikke længe. Frihedskæmperne tog den i besiddelse, og nu begyndte en kamp for at skaffe lokaler rundt omkring til den mest nødvendige undervisning. Vi fik klasser anbragt i Sundkirken på Lodi-vej, i Simon Peterskirken, i en kælder hos lærer Fatum, i dagligstuer hist og her, samt i Kastrop kommuneskole. Efter sommerferien blev der truffet den ordning, at Sundbyøster skole, der var fri, skulle deles mellem vore og dennes elever, derved blev skolegangsforholdene noget bedre, men besværligt og ubehageligt var det, og undervisningstiden måtte naturligvis skæres betydeligt ned for en række klasser. Denne ordning vedvarede til den 29. april 1946, da hjemkomsten fandt sted under meget festlige former, med påfølgende fest på den nyistandsatte skole under stor og hjertelig tilslutning fra forældrekredeksens side.

Om mit arbejde på skolen, der blev afbrudt af min to-årige minister-tid, skal jeg kun nævne, at det de fleste ugedage optog de fleste af dagens timer, bl. a. også fordi friluftsskolen administreres under Skolen ved Sundet. En skoleinspektørs tid optages af tusind småting, henvendelser fra forældre og børn, skrivelser og cirkulærer, indberetninger og regnskaber, så der bliver alt for lidt tid til det pædagogiske arbejde, der burde være det vigtigste. Da jeg først i november 1945 udnævntes til undervisningsminister, blev viceinspektør Flemming Møller konstitueret som inspektør, en stilling han udfyldte på bedste måde, indtil jeg den 1. december 1947 vendte tilbage til skolen.

Skolen ved Sundet er som nævnt en meget smuk og i arkitektonisk henseende særpræget skole, og dette i forbindelse med, at friluftsskolen (den eneste i Danmark) hører under den, bevirker, at her kommer usædvanlig mange besøgende. Fra maj til november er der næsten daglig besøg, snart af enkeltpersoner, snart af større selskaber. Disse besøg er naturligvis meget fornøjelige, men de tager en uforholdsmæssig del af den kostbare tid, idet det for det meste er inspektøren, der må ofre sig for omvisningen.

POLITISK VIRKSOMHED

Det vil være naturligt at give en ret udførlig omtale af mit politiske arbejde. Fra min ungdom havde jeg interesse for politik, ja allerede som barn vakte min opmærksomhed for politiske sager. Min far var en trofast og overbevisningstro venstremand; hver gang der var folketingsvalg, drog han til Nibe, hvor valget fandt sted, og i 90erne var en rejse til Nibe noget af en begivenhed i mit hjem, så alene dette var nok til at sætte tankerne i bevægelse. Dog var vel samtalerne i hjemmet forud for og efter valget endnu vigtigere, i hvert fald lyttede jeg begærligt til de ældres snak om politiske ting. Senere gled denne interesse i baggrunden, og i min seminarietid ofrede jeg den til fordel for litterære interesser. Når den vågnede igen, hænger det sammen med den ulykkelige begivenhed i dansk politik, at Alberti i 1908 meldte sig til politiet som bedrager. Denne katastrofe vakte naturligvis et vældigt røre, og Venstres store mand J. C. Christensen kom ud for de hårdeste angreb, ikke mindst fra det i 1905 udskilte Radikale Venstre, der ikke lod noget middel uforsøgt til at komme deres stærkeste modstander til livs. Hele denne sag gjorde et meget stærkt indtryk på mig. Jeg fandt angrebene på J. C. så hensynsløse, overdrevne og uretfærdige, at de sympatier, jeg havde næret for det radikale parti, ændrede sig til dyb antipati, og jeg følte mig mere og mere overbevist om, at partiets foregivne idealisme var uægte, og at i hvert fald en del af dets ledende mænd kun kæmpede for at komme til magten, koste hvad det ville. Måske var denne bedømmelse for hård og for ungdommelig, men min retfærdighedssans var i den grad krænket, at ingen dom syntes mig for streng over for et parti, der efter mit skøn med koldt blod lod sine egne interesser gå forud for, hvad der gavnede landet. Men enten nu min bedømmelse af tingene var mer eller mindre rigtig, så blev resultatet, at jeg i politisk henseende fandt mine egne ben, jeg sluttede mig fuldt ud til Venstre og kom mere og mere til at se op til J. C. Christensen som den betydeligste af alle vore politikere, en anskuelse, som jeg synes historien mere og mere godkender.

Nu vil det naturligvis være forkert at tro, at den egentlige grund til, at jeg blev venstremand, var de radikales utilbørlige udnyttelse af Albertikatastrofen; derigennem fik jeg kun det skub, man ikke sjældent har brug for her i livet. Skal jeg imidlertid gøre mig klart, hvorfor Venstre blev mit parti, og det har jeg ofte haft anledning til, fordi jeg tit

er blevet spurgt, hvorfor jeg som københavnsk tjenestemand tilhørte dette parti, så er jeg kommet til det resultat, at ikke een, men mange grunde findes hertil. At min slægt stort set hørte hjemme her, har betydning, men er absolut ikke afgørende, hvilket alene bevises deraf, at mange andre, der var i en lignende situation, ikke sluttede sig til partiet. Ej heller skal den dybeste grund søges i partiets politik på rigsdagen, i hvilken jeg slet ikke altid var enig. Nej, jeg er mere og mere blevet klar over, at den egentlige forklaring må søges i, at min åndelige indstilling og hele min sjælelige konstitution var meget nær beslægtet med Venstres idealer; her følte jeg mig derfor hjemme, her kunne jeg være mig selv, her havde jeg frihed til at have mine egne meninger, hvis det passede mig, således som man har det i ethvert godt hjem. Jeg fandt i Venstre det parti, der var de folkelige frihedsidealer tro, det parti, som satte friheden i højsædet og ikke havde nogen tro til, at tvangsforholdsregler i det åndelige og økonomiske liv kunne føre til noget godt. Plads for det frie initiativ på alle områder og kamp mod de magter, der søgte at indsnævre friheden og gøre mennesket til en nikkedukke i flertallets hånd, var en af hovedlinierne i Venstres politik. Hertil kom, at Venstre med sin tro på en jævn og naturlig udvikling som den bedste syntes mig det parti, der bedst kunne føre an i reformarbejdet, fordi det aldrig ville forcere udviklingen, men føre den frem i takt med folkets åndelige og økonomiske fremadskriden. Med andre ord, partiet ville en rolig fremskridtspolitik, og en sådan stod for mig som den eneste holdbare og forsvarlige. Endvidere fandt jeg hos en række af Venstres mænd en rodfæstethed i dansk folkelig kultur, som tiltalte mig, og jeg fandt hos dem en rolig karakterstyrke og hos de fleste en dyb forankring i kristendommen, som også mere og mere faldt sammen med min indstilling til livet. Det er tit blevet sagt, at Venstre er noget mere end udtryk for et politisk parti, at det i lige så høj grad er udtryk for en livsanskuelse, en livsindstilling, og jeg fandt dette bekræftet, efterhånden som jeg lærte partiet at kende indefra. Det er jo således, at et menneskes styrke ofte er nær sammenknyttet med dets svaghed. Det samme gjorde sig også undertiden gældende for Venstre. Der kunne i visse spørgsmål være noget snævert over det, nye tanker kunne have vanskeligt ved at vinde indpas, og man savnede somme-tider de frigørende perspektiver i partiets arbejde; men trods disse kritiske indvendinger har jeg stadig følt, at det alligevel i sin nationale,

sociale, økonomiske og kulturelle politik holdt den linie, der i det lange løb tjente vort folk bedst.

Det var naturligt, at mit første politiske arbejde skete inden for Venstres Ungdom, der blev stiftet af journalist Rasmus Bendtsen i Kolding 1908. Bevægelsens hovedformål var at vække ungdommens politiske interesse og bibringe den politisk oplysning; dette skulle ske uden snæver organisationsmæssig tilknytning til Venstre, men i tilslutning til Venstres ledende ideer, hvorved man forstod de liberale frihedsideer. Foreningen i Kolding efterfulgtes snart af flere, således stiftedes studenterforeningens venstreforening, og kort efter en venstreungdomsforening i København. De ledende kræfter i hovedstaden var Aa. L. H. Elmquist (den senere justitsminister), H. Tranberg-Jensen (senere sagsfører i Svendborg), Svend Sørensen (senere redaktør af Silkeborg Avis), stud. polit. Alfred Pedersen, en højt begavet yngling, der desværre døde ung, Johs. Rudfeld (senere en tid folketingsmand) og flere, hvoriblandt også jeg var. Det var fornøjeligt og interessant at være med blandt disse unge, der alle ejede en glødende kærlighed til åndelig og politisk frihed og med begejstring gik op i arbejdet. Da foreningerne skulle dannes, gik Elmquist til J. C. Christensen og P. Munch og spurgte, om de ville støtte en bevægelse af denne karakter, der ikke skulle være nogen afdeling af venstrepartierne, men bygge på de ledende venstreideer. J. C. Christensen svarede blankt ja og udtrykte sin tilfredshed med, at ungdommen ønskede oplysning og ikke ønskede straks at blive draget ind i den døgnpolitiske strid. P. Munch var derimod afvisende, hvilket bidrog til, at Venstres Ungdom naturligvis knyttedes nærmere til Venstre end til det Radikale Venstre. At det grundlag, man havde valgt at bygge på, ikke var helt ved siden af, viste sig gennem den vækst, der fandt sted både i foreningernes antal og i medlemstallet. Snart følte man nødvendigheden af at samle foreningerne til et nærmere samarbejde, og det skete i 1912 ved dannelsen af venstreungdomsforeningernes fællesudvalg, (fra 1916 V.U.s landsorganisation), der til formand valgte forvalter Niels Elgaard (den senere trafikminister). Han afløstes nogle år senere af Elmquist, der var formand i to år. I de samme to år fra 1915–1917 var jeg sekretær, et arbejde der væsentligt bestod i at ordne socialpolitiske kursus og møder eller skaffe talere til disse. Dette førte mig i nær berøring med mange rigsdagsmænd indenfor alle partier, idet man fra Venstres Ungdoms side søgte

at få spørgsmålene belyst fra alle sider, og derfor ønskede talere fra de forskellige politiske partier. Det radikale parti var det vanskeligste at skaffe talere fra, og en mand som Slengerik tror jeg f. eks. aldrig, vi fik ud til kursus; nu var saglighed jo heller ikke denne politikers stærke side, så måske passede han ikke så godt ved et socialpolitisk kursus. Foruden dette arbejde, der gav et uhyre skriveri og et meget stort antal telefonsamtaler, passede jeg sekretærforretningerne i selve fællesudvalget, hvor vi havde et ganske fortrinligt samarbejde. Elmquist var en initiativrig og inspirerende formand, der gik op i arbejdet med en forbillidlig iver, der smittede os alle. Desuden var han en fængende og dygtig taler, der som agitator for bevægelsen udrettede store ting. I fællesudvalget traf jeg den senere statsminister Knud Kristensen, der dengang var gårdejer i Ødsted ved Vejle. Skønt han ikke spillede nogen fremtrædende rolle, var vi dog alle klar over, at der boede stærke kræfter i ham, og ikke mindst imponeredes vi af hans jernhårde logik, hans ro og sikkerhed og den bundne lidenskab, der kunne præge hans indlæg. Ved landsmødet i Ålborg 1917 trådte både Elmquist og jeg tilbage og efterfulgtes af henholdsvis Jensen-Broby og Johs. Gyde Pedersen. Min tid tillod mig ikke at deltage i ret mange møder, men nogle havde jeg dog, især på Sjælland, så jeg efterhånden ikke var helt ukendt som taler.

Bevægelsen havde ikke noget selvstændigt organ, men tre unge inden for V.U. havde købt ugebladet »Dansk Folkestyre«. Det redigeredes en tid af Rudfeld og Alfred Pedersen, senere af redaktionssekretær N. Jensen, Ringsted. Da han i 1918 blev redaktør i Varde, blev jeg opfordret til at overtage redaktionen; jeg var usikker overfor spørgsmålet, men den nære tilknytning, bladet lidt efter lidt fik til venstreungdomsbevægelsen, gjorde det naturligt for mig at sige ja, og i seks år sad jeg inde med denne post, der ikke gav noget materielt udbytte, idet jeg ikke fik en øre for mit arbejde, men udelukkende gjorde det af lyst og interesse for sagen. Jeg havde håbet, at min skribentvirksomhed ikke skulle blive ret stor, fordi jeg ventede, at de mange interesserede medlemmer i det væsentlige skulle fylde bladet uge for uge, men det slog ikke til. Det at fylde et ottesidet blad uden alt for mange annoncer hver uge var et større arbejde, end man på forhånd skulle tro. Nogen journalistisk øvelse havde jeg jo heller ikke, og det gjorde ikke sagen lettere. Men arbejdet interesserede mig uhyre, bl. a. også fordi jeg havde fuldkommen frie hænder til at skrive, hvad jeg ville. Jeg gjorde det

snart til en fast regel at skrive en politisk »leder« hver uge, og det tvang mig til at følge godt med i dagspressen og i rigsdagstidende, hvilket gav mig en ikke ringe politisk viden og indsigt, der kom mig til gode i mit senere politiske arbejde.

Og hvordan gik det så til, at jeg kom ind i det politiske liv? Det begyndte med, at Holbækkredsen manglede en folketingskandidat til det valg, der måtte komme efter krigens afslutning. Venstrevælgerforeningen søgte råd hos J. C. Christensen, og han anbefalede, at der rettedes henvendelse til mig. Jeg har ofte spurgt mig selv, hvilket grundlag han egentlig havde for denne anbefaling. Han havde måske hørt mig tale et par enkelte gange, jeg havde talt med ham nogle gange i min sekretærtid i Venstres Ungdom, og han havde måske engang imellem læst nogle artikler af mig i »Dansk Folkestyre«, men gjort mig stærkt gældende på det politiske område havde jeg dog ingenlunde. Jeg kan vist her indskyde et par ord om mig selv på dette sted, uden at det virker anmasende eller vigtigt. Lysten til at komme til at spille en rolle i politik savnede jeg ikke, og jeg havde sikkert også det mål af ærgerrighed, der nu engang skal til. Men mens denne ærgerrighed hos mange ytrer sig på den måde, at de byder sig til, og ad forskellige veje søger at stille deres kvalifikationer i det gunstigste lys, så var min ærgerrighed den, at jeg ville *anmodes*, jeg ville ikke selv gøre noget for at opnå en stilling, jeg ville have den tilbudt. Det hænger måske sammen med en anden ting i mit væsen, nemlig en vis mangel på tiltro til mig selv, hvoraf fulgte, at jeg i flere situationer ikke havde mod til at gå ind til et nyt arbejde, før andre gennem deres anmodning til mig viste, at de havde tiltro til mig. Måske havde J. C. set noget af dette, i hvert fald styrkede hans venlige ord om mig mægtigt min tillid til mig selv og bidrog til, at jeg turde gå ind i en alvorlig forhandling om en eventuel opstilling i Holbækkredsen. Det begyndte med, at jeg blev indbudt til at tale ved et venstremøde i kredsen. På dette fremlagde jeg åbent og klart mit syn på politik og min stilling til de spørgsmål, der dengang var på dagsordenen. Jeg tror ikke, min tale vakte alles tilfredshed, den senere L.S. bevægelse var ved at gøre sig gældende, og de venstremænd, der følte sig tiltrukket af denne udprægede klassebevægelse, var naturligvis ikke glade ved til kandidat at få en lærer, der oven i købet var københavner. De dannede dog kun et meget lille mindretal og var for øvrigt ikke særlig aggressive, så det endte med, at jeg fra et opstillingsmøde modtog en så vidt jeg husker enstemmig opfordring til at lade

mig opstille som Venstres kandidat ved det forestående valg. Jeg svarede ja, og således blev jeg nu i en årrække knyttet til Holbækkredsen. Blandt de mænd, jeg kom i nær berøring med, og som jeg kom til at sætte pris på, må jeg nævne tidligere folketingsmand, branddirektør Knop, som tilbød mig al den hjælp, han som erfaren politiker kunne yde mig, og som åbnede sit hjem for mig og bad mig bo hos ham, hver gang jeg kom ned for at holde møder; også under valgkampagnerne boede jeg hos ham i det hyggelige gamle hus i Bysøstræde, der blev mit kære Holbæk hjem, hvor min hustru og mine børn også blev velkomne gæster. Knop var enkemand, men hans dygtige døtre forstod at gøre hjemmet til et hjem, ikke mindst gælder det den ældste, Cecilie, der både kunne styre hus og hjælpe til på kontoret. Knop var et følsomt stemningsmenneske, der let kunne blive forstemt, men han kom hurtigt oven på igen og blev den gemytlige mand med de milde øjne og det glade smil. Han var en mand af den gamle skole, arbejdsom, flittig og sparsommelig; sit åndelige og religiøse ståsted havde han i den grundtvigske lejr med en levende overbevisning om frihedens afgørende betydning for det enkelte menneske og for folket, derfor var han også friskole- og frikirkemand, der fandt sig hjemme i Vallekilde valgmenighed.

For en ung og uprøvet kandidat var det af stor betydning at have en mand som ham ved sin side. Når vi kørte hjem fra vælgermøde, gennemdrøftede vi aftenens begivenheder, hvad jeg lærte meget af. Foruden Knop nævner jeg mænd som kredsforeningens formand, gdr. Henrik Nielsen, redaktør Rasmus P. Nielsen, forpagter Ingemann Larsen fra Igelsø, der desværre døde i en ung alder, gårdejer, senere folketingsmand, Marius Jensen, Trønninge, amtsrådsmedlemmerne Larsen, Igelsø og Holmegaard Andersen, Gislunge, og mange andre. Befolkningen i Holbækkredsen var fra gammel tid stærkt politisk interesseret, så møderne var gerne godt besøgte, ligesom de forskellige partier havde en dygtig og velredigeret presse, der mellem slagene nok skulle holde ilden brændende. Venstres blad, »Holbæk Amtstidende«, redigeredes af den meget socialt interesserede Rasmus P. Nielsen, der førte en god pen på det saglige område, men i polemikken ikke kunne hamle op med den radikale redaktør Bigum, hvis organ var »Holbæk Venstreblad«. Mens den radikale presse ellers de fleste steder førte en hensygnende tilværelse, formåede redaktør Bigum at holde sit blad på en høj standard, med samme antal abonnenter som Amtstidende, og i Hol-

bæk så man det særsyn, at en radikal avis ikke blot svarede sig, men endogså gav overskud. I det hele taget var kredsen radikalt præget fra gammel tid, mænd som Ove Rode, Nøhr, Kristjan Pedersen o. a. havde ydet deres store bidrag hertil. Foruden de to venstreblade havde socialdemokraterne naturligvis et blad, der her som andre steder var en kedelig og fortyndet udgave af den store »Socialdemokrat«, redaktøren hed, så vidt jeg husker, Bjarnholt. Det konservative Folkepartis blad var Højres gamle avis »Holbæk Amtsavis«, hvis redaktør var den fornøjelige Holger Ibsen, der tillige var partiets kandidat i kredsen. Endnu en mand må jeg nævne, nemlig borgmesteren i Holbæk, Alfred Hansen, valgt af socialdemokraterne, men respekteret af alle partier for sin retsindighed og dygtighed. Han var en åndelig stærkt interesseret mand med stor kærlighed til alt kulturelt arbejde, hvad enten det så gjaldt skole, kirke eller biblioteker. En mindre klassepræget eller mere frisindet socialdemokrat tror jeg ikke jeg har truffet.

Efter min opstilling havde vi nogle fællesmøder med de øvrige politiske partier, hvor jeg fik en forsmag på en valgkamps glæder og besværligheder. Hvad der som jøde overraskede mig, var den noget hadske tone fra arbejdernes side overfor bondestanden, der groft taget blev betragtet som kapitalister og arbejderfjender, en cliché, som ikke havde megen rod i virkeligheden.

Året 1920 blev jo det største valgår i vort folks historie, med ikke mindre end tre folketingsvalg og to landstingsvalg + en folkeafstemning. De bevægede begivenheder med ministeriet Zahles afskedigelse o.s.v. er så kendt, at omtale er unødvendig. Men resultatet blev valgt den 26. april 1920. Mine modkandidater var trafikminister (radikal) Hassing Jørgensen, bager J. P. Nielsen (socialist), redaktør Holger Ibsen (konservativ) og murer Hans Hansen (retsstatsmand). Bager Nielsen blev dog flyttet til Sønderjylland og erstattedes af journalist Brochmann fra København. De spørgsmål, der optog sindene og prægede debatterne, var naturligvis restriktionernes mere eller mindre hurtige fjernelse, genforeningen med Nordslesvig og alt, hvad der knyttede sig dertil, og endelig forholdene ved ministeriet Zahles afgang, om kongen havde begået et statskup eller ej. Om dette sidste, der mere var en strid om ord end om realiteter, formåede radikale og socialdemokrater dog ikke at skabe videre blæst. Den jævne vælger forstod udmærket, at der kunne være tvivl om ministeriet Zahles basis og så ikke nogen ulykke i, at folket blev kaldt til valgurnerne, efter at der ikke havde

været afholdt et egentlig frit valg i næsten syv år. Alle var klar over, at da Marott og Moesgaard-Kjeldsen forlod deres partier, burde hr. Zahle havde udskrevet valg og ikke bragt kongen i den situation at måtte fremtvinge et valg. Hvad var heller rimeligere i et folkestyret land, end at vælgerne fik lov at sige deres mening om de uhyre vigtige spørgsmål, der var fremme. Generalstrejketruslen, som de radikale var så letsindige at gå med til, styrkede i sandhed ikke partiets position, og hertil kom, at kongen allerede dengang besad en ikke ringe popularitet i befolkningen.

Det mere principielle i den politiske stillingtagen kom særligt frem i diskussionen om restriktionerne. Her tørrede den socialistiske og den liberale opfattelse hårdt sammen, Venstre og Konservative stod her på samme linie mod Socialdemokratiet, mens de Radikale bar kappen på begge skuldre, og særlig med hensyn til generalstrejken havde en meget uheldig placering, der gjorde dem misliebige i alle frihedsvenners øjne og utvivlsomt stærkt bidrog til deres store valgnederlag.

Valgkampen forløb i det store og hele fredeligt, og ved de fleste møder fik jeg lov til at tale i ro. Uroligst var det store møde i Holbæk, der holdtes i ridehuset og vel talte mellem 2 og 3 tusind deltagere. Her kneb det med roen, og et par gange, når jeg kom med udtalelser, der faldt ungsocialisterne og ungsocialisterne særligt for brystet, steg råbene og afbrydelserne til store højder, og enkelte skreg, at nu måtte de have revolverne frem. Sligt var dog kun ungdommelig kådhed, og mit indtryk af vælgermøderne som helhed var, at de både som oplysende og som vækkende og agiterende var af større værdi, end man almindeligt tillægger dem.

Af mere muntre episoder husker jeg følgende: På et møde – i Merløse var det vist – havde jeg i min indledning om de spørgsmål, der knyttede sig til genforeningen, udtalt, at den grundlovsændring, der krævedes, kun måtte indeholde de for sagen strengt nødvendige ting, og hvad man ellers kunne enes om, idet man ved at kaste stridsspørgsmål ind i denne sag kunne risikere, at grundloven ikke kunne vedtages ved folkeafstemningen, hvor som bekendt mindst 45 % af samtlige vælgere skulle stemme for den foruden naturligvis et flertal af de afgivne stemmer. Da Hassing Jørgensen fik ordet, bestred han, at mine oplysninger om de 45 % var rigtig, så galt var det dog ikke, sagde han. Jeg havde heldigvis et eksemplar af grundloven i min mappe, jeg slog op på den pågældende paragraf og rakte stilfærdigt det lille hæfte op

til ham på talerstolen og bad ham læse paragraffen. Han studerede lidt på den og kom snart til det resultat, at jeg havde ret. Han beklagede sin fejltagelse og gav mig en undskyldning, og mødet gik videre. Men det kan ikke nægtes, at de Radikale var flove over, at deres minister ikke kendte sin grundlov, og at mine partifæller var stolte over, at jeg så stiltødt havde givet ham en bet. Hassing Jørgensen og jeg kom ellers udmærket ud af det med hinanden; han var ikke mindst på det finansielle område en indsigtfuld mand, og hans viden stod langt over min. I en privat samtale på et møde i Tølløse kom vi til at tale om J. C. Christensen, til hvem de Radikale nærede et ikke almindeligt had. Jeg spurgte ham, hvordan han egentlig så på denne store skikkelse i dansk politik, og jeg blev ikke lidt overrasket, da han åbenhjertigt svarede, at han nærede stor beundring for ham, og at han nærmest følte sig som en konfirmand, når han stod over for ham. Jeg tænkte mit derved og fik et forstemmende indtryk af, hvor svært det er for politiske modstandere at anerkende hinanden offentligt, et forhold, der ikke tjener nogen til ære og desuden er direkte tåbeligt.

Ejendommeligt nok oplevede jeg, vist i en senere valgkampagne samme sommer, en lignende episode som i Merløse. Jeg havde på et møde fremsat nogle udtalelser om kornloven og i denne forbindelse nævnt en bestemt dato, som havde betydning. Denne dato blev bestemt bestridt af den radikale taler P. Jeppesen-Drusebjerg. Jeg havde uheldigvis ikke dokumenterne med, men jeg bad ham se efter, så kunne vi tage sagen op på et følgende møde. Næste aften erklærede Jeppesen, at jeg havde ret, han havde husket forkert. Ak ja, således vandt man sine små sejre, der ikke betød så meget, men som alligevel styrkede min selvtillid og opmuntrede mine partifæller.

Valget i april 1920 fandt sted under en ny valglov, som gjorde det ganske usandsynligt, at noget af de to partier (Venstre og Radikale), der efter den gamle valglov var de egentlige konkurrenter til Holbækmandatet, kunne få det, og derved gik noget af spændingen i kredsen bort af hele kampagnen. Vi var med andre ord alle stemmetællere, og det, kampen stod om, var at samle så mange stemmer til sit parti som muligt.

Allerede den 6. juli kaldtes der atter til valg, det såkaldte bekræftelsesvalg i anledning af grundlovsændringen. Jeg blev atter opstillet i Holbæk-kredsen, og mine modkandidater var de samme som sidst, når undtages at Jeppesen-Drusebjerg havde afløst Hassing Jørgensen.

Valgkampen forud for dette sommervalg blev ret kort og forløb uden mislyd. I den rent taktiske stilling var der sket den ændring, at Venstre nu havde regeringen, idet ministeriet Neergaard jo var blevet dannet efter Venstres store sejr ved forårsvalget, der halverede det radikale parti. Og for en valgkandidat var det i hvert fald dengang lettere at tilhøre oppositionen end regeringspartiet, selv om regeringen havde sidet så kort, at der ikke var meget for oppositionen at tage fat på. Valgresultatet blev i sine hovedtræk som ved forårsvalget.

Grundlovsændringen blev heldigvis vedtaget ved folkeafstemningen, dog kun med et par procent over det nødvendige. Men vejen var nu banet for den legale genforening med Sønderjylland, og folketingsvalg kunne finde sted i det hele land. Dette valg fandt sted den 21. september, og i Holbæk opstilledes de samme folk med undtagelse af Jepsen-Drusebjerg, som afløstes af redaktør Ferdinand Nielsen, tidligere folketingsmand og formand for de samvirkende danske afholdsforeninger. Jeg stod i det bedste forhold til mine modkandidater, det var flinke og rare mennesker alle. Journalist Brochmann var et lyrisk temperament, der i store taler kunne svinge sig højt til vejrs, særlig når han kom ind på det sociale spørgsmål, der lå ham varmt på sinde. Han blev valgt, idet han var kommet over sin nærmeste konkurrent i Kalundborg i procentdel af de stemmeberettigede vælgere, og inden for Socialdemokratiet havde man den fremgangsmåde, at amtets eventuelle tillægsmandat tilfaldt vedkommende. Nogen stor politisk begavelse var Brochmann ikke, men han havde en overbevisning, og med sin veltalenhed var han ikke nogen dårlig agitator, selv om han vel nok hørte til det lette kavalleri. Ferdinand Nielsen var en god og velmenende mand, der råbte højt på møderne, hvor han gjorde sig gældende ved stærkt følelsesbetonede argumenter, der faldt i mange vælgeres smag.

Valget viste ikke store forskydninger, og ministeriet Neergaard havde en sikker parlamentarisk basis for sit arbejde i de kommende år.

Efter at de mange sommervalg var overstået, følte organisationen og vælgerne trang til at feste lidt oven på anstrengelserne, og naturligvis skulle festens midtpunkt være kredsens kandidat. Det blev en stor og smuk fest, der holdtes på hotel Isefjord. Min kone og jeg var indbudt, og stor hyldest blev vist os begge, hende, fordi hun havde samtykket i at give afkald på mig til de mange møder, mig for mit arbejde under kampagnerne. Smukke sange var skrevet til festen, og mange taler blev holdt. Deres indhold er nu glemt, men jeg husker nogle ord af en

ældre, stiltfærdig vælger, som glædede mig meget. Han sagde omtrent følgende: »Jeg har været glad for at komme til vælgermøderne. Når de andre rigtig havde dænget Venstre til og reduceret partiet til nul og nichts, tænkte jeg ofte, hvordan klarer vor kandidat alt dette, og det var ikke fri for, at jeg var lidt ængstelig. Men når De så på Deres rolige måde havde belyst tingene og påvist hulheden i angrebene, så steg humøret, og alt var godt igen.« Disse jævne ord fra en vælger, der ellers ikke tog ordet, var for mig et vidnesbyrd om, at arbejdet ikke havde været helt forgæves. Mange skønne gaver fik vi også, gaver langt ud over det almindelige ved den slags lejligheder. Min kone fik et yndigt sølvkaffeservice, og jeg fik 4000 kr. og et vægtigt guldur med kæde. Pengene til alt dette var kommet ind på den måde, at man i sogneforeningerne havde sat en indsamling i gang, og den havde givet langt ud over, hvad bestyrelsen havde ventet. Jeg var så rørt over al denne venlighed, at jeg næsten ikke kunne få sagt tak, men det gik da, og jeg overdriver ikke, når jeg siger, at denne aften står for mig som en af de smukkeste i mit politiske liv.

I den politiske periode fra 1920 til 1924, da ministeriet Neergaard sad ved roret, deltog jeg en del i politiske møder, og jeg fortsatte min redaktørvirksomhed ved »Dansk Folkestyre«, hvor magister, senere dr. phil. Hans Jensen afløste mig. Da valget i 1924 nærmede sig, fik jeg en eenstemmig anmodning om at stille mig på ny i Holbækkredsen, skønt der kun var ringe eller ingen udsigt til, at den kunne give valg af Venstres kandidat. Jeg svarede ja, og om denne valgkamp er kun at fortælle, at den forløb på linie med de foregående. Venstre gik en del tilbage der som over hele landet; fire års regering i en vanskelig tid havde ikke for intet slidt på partiet. Efter valget dannede Stauning sin første regering med radikal støtte, og Venstre trådte i opposition. Da valgkampen var godt overstået, samledes Venstres folk atter til en lille fest med deres kandidat. Jeg fik atter stærke beviser på den venlighed, man nærrede mod mig, både i ord og mere håndgribeligt. Således fik min kone 12 sølvspiseskeer og jeg 2400 kr. til en udenlandsrejse.

Det vil være naturligt her at omtale denne rejse, der fandt sted i sommerferien 1924. Den gik til Østrig sammen med min gode ven og gæstfri vært, branddirektør Knop, der var rykket ind i landstinget. I de for Østrig så svære år efter den første verdenskrig havde Knop åbnet sit hjem for to små wienerpiger, Josefine og Elsa Schreier, der var kommet til at stå hans hjerte meget nær, og som også havde sluttet sig nær

til bedstefar Knop, som de kaldte ham. Deres forældre, ingeniør dr. Josef Schreier og frue, havde besøgt børnene og havde haft et længere rekreationsophold hos Knop. Nu var forholdene i Wien blevet så meget bedre, at de meget gerne ville se ham i deres hjem i Wien. Jeg, der i hjemmet i Holbæk havde lært både forældrene og børnene at kende og kommet til at sætte stor pris på dem, lovede at følge ham på rejsen og hjælpe ham med sproget, som han ikke magtede.

Det blev en uforglemmelig tur for os begge. Den gik over Gedser-Warnemünde med overnatning i Berlin, der gjorde et dystert indtryk på os, og det virkede uhyggeligt overalt at møde plakater, hvorpå stod skrevet »Gegen Taschendiebe wird gewarnt«. Herligt tog Prag sig ud, men vi gjorde intet ophold der. Da vi havde passeret den østrigske grænse, mødte os endnu større fattigdom end i Tyskland. Brændslet, man fyrede med i toget, var åbenbart elendigt. Fra lokomotivet udspyedes tykke kvælende røgskyer, og toget gik ofte i stå. Vi nåede dog lykkeligt Wien og blev på banegården hjerteligt modtaget af børnene og deres forældre, og så gik turen hjem til Blechturmstraße 14, hvor familien havde en udmærket lejlighed. De havde åbenbart sparet sammen til besøget, thi vi blev meget fint beværtet med de velsmagende østrigske »mehlspeisen« og fik kød næsten hver dag. Jeg boede i et værelse i etagen nedenunder og betalte naturligvis rigeligt for kost og logi, hvad Knop da også gjorde i form af store pengegaver til børnene. Ak ja, penge. Skønt schillingen var blevet indført, var pengevæsenet dog ikke i orden. Vi medførte på vore ture hele tasker med pengesedler, og når vi spiste til middag ude eller drak en flaske vin i Rathauskeller, måtte vi punge ud med millioner af østrigske kroner.

Tiden forløb på bedste måde. Vi så alle Wiens seværdigheder under dr. Schreiers kyndige ledelse. Stefansdomen, Schönbrunn, Rigsdagsbygningen osv. blev besøgt, og vi følte os stolte over den danske arkitekt Theophilus Hansens skønne bygningsværker. En aften var vi i Prateren og oplevede wienergemytligheden, hvad vi også gjorde i teatret, hvor vi så Kallmanns operette »Grevinde Maritza«, der blev spillet med det rette wienerhumør, og hvor publikum begejstret sang med på de mest populære melodier. Skønt byen var fattig og husene slet vedligeholdet, virkede den uhyre charmerende på os, og befolkningen mødte os med rørende venlighed, når de fik at vide, at vi var danske. En stor oplevelse var udflugten til Semmering, hvor vi første gang i vort liv så et rigtigt bjerglandskab. Fornøjelig var også bestigningen af

Wienerwald, hvor Knop ikke kunne vinde med, men lod os andre fortsætte det sidste stykke, mens han og fru Schreier blev tilbage. To fest-aftener havde vi, en hos Schreiers, hvor det var rørende at høre om, hvad den danske gæstfrihed havde betydet for børnene og hjemmene, bl. a. husker jeg, at Schreier fortalte os, at i 1919 havde de to piger skrabet fedtstoffet af hjulene på kanonvogne og andre køretøjer, så stor var fedthungeren. En anden hyggelig aften havde vi hos familien Zwicklitzer, der også havde haft et barn i Danmark.

Efter ca. 14 dages ophold i Wien foretog hele familien Schreier, Knop og jeg en udflygt til den skønne valfartsby Mariazell.

Vi besøgte endvidere saltværkerne i Hallein og opholdt os nogle dage i Salzburg, der betog os ved sin skønne beliggenhed, sin charme og sit folkeliv. Desværre blev Knop i den grad bidt af væggetøj, at han følte det som en lettelse at komme væk fra Salzburg. Vor hjemrejse skulle gå over München, og afskeden med Schreiers fandt sted på banegården og var meget rørende. Josefine og Elsa græd over at skulle skilles fra bedstefar Knop, og han var med sit følelsesfulde temperament også på grådens rand.

I München boede vi et par dage og befandt os uhyre vel. Der er en ejendommelig forskel på byer. Med nogle er det således, at man straks føler sig hjemme i dem, mens andre virker kølige og utilnærmelige. München hører ubetinget til de første; i dens gader, dens parker, dens teatre, i Hofbräuhaus, og hvor vi ellers kom, slog der os en venlighed, harmoni og gemytlighed i møde, som var lige så umiddelbar som den, vi havde mødt i Wien, og som stod i grel modsætning til Berlins kulde og kantethed.

Hjemrejsen videre forløb godt, og i Flensborg skiltes vi, Knop skulle besøge en familie der, som han også havde gjort godt imod, og jeg skulle videre nord på til Himmerland, hvor min kone og mine børn ventede mig, og hvor vi skulle holde ferie sammen i mit barndomshjem i Vilsted. Jeg fortrød mange gange, at Mathilde ikke kom med på turen, men vi syntes ikke, vi havde nogetsteds at gøre af vor tiårige Poul og vor femårige Elise.

Jeg vender nu tilbage til det politiske. Den gamle folketingsmand Lars Kvist, der havde repræsenteret min fødekreds, Nibekredsen i en meget lang årrække, ville nu trække sig tilbage, og Venstre i kredsen begyndte at se sig om efter en ny kandidat. Der var flere på tale, men Kvist havde henledt opmærksomheden på mig, og vælgerforeningen

søgte yderligere oplysninger om mine kvalifikationer, dels i Holbæk-kredsen, dels hos J. C. Christensen. Begge gik ind for min kandidatur, og på et delegeretmøde vedtoges det – men ikke eenstemmigt – at rette henvendelse til mig om at stille mig i kredsen ved næste valg. Efter at have forhandlet med Venstres organisation i Holbæk, der nødtigt ville give afkald på mig, men som heller ikke ville være hindrende for, at jeg kom op i en kreds, hvor der var chancer for valg, og det var der på dette tidspunkt i Nibekredsen, sagde jeg ja. Jeg var klar over, at det blev anderledes besværligt at passe denne langt bortliggende kreds, men det, der fristede mig, var naturligvis muligheden for valg, som ikke fandtes i Holbæk, og så dette, at jeg kunne komme til at arbejde på min hjemegn.

Mit arbejde i Nibekredsen lettedes meget ved, at jeg til alle møderne i den vestlige del af kredsen kunne bo i mit barndomshjem, hvor det var dejligt at hvile ud efter aftenens anstrengelser. Som i Holbæk fandt jeg i Løgstør en god og hjælpsom ven, nemlig købmand Søren Laursen, der var meget politisk interesseret, medlem af byrådet og et elskværdigt og fornøjeligt menneske; til mange af møderne i den østlige ende af kredsen, der strakte sig lige til Ålborg, kørte han med mig i sin bil, men ellers boede jeg dernede hos Lars Kvist, lærer N. Olesen, Dall, eller på hotel i Nibe eller Ålborg. Lærer Olesen var formand for kredsens venstreorganisation, han var en meget stilfærdig og forsigtig mand, men hans politiske indsigt var der intet i vejen med. Mens jeg var godt kendt og blev uhyre vel modtaget i sognene fra Løgstør til Nibe, kneb det østpå fra Nibe til Ålborg i en del sogne. Det var den voksende L.S.bevægelse, der her gjorde sig ret stærkt gældende. For de vaskeægte L.S.mænd var jeg en slem anstødssten, dels var jeg ikke landmand, dels var jeg tjenestemand, og dels var jeg københavner. Enhver af disse egenskaber var nok til at gøre mig misliebig i deres øjne, og med dem alle tre blev det naturligvis rent galt. Disse folk var dog i afgjort mindretal, og på valgdagen viste det sig da også, at det ikke var noget stort tal af stemmer fra kredsen, der gik til nabokredsene. Men det var ikke rart at møde denne latente surhed hos en del vælgere, og det blev ikke lettere derved, at »Aalborg Amtstidende« ikke var mig til stor støtte, hvilket ikke var så mærkeligt, eftersom redaktør Jordan stod L.S.bevægelsen meget nær og til sidst havnede i den. »Løgstør Avis«, hvis redaktør var Edvard Jørgensen, støttede mig på enhver måde, og da jeg blev opstillet, sagde han til mig, at nu kunne jeg være sikker på at

blive valgt. Han glemte valglovens snørklede bestemmelser, og han glemte, at Nibekredsen var amtets mindste, hvilket betød meget mere end den omstændighed, at kredsen var en af landets stærkeste venstrekredse, noget der tidligere var afgørende, men nu med valg i amtskredse ikke betød så meget.

Folketingsvalget kom hurtigere end ventet, idet Stauning fandt det opportunt at kalde på vælgerne allerede efter to års regering, og valget blev udskrevet til den 2. december 1926.

Valgkampen forløb fredeligt og prægedes af en vis saglighed. Mine modkandidater var socialdemokraten, redaktør Knudsen, Løgstør, højremanden, proprietær Spliid, Poulholm, den radikale husmand K. Larsen, St. Restrup, og retsstatsmanden, en højskolelærer fra St. Restrup husmandsskole. Alle var de noble og elskværdige mennesker, som ikke forfaldt til alt for demagogiske midler i kampen. Trods Venstres store stemmetal i forhold til de andre partier i kredsen mistede vi vort mandat i denne og har ikke siden vundet det tilbage. Der lød mange bitre ord fra vore vælgere i anledning af den mærkelige valglov, som de ikke kunne forstå. De havde endnu ikke forsonet sig med, at kredsen ikke mere var en valgkreds, men kun en opstillingskreds.

Det lykkedes mig altså heller ikke denne gang at komme ind på rigsdagen, og jeg begyndte så småt at tænke på at opgive min aktive deltagelse i det politiske liv, der tog så meget af min tid og mine tanker, og som hindrede mig i at dyrke andre interesser med tilstrækkelig iver. Det bør dog tilføjes, at mit skolearbejde ikke led ved min fraværelse ud over de tre uger, valgkampen varede, idet de øvrige møder blev lagt i efterårs- og påskeferien og på fridage. Imidlertid gik det således, at jeg endnu en gang lod mig opstille i Nibekredsen, mens jeg samtidig lod mine venner vide, at det sikkert blev sidste gang, så de i tide måtte se sig om efter en anden kandidat. Efter valget i 1926 dannede Madsen-Mygdal ministerium. Han gennemførte med fast hånd den af kronstigningen nødvendiggjorte sanering. Hans politik mødte forbitret modstand hos Socialdemokratiet og de Radikale, men det blev dog på forsvarssagen, han blev fældet, idet Christmas Møller og hans parti unddrog ham deres støtte på grund af Venstres stilling til forsvarsspørgsmålet. Valget kom derfor noget hovedkulds og uventet. Jeg var netop til en række møder i Nibekredsen, da der kom meddelelse om de begivenheder, der havde fundet sted i folketinget, og møderne blev således indledningen til valgkampagnen. Denne bød ikke på overraskelser

af nogen art, og det gjorde valget heller ikke. Venstre og Konservative tabte flertallet i folketinget, og Stauning dannede atter regering med radikal støtte. Det var beklageligt, at ministeriet Madsen-Mygdal ikke fik lov at føre sit arbejde til ende og se frugterne af det. Dets politiske grundtanke var den, at når kronen blev ført i pari, måtte det få konsekvenser for hele vor økonomiske politik, herunder også for lønninger, sociale ydelser m. m. Disse måtte nedsættes i tal, men ikke i købekraft, og skønt dette skulle synes indlysende for enhver, lykkedes det dog socialister og radikale at bilde folk ind, at der var sket dem en glubende uret, man havde, som det hed, »skåret i levende kød«. Hele dette nødvendige arbejde havde Venstre gennemført for landets skyld – ikke for partiets, thi vi var alle klar over, at det ville koste os stemmer, men havde venstre-regeringen siddet valgperioden ud, ville det utvivlsomt være gået op for vælgerne, at det var for fortsat sundhed i vort økonomiske liv, at den nødvendige regulering fandt sted. Hvor hul og grundløs hele agitationen var, ses allerbedst deraf, at Stauning lod næsten alt, hvad Venstre havde gennemført på disse områder, stå urørt. Det er forøvrigt værd at mærke sig, at Venstre gang på gang har haft den skæbne at måtte træde til, når de økonomiske forhold trængte til sanering. Det skete i 1920, i 1926 og i 1945.

Efter valget i 1929 ønskede jeg ikke mere at opstilles i Nibekredsen, og når jeg ser bort fra enkelte møder og noget arbejde i Den liberale venstreforening i København, i hvis bestyrelse og forretningsudvalg jeg stadig sad, deltog jeg i den følgende tid kun meget lidt i politik. I 1936 blev jeg valgt til formand for Københavns Kommunelærerforening, og i de otte år, jeg beklædte denne post, der ikke godt kunne forenes med nogen større politisk virksomhed, lagde jeg den praktiske deltagelse i politik på hylden, men jeg bevarede naturligvis min interesse usvækket og fulgte så godt med i det politiske liv, som min tid tillod mig det.

INDTRÆDEN I MINISTERIET KNUD KRISTENSEN

På baggrund heraf vil man forstå, at jeg sidst af alt ventede i 1945 at blive kaldet til en betydningsfuld politisk post i ministeriet Knud Kristensen. Da bladene i dagene forud for ministeriets dannelse begyndte at bringe mit navn frem som ministeremne, tog jeg det nærmest som en god spøg; men da jeg den 7. november om formiddagen blev ringet

op af Knud Kristensen, og han bad mig komme ind i indenrigsministeriet helst med det samme, da han gerne ville snakke med mig, forstod jeg pludselig, at det hele var alvor, og at jeg stod overfor en afgørelse i min tilværelse, som ikke ville falde mig let, og jeg forstod også, at jeg ikke ville få lang tid at betænke mig i. Jeg talte derfor med min hustru om sagen, inden jeg tog af sted. Hun var noget trykket ved tanken, men hun overlod bestemmelsen til mig og ville være glad, hvilken bestemmelse jeg så tog, men vi var begge helt klar over, at en gerning som minister ville gå ud over hjemlivet, som vi satte så megen pris på.

Min samtale med Knud Kristensen hin formiddag vil jeg sent glemme. Jeg havde i lang tid ikke talt med ham, men han var den samme rolige og jævne mand, hvem tanken om at skulle tiltræde landets højeste politiske stilling ikke anfægtede. Efter nogle indledende bemærkninger om vore egne forhold sagde han: »Ja, du kan jo sikkert tænke, hvorfor jeg har sendt bud efter dig. Jeg vil gerne tilbyde dig posten som undervisningsminister i det ny ministerium«. Jeg svarede ham, at den tillid, han herved viste mig, rørte mig dybt, og at jeg takkede ham hjerteligt for den; men jeg kunne ikke nægte, at anmodningen – trods blødrygterne – kom mig overraskende. Han måtte huske på, at jeg i de senere år så at sige ikke havde deltaget i politik, og at jeg stod fremmed for meget i det politiske liv, ligesom jeg også var ukendt med det praktiske arbejde på rigsdagen og med statsadministrationen. Jeg gjorde opmærksom på, at jeg stod i en stor gerning som leder af en af Københavns største skoler, en gerning, jeg var blevet kaldet til under særlige omstændigheder, og som jeg endnu ikke var blevet helt fortrolig med, og som jeg netop nu under de vanskelige skoleforhold (skolen var belagt med tyske flygtninge, og eleverne måtte undervises rundt om i tilfældige lokaler og på naboskoler) ikke var glad for at skulle forlade. Jeg indvendte endvidere, at der i partiet på rigsdagen sikkert var emner til posten, der ville føle sig forbigået. Til dette sidste sagde han kun: »Det tar a på min kappe«. Til slut sagde jeg, at det politiske liv ikke som for år tilbage havde nogen større tiltrækning for mig, og at jeg helst ville være fri. »Ja, a vil også helst være fri, så i den henseende har vi det ens«, sagde han og fjøede til, at det ville skuffe ham meget, om jeg sagde nej. Dette sidste gjorde stærkt indtryk på mig, dels fordi det blev sagt i en meget alvorlig tone, dels fordi det viste mig, at hans planer ved et nej fra min side ville gøre nye overvejelser nødvendige. Jeg spurgte, om jeg kunne få lov at betænke mig lidt, og svaret lød, at han

måtte have besked inden kl. 2, men han ventede et ja. Så tog vi afsked, og jeg lovede at komme op på rigsdagen inden kl. 2.

Jeg gik op på rådhuset for at drøfte sagen med skoledirektør Thorkild Jensen, som jeg vidste ville sige mig sin ærlige mening. Han sagde straks: »Selvfølgelig skal De sige ja. Skønt vi ikke er partifæller, vil jeg dog gerne se Dem på denne post«, og han føjede hertil nogle smukke ord om mine kvalifikationer, som jeg ikke skal referere. Jeg talte atter med min kone, som bestyrkede mig i at sige ja, og efter at have drøftet sagen med en af mine nærmeste politiske venner, folketingsmand Harald Petersen, der var udset til forsvarsminister, blev resultatet, at jeg sagde ja, og Knud Kristensen kunne nu gå til kongen med sin ministerliste. Der manglede kun kirkeministeren, provst Hermansen fra Hjørring, der var i Sverige, og jeg blev derfor udnævnt til kirkeminister ad interim, indtil formaliteterne ved hans udnævnelse var i orden.

Og så begyndte to af de interessanteste år i mit liv. Den 8. november skulle det ny ministerium præsenteres ved hoffet, og forinden samledes vi til ministermøde, hvor statsministeren instruerede de ikke scenevante angående forskellige spørgsmål. Han gjorde det på sin rolige måde, og efter en lille velkomsttale tog vi uden større formaliteter fat på arbejdet. Vi kiggede naturligvis lidt på hinanden, og særligt tog vi mål af de nye mænd, og vi lyttede i dette og de følgende møder ikke mindst til deres indlæg. Disse nye var Gustav Rasmussen, Thorkil Kristensen, Per Federspiel og Carl Hermansen, det var i hvert fald dem, jeg og vist de fleste af os kendte mindst til. Gustav Rasmussen gjorde et meget stiligt, roligt og velafbalanceret indtryk; han var omgivet af en vis aura af fornemhed og havde ry for sin faglige dygtighed. Hans indlæg i debatterne var kloge, vel underbyggede med argumenter og ulastelige i formen, men de var helt fri for følelsesbetoning, kølige og objektive. På baggrund af de senere tildragelser kan det have interesse at nævne, at en dag efter et ministermøde fulgtes vi ad et stykke vej, og da ytrede han: »Hvor er det dog en prægtig statsminister, vi har«. Jeg skulle forøvrigt tro, at han også efter sin indtræden i Hedtofts ministerium og sit skarpe sammenstød med Knud Kristensen bevarede en usvækket respekt for dennes karakter. Som menneske var han fornøjelig og hyggelig, en god kammerat i det daglige, ligesom han besad en form for humor og lune, der sjældent havde brod, men ved sin træfsikkerhed altid gjorde sin virkning. Også Thorkil Kristensen blev mødt med de største forventninger, og han skuffede dem ikke.

Hans evne til at belyse de mange vanskelige finansielle problemer, vi havde at slås med, var enestående, og når han på sin rolige og stilfærdige måde havde gennemgået en sag, stod den for os i det klareste lys. Retsindig og fordomsfri var han i hele sin færd, og det mere taktiske i det politiske arbejde interesserede ham ikke meget, hvilket vel nok var en svaghed hos ham som politiker. Han havde en tro på åbenhed, ærlighed og saglighed, som blev et eksempel for os, og som hans modstandere uvilkårligt bøjede sig for. Federspiels faglige område var ikke meget omfattende, hans ministerium var et ministerium under afvikling, men han gjorde et meget dygtigt arbejde, og hele hans friske og usnobbede personlighed lærte vi snart at sætte stor pris på. Det samme gælder Hermansen, med hvem jeg fik et sjældent godt samarbejdeovre i Frederiksholms kanal 21, hvor både kirke- og undervisningsministeriet havde til huse. Jeg tror han – ligesom jeg – fra først af anlagde den linie, at holde sig til sin ressort og så lidt som muligt blande sig i det mere politiske.

Ministeriets første møde med den gamle kong Christian X forløb udmærket. Kongen var i strålende humør, åbenbart lettet over, at den langvarige ministerkrise nu var overstået. Han bød os i en smuk tale velkommen og takkede især statsministeren for hans arbejde, og det var tydeligt at mærke, at han havde stor tillid til Knud Kristensen og satte stor pris på ham. Det var ved den lejlighed, der forefaldt en lille munter episode. Kongen talte om statsministerens travlhed i de sidste dage og sagde, at han vel ikke engang havde fået tid til at komme i det russiske gesandtskab i anledning af revolutionsjubilæet. Hertil svarede K.K.: »Nej, det gjorde a et, men a tænker savnet har været til at bære«. Da lo kongen og dronningen med hjerteligt.

Ministerskiftet fandt sted om eftermiddagen. A. M. Hansen tog afsked med hele ministeriets personale, og derefter indfandt jeg mig og blev budt velkommen af A. M. Hansen og på personalets vegne af departementschef Barfod, derpå hilste jeg på hele staben, og dermed begyndte så det egentlige arbejde.

Det var en underlig fornemmelse at sætte sig i den stol, hvor så mange betydelige forgængere havde haft sæde. Jeg følte mig meget lille og nærede en forståelig ængstelse for, hvordan jeg kunne klare de vanskeligheder, som uden tvivl ville komme. Jeg besluttede ikke at tage disse på forskud, men roligt tage fat på arbejdet. Når dette gik lettere end ventet, skyldtes det i høj grad de udmærkede embedsmænd, der alle fra

A. Barfod 1878–1956. Fotografi fra 1940'rne. KBs billedsamling.

departementschefer til sekretærer mødte mig med den største venlighed og hjælpsomhed.

Ældste departementschef var A. Barfod, der havde folkeskolens sager, foruden seminarier, højskoler, aftenskoler, ungdomsskoler m. m. under sig. Han var af den gamle fornemme embedsmandstype, lidt kølig, lidt afmålt og lidt formel, men han var ikke noget bureaukrat, han havde et åbent blik for særtilfælde, og forstod at navigere mellem fasthed og smidighed på en overordentlig dygtig måde. Desuden havde han den gode egenskab, at han var stor nok til at indrømme fejltagelser,

hvis sådanne vars ket. Jo nærmere man lærte ham at kende, des større pris kom man til at sætte på ham, og man opdagede snart, at hans kølige væsen dels var et skjul over en vis generthed og dels dækkede over et varmt hjerte. Hands kendskab til sagerne var fænomenalt, og hans arbejdsevne og beslutsomhed af format.

Departementschef K. Paludan-Müller havde den højere skole, universitetet, læreanstalterne, kunstsamlingerne, rigshospitalet m. m. under sig. Han var en anden type end Barfod. Lidt omstændelig, lidt stolt af sin store litterære og historiske viden, glad for at fortælle anekdoter, hvad han gjorde med det herligste lune og med den fineste forståelse for pointen. Han var et hjertemenneske, der ikke var bange for at give sine følelser udtryk. Han besad ikke Barfods store arbejdsevne, men det betød ikke, at arbejdet ikke blev gjort, det tog bare lidt længere tid. Det var en stor glæde at samarbejde med dette fine og udmærkede menneske, som jeg kom til at sætte den største pris på.

I første departement var fru E. Torkild-Hansen og G. Hendriksen kontorchefer. Fru Torkild-Hansen var datter af den kendte landmand Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard, og hun medbragte fra sit hjem en betydelig forståelse af friskolen og den fri folkelige undervisning i det hele. Hendriksen var en eminent slider, der kendte lovene ud og ind, men han havde den fejl, at han selv ville gennemarbejde det hele i alle enkeltheder. Begge var de glimrende medarbejdere.

Andet departements kontorchefer var H. A. Brøndsted og Albert Michelsen. Den første var en fortrinlig administrator og en smidig forhandler, der forbandt elskværdighed med fasthed. Han havde været konstitueret et par gange under teaterchef Hegermann-Lindencrones sygdomsperioder, og da denne pludselig døde i 1947, var jeg ikke i tvivl om, hvem der burde være hans efterfølger. Det er en af de glæder, man har som minister, at kunne besætte en betydningsfuld post med et menneske, der er egnet til posten. Samtidig fik jeg så lejlighed til at udnævne den beskedne, men meget dygtige ekspeditionssekretær frk. A. Vøhtz til kontorchef.

Albert Michelsen, der senere har afløst Barfod som departementschef, var elskværdigheden selv, men kunne godt fastholde et standpunkt i en vanskelig forhandling. Han var fra Hobro, altså en Himmerlænding som jeg selv, og hvem ved, måske bidrog det sit til, at vi meget hurtigt kom til at synes om hinanden.

Af andre embedsmænd, som jeg fik meget med at gøre, og som jeg

erindrer med største venlighed, vil jeg nævne ekspeditionssekretær Oksen, hvis fine og indtagende væsen vandt ens hjerte. Ja, selv hans talefejl (han stammede) var næsten en charme hos ham, selv om den sinkede referaterne noget. Endvidere ekspeditionssekretærene Gimsing og Mogensen, der begge var meget dygtige og rare mennesker. Ministersekretær var fuldmægtig Koch, en lidt fåmælt og alvorlig mand, som med den største flid og loyalitet var mig til hjælp. I etikettespørgsmål søgte vi hjælp hos Oksen, der var ministeriets faktotum på dette område. Og så må jeg nævne min chauffør Elgaard Andersen, hvem jeg på vore lange embedsrejser i bil kom til at sætte højt. Det samme gælder ministeriets daværende bude Larsen og Lindgreen, som begge døde i min ministertid. Den sidste led den uretfærdige skæbne, at han blev dømt ved tjenestemandsdømstolen for at have været medlem en kort tid af DNSAP. Han var uden at tænke over, hvad han gjorde, gået ind i partiet, lokket hertil af en slægtning, der fremstillede sagen for ham i et ganske falsk lys. Lovens bestemmelser gjorde det umuligt at redde ham, han fik afsked med pension. Det gik ham og de fleste i ministeriet nær til hjerte, thi mere ærlig og redelig dansk mand skulle man lede længe om.

I denne forbindelse vil jeg nævne en anden pinlig sag, som i sine forskellige faser plagede mig i hele min ministertid. Statskonsulent Kaalund-Jørgensen havde under besættelsestiden vist en noget usikker holdning og ved forskellige lejligheder fremsat udtalelser, som ikke var heldige. Der gik en del rygter, og modstanden mod ham i lærerkredse var meget udbredt. Han bad da om at få sine forhold undersøgt ved tjenestemandsretten, og han var derfor sat fra tjeneste, da jeg trådte til. Dommen frikendte ham, men i præmisserne fandtes flere kritiske bemærkninger om hans forhold under besættelsen. Jeg fandt dog, at når han var frikendt, måtte han også indtræde i sit embede, og han optog derfor sin gerning påny. Under sagens behandling var der fremkommet udtalelser fra skoledirektør Fredebo, der i pressen fortolkedes derhen, at Kaalund-Jørgensen ikke altid ved antagelse af censorer til lærereksamen havde taget saglige hensyn. Statskonsulenten anlagde nu sag mod Fredebo, og mens den stod på, blev han atter fritaget for tjeneste. Skønt han vandt denne sag, var der hvirvlet så meget støv op, at hans stilling i lærerkredse nærmest var yderligere svækket. Da han nu atter skulle træde i tjeneste, førte jeg en del forhandlinger med ham om at træde tilbage, da jeg ikke var sikker på, at der ville blive ro om

hans embede og hans person. Heroverfor hævdede K-J, at den mistillid til ham, der fandtes i lærerkredse, ikke var særlig dybtgående og hurtigt ville forsvinde. Jeg ytrede stærk tvivl herom, men fandt at han havde krav på at få lejlighed til at vise, at han kunne vinde den tabte tillid tilbage, og han blev atter indsat i tjeneste.

Skønt ministeriet søgte at lade ham foretage så få inspektioner på seminarierne som muligt, skete det dog gang på gang, at seminarie-eleverne demonstrerede deres uvilje imod ham. Dette kom naturligvis til pressens kendskab og dermed også til offentlighedens, så der var stadig uro om ham. Lærerorganisationerne stillede sig også afvisende, erklærede deres mistillid til ham, og jeg var klar over, at det håb, han selv nærede om at vinde tilliden tilbage, ikke ville gå i opfyldelse, og at sagen derfor måtte tages op på ny. Jeg havde flere samtaler med Kaalund-Jørgensen om hans stilling, men han var hverken til at hugge eller stikke i og hævdede på trods af alle kendsgerninger, at mistilliden var kunstigt opretholdt, og at den kun havde tilhold i ret snævre kredse. Jeg foreholdt ham, hvilken fordel det ville være for ham at trække sig tilbage med den motivering, at skønt han var frikendt og havde fuld ret til at virke i sit embede, vilde han dog af hensyn til den danske skole trække sig tilbage. Ved en sådan fremgangsmåde ville han gå med ære, og megen sympati ville samle sig om ham. Ministeriet ville desuden være villig til at søge ham holdt nogenlunde skadesløs for det økonomiske tab, han eventuelt måtte lide. Alle disse samtaler førte imidlertid til intet, de strandede på en hårdhudethed og en uforstand hos Kaalund-Jørgensen, som jeg aldrig har mødt magen til.

Jeg fandt det stadig vanskeligt at afskedige ham som uduelig i sit embede, thi det skal siges om ham, at han var en omhyggelig, flittig og dygtig embedsmand, der dog efter mit skøn rent karaktermæssigt og menneskeligt manglede egenskaber, som en mand i hans stilling ikke – og allermindst i en vanskelig tid – kan undvære. I løbet af sommeren 1947 var stillingen sådan, at en løsning måtte findes, men de politiske forhold var urolige, det trak op til valg, og jeg kunne næppe under disse omstændigheder føre en afskedigelse eller en omplacering igennem, idet det sikkert ville kræve finansudvalgets medvirken. Jeg besluttede derfor at stille spørgsmålet i bero, til den politiske situation var afklaret, og da denne førte til valg og valget medførte ministeriets afgang, fandt jeg ikke anledning til at søge sagen løst. Den fandt som bekendt sin løsning et årstid efter på den måde, at Kaalund-Jørgensen

anbragtes i et midlertidigt oprettet embede som en slags konsulent for ministeriet i sager vedrørende udlandets skoler. Om denne løsning var mere tilfredsstillende for ham end den af mig antydede, skal jeg lade være usagt. I hvert fald mistede han al forbindelse med den danske skole, og han mistede den sympati, der uvilkårlig ville have mødt ham ved en frivillig afgang.

En af de første sager, jeg måtte se at få løst, var det vanskelige sønderjyske skolespørgsmål. Der herskede i Sønderjylland i den danske befolkning stor forbitrelse mod de tysksindede lærere, hvoraf en stor part uden skrupler havde støttet besættelsesmagten og direkte modarbejdet Danmark. Efter kapitulationen blev de tysksprogede kommunale skoler lukkede, og de tyske privatskoler ophørte med at virke. Minister A. M. Hansen nedsatte derpå en kommission, der skulle fremkomme med forslag til en løsning. Da det hastede med at få en ordning, så børnene, der nu i flere måneder ingen skolegang havde haft, kunne komme i skole, fremkom kommissionen med forslag til en midlertidig lov. Jeg fremsatte dette forslag for rigsdagen 22.11.1945 og fik det gennemført. Det gik ud på, at der skulle oprettes særklasser, hvor det var nødvendigt, hvad ikke var tilfældet alle vegne, idet en del forældre sendte deres børn i dansk skole.

Det viste sig snart, at denne foranstaltning ikke slog an. De danske lærere ønskede for de flestes vedkommende ikke at undervise i disse klasser, og i befolkningen som helhed blev de modtaget med skepsis. Jeg bad derfor kommissionens formand, departementschef Barfod, om at fremskynde arbejdet, så vi kunne få en endelig løsning af dette vanskelige spørgsmål.

Dette skete også, og i marts 1946 afgav kommissionen sin betænkning. Desværre var der ikke enighed i kommissionen, på et afgørende punkt delte den sig i et flertal og et mindretal; det sidste gik ind for bevarelsen af de tysksprogede offentlige skoler i Sønderjylland, medens flertallet ønskede dem ophævet og det tyske mindretals børn henvist til privatskoler, hvis de ikke ville søge de danske kommuneskoler. Med den mentalitet, der rådede hos befolkningens store flertal i Sønderjylland, som med meget stor kraft gik imod de tysksprogede kommunale skoler, fandt jeg det rådeligst at følge kommissionsflertallet, og forslaget blev fremsat i folketinget den 25. marts 1946 samtidig med, at den midlertidige lov foresloges forlænget, så der kunne blive tid til at behandle forslaget grundigt.

I min forelæggelsestale fremhævede jeg det beklagelige i, at kommissionen ikke var kommet til enighed, ligesom jeg gav udtryk for, at det ville være af den største værdi, om de to opfattelser kunne finde hinanden; derfor måtte enhver mulighed herfor prøves under sagens behandling i rigsdagen. Ved 1. behandling støttedes forslaget af Socialdemokraterne, Venstre, kommunisterne og Dansk Samling, medens Det radikale Venstre og Retsforbundet gik imod. For at sætte sig ind i forholdene på stedet foretog folketingsudvalget sammen med repræsentanter for landstinget i juni en rejse til Sønderjylland. Det lykkedes ikke at forene de modsatte synspunkter, og i slutningen af juni afgav udvalget betænkning. Mindretallet fastholdt sin stilling, to af de konservative udvalgsmedlemmer (Christmas Møller og Flemming Hvidberg) erklærede, at de ikke kunne stemme for forslaget, men var enige i, at sagen nu måtte afgøres, da der ingen mulighed eksisterede for et kompromis. Den konservative Bartholdy støttede derimod forslaget. Udvalgsflertallet udtalte i betænkningen bl. a.: »En kreds af enkeltpersoner i Sønderjylland har dels skriftligt, dels mundtligt anbefalet, at de tysksprogede offentlige skoler bibeholdes. Heroverfor står aldeles sluttede og enstemmige henvendelser til udvalget fra sønderjyske lærerkredse, skolekommissioner og skolenævn i by og på land, sognerådsforeninger og danske samfund i grænseegnene om ikke at opretholde tysksprogede offentlige skoler.

Flertallet anser det for nødvendigt for at skaffe skolen i Sønderjylland rolige arbejdsforhold, at sagen nu finder sin afgørelse, og indstiller derfor ministerens forslag til vedtagelse.«

Efter en længere ret bevæget debat vedtoges forslaget både i folketing og landsting og stadfæstedes af kongen den 12. juli 1946.

Jeg skal ikke nægte, at jeg følte det som en lettelse, at denne vanskelige sag var til side og løst på en måde, som det alt overvejende flertal i Sønderjylland kunne godtage, og som ikke kunne siges på nogen måde at krænke mindretallets naturlige ret. Ved 2. behandling udtalte jeg derfor også, at kunne det danske mindretal i Sydslesvig få sådanne kår, som her tilbydes det tyske mindretal i Nordslesvig, da havde vi fra dansk side grund til at være tilfredse.

Det lykkedes mig i min ministertid at få gennemført en hel række lovforslag. Af disse skal jeg nævne lærerlønningsloven, der bragte lærerne den særlige fordel, at deres ønske om en ny advancementsstilling blev vedtaget. Den fik skolelederens tidligere betegnelse, overlærer, og

lederen skulle fremtidig kaldes skoleinspektør. Den nye stilling må sammenlignes med lektorstillingen ved de højere skoler. Jeg var meget glad for at kunne gennemføre denne ordning. I min tid som organisationsformand kæmpede jeg som nævnt for, at lærerstanden skulle få en bedre placering i lønssystemet, idet den i forhold til sin uddannelse og til hele den udvikling, der har fundet sted på skolens område, lå for langt nede, men jeg erfarede tillige, hvor uhyre vanskeligt det var at få en enkelt gruppe hævet forholdsvis højere end de andre, og sammen med Danmarks lærerforening, der havde samme opfattelse, arbejdede jeg for at få indført en ny advancementsstilling som den eneste mulige vej til en bedre placering. Man vil derfor forstå, at det var mig en stor glæde at sætte mit navn under denne lov, der bragte denne sag et skridt i den rigtige retning.

En anden sag, som også blev bragt til løsning, var amtsskolekonsulenternes. De havde hidtil været udnævnt på 6 år og honorarlønnede, idet de beholdt deres lærergage og fik et tillæg til denne. Dette medførte, at deres embede som lærer måtte passes af skiftende vikarer til stor skade for skolen og til forældrenes berettigede utilfredshed. Nu gennemførtes en ordning, der gjorde dem til embedsmænd, selv om de ikke i denne omgang opnåede at blive kongelig udnævnte, hvad en del inden for Venstre var imod.

Da lønforbedringen for lærere, der var inde under stat og kommune, var gennemført, stod et stort arbejde tilbage med at føre alle de private skolars lærere à jour i lønningsmæssig henseende. Mit parti havde altid været tilhænger af at yde den private skole en god støtte, så den kunne være med i konkurrencen med den efterhånden stærkt forbedrede offentlige skole, og således at jævne folks børn også kunne søge den, hvis forældrene ønskede det, at den med andre ord ikke skulle lide den skæbne at blive en skole for visse overklassekredse. Jeg var helt enig i dette syn, bl. a. også fordi det var og er min opfattelse, at vi får den sundeste skoleudvikling, hvis den offentlige skole ikke får et faktisk monopol på al undervisning her i landet, der vil medføre en stor fare for frihedens fortabelse og rumme mulighed for den ensretning, der er livets – også skolelivets – værste fjende.

De skoler, der her var tale om at komme til hjælp, var de grundtvigske og andre fri børneskoler, de private realskoler og gymnasier, de private seminarier, højskoler, efterskoler m. fl.

Med hensyn til de fri børneskoler uden eksamen gennemførtes en

ny og ret gennemgribende ordning, der bragte disse skoler sådanne vilkår, at de i offentlig støtte kunne opnå indtil 80 % af deres udgifter, resten måtte betales af de skolesøgende børns forældre, idet det naturligvis ikke var meningen, at en friskole kunne oprettes i konkurrence med folkeskolen i sognet på et tilfældigt og lidet ideelt grundlag, hvad der kunne være fare for, hvis forældrene uden omkostninger kunne rejse sådanne skoler. Loven gennemførtes enstemmigt, og dermed var skabt en ordning, som efter min bedste overbevisning var til lige stor gavn for den offentlige som for den private skole. Herved bødes der også sådanne vilkår for det tyske mindretals private skoler i Nordslesvig, at enhver tale om forurettelse var ubegrundet.

Hvad angår de øvrige private skoler var jeg i den heldige stilling, at tre partier, Venstre, Det radikale Venstre, og Konservative var tilhængere af at støtte dem, så der var et sikkert flertal i rigsdagen herfor. Naturligvis var Socialdemokratiet ikke begejstret for yderligere støtte til de private skoler og søgte at få indført så megen kontrol med disse som muligt. Og selvfølgelig må staten have lov til at undersøge, hvad de tilskud, den yder, anvendes til, men denne kontrol må på den anden side ikke blive af en sådan karakter, at friheden går fløjten. Trods nogle vanskeligheder under udvalgsforhandlingerne, lykkedes det at føre alle de vedrørende love frelst i havn, og jeg havde den glæde, at de blev modtaget med stor anerkendelse af de pågældende skoleformer.

En vigtig lov, der angår det sundhedsmæssige i skolen, nemlig skolelægeloven, blev gennemført. Forslaget herom havde været forelagt under besættelsen, men blev ikke gennemført. Nu skete det, og alle landets skolebørn herefter kom under en for manges vedkommende hårdt tiltrængt sundhedskontrol, en kontrol, som de fleste større bykommuner allerede havde haft i mange år. Jeg kan i denne forbindelse nævne, at indenrigsminister Kjær omtrent samtidig gennemførte en lov om lægetilsyn med børn under den skolepligtige alder, således at tilsyn blev sikret fra fødselen til udgangen af skolen.

Af andre love, der gennemførtes, kan jeg nævne en lille lov vedrørende bibliotekerne, som sikrede forfatterne en vis afgift af udlånet af deres bøger. Jeg førte i den anledning en del forhandlinger med forfatterforeningens daværende formand, Harry Søiberg, af hvem jeg fik et meget sympatisk indtryk.

En sag, som jeg gerne ville have løst, og hvortil forslag udarbejdedes, var ordningen af musikkonservatoriet. Det kom imidlertid ikke til fore-

læggelse, men blev senere gennemført af min efterfølger Hartvig Frisch.

Det kom mig som en overraskelse at erfare, at unge videnskabsmænd, der disputerede for doktorgraden, i mange tilfælde måtte betale flere tusinde kroner for trykning m. m. og aflevere flere eksemplarer af disputatsen uden vederlag til de offentlige biblioteker. Jeg fandt dette forhold i grel uoverensstemmelse med den almindelige bestræbelse for at hjælpe unge videnskabsmænd, og jeg søgte finansudvalget om en stærkt forøget støtte til dette formål, og finansudvalget gik glædeligvis med hertil.

I det hele taget er arbejdet i undervisningsministeriet broget og interessant, og en mængde interessante mennesker kommer man i berøring med: Kunstnere af alle kunstarter, videnskabsmænd, læger og sygeplejersker samt naturligvis skolefolk fra alle skoleformer.

Universitetets rektor, professor Jens Nørregaard, førte jeg mange forhandlinger med, og jeg lærte i ham at kende en meget fin og ædel personlighed, der altid med de reneste våben kæmpede for sin sag. Hans fremtræden var iøvrigt præget af stor beskedenhed, men parret med værdighed og fasthed, egenskaber, der synes karakteristiske for virkelig betydelige mennesker. Det gælder i hvert fald også en af Danmarks største sønner, Niels Bohr. Han søgte mig et par gange i ministeriet for at opnå bevillinger til udvidelse af sit institut. Med en rørende grundighed forklarede han mig, hvorfor han fremkom med sit andragende, jeg forstod det naturligvis ikke alt sammen, men jeg forstod, at jeg sad over for en af de virkelig store, og jeg glemmer aldrig hans skønne smil og hans ejendommelige stille stemme eller hans øjne. Da samtalen var forbi, spurgte jeg mig selv, om det var den nimbus af berømmelse, der omgav ham, der var den egentlige grund til det stærke indtryk, han havde gjort på mig, og jeg blev enig med mig selv om, at det var det ikke, men det var hele hans personligheds lødighed, der havde betaget mig.

En anden af nationens store, som det var en oplevelse at møde, var Poul Reumert. Han kom op i ministeriet en dag uden noget bestemt ærinde, han ville kun tale lidt med ministeren om det teater, som han elskede så højt, og hvis vel lå ham så stærkt på sinde. Med megen styrke gik han ind for, at de tre kunstarter aldrig måtte skilles. Det var netop teatrets særlige adelsmærke, at det kunne fremføre værker, der krævede medvirken af både skuespillere, sangere og dansere, alle med en virkelig grundig uddannelse bag sig. Hans aversion mod Ny Scene,

»Starekassen«, var voldsom og lidenskabelig, den blev aldrig et virkeligt teater, sagde han, og helt ved siden af var det at udleje den til alle mulige ting, det gav den et præg af noget tilfældigt, så den ikke af publikum blev opfattet som noget egentligt teater. Og lige så slemt var det, at bygningen var lidet egnet til teaterbrug.

Om andre forhold ved teatret udtalte han sig med megen frimodighed, og det var næsten som at overvære en hel forestilling at se ham spille de forskellige mennesker, han omtalte, og karakterisere deres ejendommeligheder på en yderst træffende og alligevel elskværdig måde; herfra må dog undtages en enkelt, som han i sandhed ikke skånede. Jeg spillede nærmest den stummes rolle under mødet, bortset fra nogle spørgsmål, jeg stillede ham. Ved afskeden takkede jeg ham, fordi han havde villet ofre tid og ulejlighed på at informere på et område, hvor jeg ikke kunne have megen indsigt; jeg måtte her i høj grad støtte mig til teaterchefen, Hegermann-Lindenchrone, hvem jeg havde stor tillid til, og om hvem Reumert udtalte, at han var en sjælden fin og højt kultiveret mand.

Blandt mænd, jeg fik en del at gøre med, vil jeg nævne rigsbibliotekar Svend Dahl, hvis åbne og umiddelbare væsen tiltalte mig meget. Han var medlem af den danske Unesco-nationalkommission og delegeret til generalforsamlingen i Paris 1947, hvor jeg var delegationens formand. På denne rejse lærte jeg foruden ham, professorerne Carsten Høeg og Jakob Nielsen at kende. Begge fortrinlige mænd med overordentlig forståelse og interesse for internationalt samarbejde. Særlig Jakob Nielsen kom man til at holde af. Han var en karakter af meget høj karat, glimrende begavet, fremragende matematiker, et stort sprogtalent, der endogså kunne tale lidt tyrkisk, til stor glæde for de tyrkiske delegerede ved kongressen. I Paris traf jeg også ambassaderåd Helge Wamberg og hans livlige og smukke frue, Sacha. De indbød til en hyggelig middag på deres hotel sammen med en række fremstående pariserdanske, hvoraf den mest markante var den gamle generalkonsul Prior. En aften talte jeg i den danske koloni om forholdene hjemme. Der var mødt så mange, salen kunne rumme, med den unge tiltalende præst Nyvang i spidsen. Jeg husker en lille episode fra dette møde. Efter at jeg havde talt, og Ellen Gilbjerg spillet, var der kaffebord med samtale. Blandt dem jeg talte med var en jævn dansk håndværkerkone, der havde opholdt sig i Paris i mange år. Hun havde befundet sig godt i Frankrig, men hun var meget kritisk over for den of-

fentlige administration og gav udtryk for, at den danske hjælp til Frankrig var helt meningsløs, eftersom den nød, der var, ikke beroede på nogen mangel, men alene skyldtes den dårlige fordeling og uorden i administrationen, der var altfor kostbar.

Arbejdet i UNESCO var både en opmuntring og en skuffelse. Start set må man sige, at der herskede en fordragelighedens ånd forbundet med vilje til at forstå hinanden og hinandens vanskeligheder, og uden resultater var konferencen ikke. Men det kan ikke nægtes, at de umådelige papirdynger, som ingen kunne overkomme at læse, gav en baggrund for den frygt, der næredes af mange delegerede, at det hele skulle drukne i overadministration. Retfærdigvis bør det dog huskes, at organisationen var så ny, og at det derfor også var og er for tidligt at fælde nogen dom over den.

Selve Paris var på ny en stor oplevelse. I 1936 besøgte jeg for første gang byen sammen med Københavns skoledirektion, der skulle ned og se på skoler. Lyset og luften, hele byens uforklarlige charme betog mig stærkt, og selv om den nu i 1946 så fattigere og noget forrevet ud, var det stadig en stor oplevelse at færdes i den, at indånde dens skønhed og ynde. På grund af arbejdet i ministeriet og rigsdagen kunne jeg ikke overvære hele konferencen, men måtte tage hjem efter 14 dages forløb.

Jeg forblev som formand for den danske Unesco-nationalkommission også efter min ministertid, men jeg var af den opfattelse, at det helst burde være den siddende minister, der sad inde med denne post; denne var enig med mig, og efter et årstid trådte jeg tilbage og afløstes af Hartvig Frisch, mens jeg blev siddende som almindeligt medlem af kommissionen.

En af de ubehageligste sager, jeg fik at gøre med, var den såkaldte Nordentoftsag. Frk. Inger Merete Nordentoft var i slutningen af besættelsen blevet udnævnt til skoleinspektør ved Katrinedalskolen i København. Hun var en ret kendt pædagog, der særlig indenfor småbørnsundervisningen havde gjort sig gældende, ligesom hun i en del år beklædte sine kollegers højeste tillidspost som formand for Københavns Kommunelærerindeforening. Efter sigende har hun altid haft en vis faible for kommunismen, men i begyndelsen af krigen meldte hun sig ind i Socialdemokratiet, der var meget glad for hende, idet de i nogen grad savnede virkelig dygtige kvindelige pædagoger i deres rækker. Det vakte derfor ikke ringe opsigt, da hun efter befrielsen meldte sig ud af

Inger Merete Nordentoft 1903–1960. Fotografi fra 1940'rne. KB's billedsamling.

partiet og sluttede sig til kommunisterne. Hun havde under krigen siddet nogle måneder i Vestre Fængsel, dømt fordi hun havde huset en kommunistisk flygtning, og dette fængselsophold synes at have disponeret hende til en ny partitagen, men det tav hun i hvert fald stille med, og fængselsopholdet skaffede hende en vis nimbus som frihedshelt.

En tid efter sin udnævnelse, der blev gennemført af Socialdemokratiet mod skoledirektør Thorkild Jensens ønske, meddelte hun på et lærerrådsmøde på sin skole, at hun ventede et barn, og at hun fandt det rigtigt at sige det ganske åbent, da hun ikke agtede i nogen måde at skjule, at hun, skønt ugift, skulle være moder. Det var dermed klart, at hun ville gøre gældende, at ægteskabet kun var en ydre formalitet,

som samfundet ikke havde brug for, og at hun benyttede sagen til at demonstrere en ny moralopfattelse på dette område. Naturligvis vakte hele sagen stor opsigt, ikke fordi en ugift kvinde skulle være moder, det var jo set nogle gange før, men fordi hun sad i en stilling, hvor hun var forpligtet til i følge sit embede at hævde en kristelig moralopfattelse i denne sag, og hvor hun også derfor måtte have en moralsk pligt til at vise de unge et godt eksempel, ikke ved at skjule sit forhold, men ved at erkende, at hun var kommen uden for de grænser, hun i sin stilling anstændigvis kunne tillade sig. Men en sådan holdning lå langt fra hendes opfattelse; hun ville vise verden, at den gamle moral var forældet, hun ville være et eksempel for den ungdom, hun samtidig var forpligtet til at advare mod løse forbindelser, og overfor hvem hun skulle docere den gældende etiske opfattelse på dette område som rigtig. I en klasse store piger ville hun i sandhed komme i en mærkelig stilling, der måtte gøre hele skolens undervisning i kristendomskundskab til kold og ligegyldig pjat, der ikke havde noget med livet at gøre.

Sagen gjorde selvsagt stort indtryk, og en forældre- og lærerkreds ved skolen protesterede og ville ikke have deres børn gående i skolen under hendes ledelse. Men naturligvis havde hun også sine tilhængere, så der var ingen enighed hverken blandt forældre eller lærere. Skoledirektionen var ikke begejstret for at gribe alvorligt ind og afskedige inspektøren, og undervisningsministeriet havde ingen beføjelse til at blande sig i sagen, da København også på skolevæsenets område har fuldt selvstyre, dog naturligvis med den begrænsning, at skoledirektionen skal overholde de gældende love.

Det kan vist siges uden overdrivelse, at frk. Nordentofts handlemåde vakte almindelig forargelse, og Det konservative Folkeparti besluttede at bringe sagen frem i folketinget gennem en forespørgsel til undervisningsministeren. Professor Flemming Hvidberg var ordfører, og der blev spurgt om, hvad ministeren agtede at foretage sig i sagen. Mit svar på forespørgslen gik i korthed ud på, at jeg ikke sympatiserede med frk. Nordentofts fremfærd i denne sag, idet hun tydeligt havde til hensigt at gøre et fejltrin til en norm også for andre, og at hendes holdning måtte give hendes elever en mærkelig opfattelse af den kristendomsundervisning, der fortsat skulle gives ved hendes skole. Men med hensyn til at gribe ind i sagen savnede jeg under de nugældende love enhver bemyndigelse; havde det været i enhver anden af landets kommuner, da var det undervisningsministeriets pligt at træffe afgørelse.

Skulle der gribes ind fra ministeriets side, måtte hele spørgsmålet om Københavns særstilling tages op til behandling, hvilket jeg anså for meget vanskeligt og formentlig uigennemførligt. Hvidberg var tilfreds med min holdning til sagen i almindelighed, men var utilfreds med, at jeg ikke var parat til at tage sagen op med det formål at ændre Københavns særstilling i lovgivningen. Med undtagelse af kommunisten Mogens Fog var partierne enige i at beklage frk. Nordentofts handlemåde og stærkt at beklage den for vor folkeskoles skyld. Efter at Det konservative Folkeparti havde stillet en dagsorden, der krævede min indgriben, suspenderedes mødet, og efter nogen forhandling mellem Venstre, de Radikale og de Konservative enedes man om en dagsorden, der henstillede til Københavns skoledirektion at tage sagen op til fornyet overvejelse. Så vidt jeg erindrer, førte skoledirektionens overvejelser til, at man stillede visse spørgsmål til frk. Nordentoft angående hendes stilling til religionsundervisningen, og da hun besvarede disse spørgsmål tilfredsstillende, skete der foreløbig ikke mere. Senere blev forholdet til de forældre og lærere, som kraftigt havde taget afstand fra skolen, løst på den måde, at der ansattes en ny inspektør ved skolen, under hvem de utilfredse sorterede, og denne skole fik senere sin selvstændige bygning og blev en almindelig distriktsskole.

Hele sagen var af pinlig karakter, og der er efter min mening ikke tvivl om, at frk. Nordentoft benyttede sit »fejltrin« til et fremstød for sine ideer, et fremstød, der dog mislykkedes og måtte mislykkes, fordi hun ikke havde mod til at hejse rent flag og starte en privatskole på sine ideer.

Hvordan det kommunistiske parti, der officielt støttede hende, inderst inde så på sagen, er mig ikke ganske klart, i hvert fald stemte Sovjetunionens nye pædagogiske indstilling ikke særlig godt med hendes handlemåde, der sikkert ikke i Rusland ville have funden nåde for de ledendes øjne.

Arbejdet indenfor ministeriet Knud Kristensen gik ikke altid lige glat. Den dybeste årsag hertil var uden tvivl Knud Kristensens afgjorte og skarpe holdning i det sydslesvigske spørgsmål, hvor han gang på gang på offentlige møder slog til lyd for, at Danmark burde gå langt videre i sin støtte til de dansksindede, end det var muligt at få rigsdagens flertal til at gå med til. Der var i ministeriet i og for sig ikke uenighed om det rigtige heri, men der var ikke enighed om statsministerens taktiske fremgangsmåde i denne sag, idet en del af ministrene var

af den opfattelse, at han ved større tilbageholdenhed i sine offentlige udtalelser gavnede sagen mere, og desuden rent politisk voldte ministeriet unødige vanskeligheder. Denne sag var imidlertid for Knud Kristensen et så dybt alvorligt samvittighedsspørgsmål, at han følte sig forpligtet til at sige sin mening, selv om det skulle koste ministeriets liv. Han ville, som han sagde, ikke føre de andres politik, der praktisk taget i denne sag gik ud på, at der intet skulle ske, som på nogen måde forpligtede Danmark statspolitisk. Mens ministeriet sad, var jeg ikke i tvivl om, at stillingen var som ovenfor angivet, at alle ministre var enige i selve sagen. Men efter ministeriet Hedtofts dannelse og Gustav Rasmussens indtræden i dette er jeg ikke så sikker længere. Udenrigsministeren er jo ikke for intet diplomat, og han udtalte sig aldrig imod kernen i Knud Kristensens opfattelse, men nok mod hans taktiske holdning, i hvert fald havde man det indtryk, at han kun modvilligt gik med til krav, der gik ud over, hvad rigsdagens flertal kunne ventes at acceptere. Så behagelig en arbejdsfælle Gustav Rasmussen end var, må det vist erkendes, at han lod sin egen mening glide så stærkt i baggrunden, at man nok kunne få den opfattelse, at han ingen havde, men – omend modstræbende – førte statsministerens politik i denne sag. Hans indtræden i det ny ministerium kom os alle som en ubehagelig overraskelse; selv i det sidste ministermøde ytrede han ikke et ord om sine hensigter, og det kan ikke nægtes, at vi, der havde haft det bedste samarbejde og det bedste kammeratskab med ham, følte det som et forræderi imod os. Selv følte han det sikkert ikke således, men at hans optræden heller ikke for ham selv stod som helt fair, ser jeg et bevis for deri, at han ikke havde mod til åbent og ærligt at meddele sine hidtidige kolleger, hvad han agtede at gøre.

Forøvrigt var samarbejdet i ministeriet det bedste, og ministermøderne var præget af en åbenhed og et kammeratskab, der næppe kunne være bedre. Et stort tab led ministeriet ved indenrigsminister Kjærs død. Han var en usædvanlig dygtig mand med stor politisk indsigt, en stærk vilje og en helt igennem redelig og åben natur. Han erstattedes af folketingsmand Arnth Jensen, der i sin korte ministertid ikke nåede at gøre sig særlig gældende. Et andet stort tab var socialminister S. P. Larsens tilbagetræden på grund af en stærkt tiltagende døvhed, der efterhånden gjorde det umuligt for ham at passe sit arbejde tilfredsstillende. Hans efterfølger blev folketingsmand Jens Sønderup, hvis

solide saglighed anerkendtes fra alle sider. Et af de hårdeste og vanskeligste job i ministeriet var tilfaldet handelsminister Villemoes. Med sin store elskværdighed forenede han ikke den fasthed og beslutsomhed, som krævedes på denne post; alligevel vil historien sikkert bedømme hans indsats som betydningsfuld, og de overfladiske og agitatorisk prægede angreb, han var ude for, faldt i virkeligheden næsten alle til jorden. Statsministeren fandt det nødvendigt at aflaste ham og oprettede et helt nyt ministerium, forsyningsministeriet, der beklædtes af folketingsmand Axel Kristensen, der var i besiddelse af stor dygtighed og megen handlekraft. Villemoes var næppe helt tilfreds hermed, og hertil kom, at han følte sig træt efter næsten to års opslidende arbejde. Han bad om lov til at træde tilbage, og Axel Kristensen overtog så også handelsministerposten.

Det er blevet sagt, at statsministeren var vanskelig at samarbejde med. Det er kun sandhed med modifikation. Knud Kristensen var en fast karakter og en stejl vilje, der ikke opfattede sin stilling som først og fremmest at være formidleren og mægleren, det skulle han naturligvis også være og var det også i mange tilfælde, men som den, der var leder af en regering og et parti med forpligtelse til at føre den politik, han var forpligtet på, så langt frem som muligt. Og her var det således, at i sager, hvor principielle spørgsmål kom til behandling, eller hvor statsministeren følte sig i særlig forstand personlig ansvarlig, lod han sig ikke rokke fra sin overbevisning, her var han ikke tilgængelig for noget kompromis. Dette gjorde sig især gældende i det sydslesvigske spørgsmål, hvor han følte sig engageret med det dybeste ansvar både i kraft af sin stilling og som menneske. Her lod han sig ikke binde hverken til at vige eller til at tie. Og overfor dem, der hævdede, at mere facilitet i denne sag ville være politisk klogt, hævdede han med stor styrke og med en bunden, men glødende lidenskab, at på langt sigt stod man sig ved at sige, hvad man fandt ret og rigtigt, det var ikke blot det gavnligste for sagen, men også for partiet. Det kunne koste ministeriets liv, det var han ganske klar over, men hvad betød det overfor dette at følge sin overbevisning og sin samvittighed.

I ministermøderne førtes der lange og bevægede diskussioner om denne sag, og her stod han fast, og herfra stammer utvivlsomt talen om, at han var vanskelig at samarbejde med. I alle andre sager var der det bedste og fornøjeligste samarbejde, og statsministeren var meget om-

hyggelig for at få sagerne belyst så grundigt og alsidigt som muligt, og selv bidrog han ved sin viden og klogskab på fremragende måde til sagernes belysning.

Karakteristisk for Knud Kristensen var hans ro og hans jævnhed. Det gik ham aldrig til hovedet, at han var landets første mand. Midt i det mægtige arbejde, der hvilede på ham, havde han altid tid og virkede aldrig fortravlet. Hans karakters renhed, hans uselviskhed, hans rodfæstethed i dansk folkelig kultur og i kristendommen gjorde, at selv de, der stod ham fjernt i livsopfattelse, nærrede dyb respekt og beundring for ham. Det var således øjensynligt, at den gamle konge, Christian den 10., satte stor pris på ham og havde grundfæstet tillid til ham. Ved tiltrædelsesaudiensen kom dette til orde i nogle udtalelser af kongen, hvor han gav udtryk for, at de store vanskeligheder også rent politisk, som det ny ministerium ville få at slås med, ville blive overvundet ved statsministerens indsigt og dygtighed.

I det hele taget var Knud Kristensen i besiddelse af et tørt jydsk lune, der ofte bragte ham latteren på sin side, og som udmærkede sig ved stor træfsikkerhed. Han havde endvidere en sjælden evne til at ramme sømmet på hovedet og sige nøjagtig, hvad der skulle siges til at klare og belyse den sag, der var til behandling. Han havde orden i sine tanker, og med ubønhørlig logik trevlede han sin modstanders argumenter op, mens han med samme stringens byggede sin egen opfattelse op og baserede den på en tankerække så klar og jævn, at den ikke var nem at rokke. Hans tale krydredes af folkeligt vid og slående billeder, der tjente til yderligere at underbygge hans standpunkt. Han var ikke, hvad man forstår ved en belæst mand, selv om han i politiske og historiske spørgsmål besad en ikke ringe viden. Men han var en klart tænkende mand, der i stilhed gennemtænkte problemerne til bunds, og han stod derefter fast og sikkert på det standpunkt, hans overvejelser havde ført ham til, og først da fremsatte han sine meninger. Han udtalte engang i et ministermøde: »A har det nu sådan, at a skal tænke, før a taler; andre tænker, mens de taler, det kan a et, a må have hele sagen tænkt igennem i forvejen. A siger ikke det af vigtighed, for det andet kan måske være en større fordel; en mand som afdøde dr. Krag, der jo ikke var nogen sinke, havde efter mit skøn denne evne.«

Når Knud Kristensen vandt en så enestående tillid i alle befolkningskredse, som han vitterlig gjorde, hang det dog dybest set ikke sammen med hans intellektuelle evner eller hans taktiske dygtighed. Uden disse

egenskaber var han vel ikke blevet Danmarks statsminister, men det var hans karakters renhed og styrke, der skabte tilliden om ham. Alle følte, at her stod en ærlig og redelig mand bag ordene, en mand, der var retsindig i al sin færd, og hvis ledestjerne var at øve ret og skel mod alle. Han talte aldrig til klasseinstinktet eller til den egoistiske selvhævdelses instinkter, han nåede dybere ned og rørte ved strenge i folks sind, der svingede i takt med det bedste i vor nationale følelse og med det bedste i det enkelte menneske. Og så talte han med en jævnhed, så alle kunne forstå ham, og han talte med en indre bunden varme og overbevisning, der bandt folk til ham i tillid og tro. Ja, selve det, at hans tale var uden glimmer og åndfuldheder, blev en styrke mere, man havde fået nok af store ord og fedt flæsk, nu ønskede man nøgtern tale, der gav fast grund under fødderne.

Mange mener, at han begik en politisk fejl ved ikke efter folketingsvalget i oktober 1947 at gå stærkt ind for, at der dannedes en regering under Venstres førerskab, enten det så skulle være en samlingsregering eller en ren venstre-regering med en anden statsminister og med støtte af Konservative, Radikale og eventuelt Retsstatspartiet. Det er ikke let at dømme i denne sag. For det første er det et meget stort spørgsmål, om en sådan regering var andet end en teoretisk mulighed, der ikke havde bund i den politiske virkelighed. For det andet er det vel tvivlsomt, om en regering af denne karakter ville have haft nogen mulighed for at leve ud over en kort tid. Knud Kristensen mente utvivlsomt at handle på langt sigt overfor sit parti og sit land, når han inderst inde foretrak et socialistisk ministerium fremfor et svagt og uensartet borgerligt styre af en eller anden art.

Valget i 1947 bragte Venstre og Knud Kristensen personlig en stor valgsejr, der viste, at hans sydslesvigske standpunkt fandt større og større tilslutning i befolkningen, men ikke nok til, at der blev flertal i folketinget for hans politik. Og her er vel nok den dybeste grund til, at han ønskede ikke blot sig selv, men også sit parti frigjort for noget medansvar for en fortsættelse af folketingsflertallets politik i denne sag. Over for den følte han sig forpligtet ikke blot som partifører og statsminister, men også som menneske. Den var for ham blevet et alvorligt samvittighedsspørgsmål, og han kunne ikke gå på akkord med sin samvittighed. I 1947 lod sagen ham ikke ro hverken nat eller dag, den tog på hans kræfter og hans politiske handlekraft, han syntes, vort folk svigtede her på en skæbnsvanger måde. Derfor hans voldsomme ud-

fald mod Gustav Rasmussen, derfor hans nedlæggelse af sit mandat i folketinget, han ville på enhver optænkelig måde prøve at vække folket, selv ved drastiske skridt. Derfor udholdt den snart 70-årige mand en trættende og storstået mødekampagne om det sydslesvigske spørgsmål. Tragisk var det, at han var overbevist om, at der i det danske folk var et flertal for at støtte sydslesvigerne i deres krav, og han havde ganske sikkert ret heri; havde vi fået en folkeafstemning herom, skulle det nok have vist sig, at han havde ret, men en sådan modsatte Socialdemokraterne, de Radikale og Kommunisterne sig under det latterlige påskud, at det var umuligt at forme de spørgsmål, man ville stille vælgerne, på en klar måde. Det sydslesvigske spørgsmål kostede Knud Kristensen hans politiske liv, men han forlod dette med sin samvittighed i behold, og i den store befolkning havde han ikke mistet et gran af den tillid, man her nærrede til hans redelighed, hans karakterstyrke og retfærdighedssans. Og med hensyn til selve den store sag, ja da må fremtiden afgøre, om hans syn var det rigtige. Han var ofte mismodig, men han håbede trods alt, og måske var det gamle ord om Guds møller, der maler langsomt, men sikkert, ham den dybeste trøst. Han henviste så ofte til, at det, der for den kolde forstand så ud som en umulighed, for den stærke tro og den varme følelse ofte netop var blevet virkelighed, således som det skete ved genforeningen i 1920.

Den 3. oktober vedtoges en dagsorden i folketinget, som regeringen ikke kunne modtage. Derefter udskreves valg, der fandt sted den 28. oktober og bragte Venstre en betydelig stemmefremgang. Mulighederne for dannelse af en borgerlig regering blev undersøgt, men de Radikale hindrede en sådan udgang af krisen, og den 5. november indgav ministeriet Knud Kristensen sin demissionsbegæring. Den ny regering tiltrådte 8 dage efter, og min godt 2-årige ministertid var forbi. Den 1. december 1947 overtog jeg atter ledelsen af Skolen ved Sundet.

Samtidsorienterings tilblivelse

Af KAMMA STRUWE

Kamma Struwe, mag. art. i historie, undervisningsinspektør i Direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m. v. med internationalt pædagogisk samarbejde som arbejdsområde, gengiver i nedenstående artikel indtryk fra udvalgsarbejde vedrørende tilblivelse af faget samtidsorientering, således som det foregik i årene 1967–1977.

Om folkeskoleloven af 26. juni 1975 er det bl. a. sagt, at den gør allerede eksisterende nydannelser i skolen almene, snarere end at den skaber noget nyt.

Den påstand kan underbygges på mange måder f. eks. med henvisning til samlæsning, valgfag, p-fags ordning og nye undervisningsemner.

Men gælder denne påstand også for samtidsorientering?

Forholdene vedrørende samtidsorientering adskiller sig på mange punkter ikke fra forholdene omkring de øvrige nydannelser i skolen: Et træk i skolens virke, som man havde gode erfaringer med, blev inddraget i folkeskoleloven og i lovens følgebestemmelser.

Alligevel er tilblivelsen af folkeskolelovens eneste nye obligatoriske fag, samtidsorientering, mere kompliceret. Det blev en langvarig proces at udforme dette fag, som mange var så enige om, skolen skulle have, men som beslutningstagerne havde svært ved at blive enige om at definere – selv i den uforbindende rammeform, som alle lovens nydannelser har fået.

Dette skolefag, som bl. a. skal lære elever i 14–16 års alderen noget om, hvad politiske beslutninger drejer sig om, og hvordan de politiske beslutninger bliver til, er i sig selv et kompromis, som mange har medvirket til. Beslutningen har islæt af de mange meninger i vort pluralistiske samfund og har også det tilfældighedens præg, som er resultat af en langvarig og indviklet beslutningsproces, som mange er medansvarlige for, og som ingen alene bærer ansvaret for.

Samtidsorientering blev til i 6 led, der hver har deres karakteristiske indslag:

Første led var, at ideen om samtidsorientering som skolefag blev udformet i folkeskolens læseplansudvalg mellem 1967 og juni 1971.

Andet led var, at et udkast til fagmål og læseplan blev udformet i

en arbejdsgruppe, der var præget af repræsentanter for folkeskolens faglige foreninger for biologi, geografi og historie og for Pædagogisk landsforening for faget orientering.

Tredje led var, at dette udkast blev redigeret af læseplansudvalgets fagudvalg 4 med repræsentanter for Danmarks Lærerforening, Danmarks Lærerhøjskole og for lærerne, og at dette forslag blev godkendt af læseplansudvalget og publiceret i rækken af læseplansforslag i november 1974.

Fjerde led var – efter at folkeskoleloven var vedtaget i juni 1975 – en bekendtgørelse om formålet med undervisningen i folkeskolens fag september 1975, hvori samtidsorientering fik et ændret formål.

Femte led var, at der fra januar til marts 1976 udformedes en vejledende læseplan i overensstemmelse med det nye formål i en af ministeren udpeget arbejdsgruppe, der tilførte erfaringer og synspunkter hentet uden for folkeskolen, herunder fra samfundsvidenskabelig undervisning på universiteterne.

Sjette led var, at der som resultat af høringer bl. a. i uddannelsesrådet for grundskolen med dets alsidige repræsentation fra undervisningsinstitutioner og organisationer, der er interessenter i folkeskolen, skete en redaktion af dette udkast, og 27. juli 1976 udsendtes den vejledende læseplan, og oktober 1977 undervisningsvejledningen for samtidsorientering.

Dermed er der gået 10 år, fra forslaget om det nye fag blev fremsat i folkeskolens læseplansudvalg, til undervisningsvejledningen i samtidsorientering foreligger i folkeskolen. Denne tilblivelsesproces søges nedenfor beskrevet så nøje, det uden særlige studier er forfatteren muligt med de forhåndenværende kilder, og søges derefter vurderet ud fra forfatterens personlige synspunkt.

Som forudsætning for dette ene fags udformning forudsættes folkeskolelovens tilblivelse bekendt:

Folkeskoleloven af 26. juni 1975 var forberedt af 4 undervisningsministre i 5 regeringer.

Regeringen Baunsgaard med undervisningsminister Helge Larsen (tiltrådt 2. februar 1968) fik 30. maj 1969 en folketingsbeslutning om en reform af de grundlæggende skoleuddannelser (9-punkts programmet) vedtaget i folketinget, i hvis punkt 1 det bl. a. hedder: 'Skolens nuværende fagkreds og normaltimestplaner samt bestemmelserne om skoleuddannelsens afslutning bør underkastes en fordomsfri revision'.

I juni 1971 udsendte læseplansudvalget med ministerens billigelse 'notatet', hvor samtidsorientering blev foreslået som obligatorisk fag på 8., 9. og 10. klassetrin med vejledende forslag om hhv. 2, 3 og 4 timer. I øvrigt var der foreslået tillagt orienteringsfagene 2 obligatoriske timer biologi på 8. klassetrin, og biologi, historie og geografi tænkes at kunne forekomme som valgfag.

Regeringen Krag med undervisningsminister Knud Heinesen, der var tiltrådt 11. oktober 1971, udsendte juli 1972 lovudkast til lov om folkeskolen. Ministeriet havde i april 1972 ved en konference søgt at indkredse folkeskolens opgave, som blev udtrykt i lovforslagets § 2. 15. december 1972 fremsatte regeringen Anker Jørgensen, som den socialdemokratiske regering benævntes, efter at Anker Jørgensen 5. oktober 1972 tiltrådte som statsminister, forslag til lov om folkeskolen ved undervisningsminister Knud Heinesen.

I Heinesens lovforslag 1972 fastholdtes samtidsorientering som obligatorisk fag på 8.–10. klassetrin og bortfald af biologi, geografi og historie som obligatoriske fag på 8.–10. klassetrin. I bemærkningerne til lovforslaget tilsluttede ministeriet sig i hovedsagen de synspunkter på fagopdeling og fagkredse, som var fremsat i notatet.

Da lovforslaget ikke kom til behandling i folketingssamlingen inden sommeren 1973, genfremsatte undervisningsminister Ritt Bjerregaard, der 27. september havde afløst Knud Heinesen, forslag til lov om folkeskolen. På grund af valg 4. december, kom forslaget ikke til første behandling under regeringen Anker Jørgensen.

Under regeringen Hartling, der 19. december 1973 var tiltrådt med Tove Nielsen som undervisningsminister, genfremsatte Ritt Bjerregaard m. fl. den 23. januar 1974 forslag til lov om folkeskolen, og dette kom til første behandling 22. februar 1974, men kom ikke videre end til behandling i et udvalg.

12. december 1974 – få dage efter at der var udskrevet valg til folketinget – udsendte Tove Nielsen et nyt forslag til lov om folkeskolen.

13. februar 1975 tiltrådte regeringen Anker Jørgensen med Ritt Bjerregaard som undervisningsminister, og 21. februar 1975 fremsatte Tove Nielsen m. fl. forslag til lov om folkeskolen, og 7. marts fandt første behandling sted.

I november 1974 og de første måneder af 1975 havde det læseplansudvalg, der havde fungeret siden 1958, som nævnt udsendt udkast til formål for folkeskolens fag og udkast til læseplaner, sådan som de fra

1971 var blevet udarbejdet i tilknytning til 9-punkts programmet, til notatet og til lovforslaget fra 1972.

Forslag til lov om folkeskolen af 21. februar 1975 indeholdt sammenlignet med lovforslaget af 1972 ingen ændringer i forbindelse med samtidsorientering; under folketingsbehandlingen nævntes faget kun periferisk, men derimod kom reduktionen i de øvrige orienteringsfag frem i debatten.

I betænkning over forslag til lov om folkeskolen 6. juni 1975 ønskede udvalget at 'understrege vigtigheden af, at historisk viden i forbindelse med valgte emner blev inddraget som nødvendig baggrund i undervisningen, ligesom der lægges vægt på, at eleverne får kendskab til praktiske samfundsforhold som f. eks. låneforhold, afbetalingskøb, huskøb, etc.'

10. juni 1975 fandt anden behandling sted i folketinget, 13. juni blev loven efter den tredje behandling vedtaget i folketinget- og 26. juni 1975 udsendtes lov nr. 315: Lov om folkeskolen.

1. Folkeskolens læseplansudvalg

Folkeskolens læseplansudvalg, der virkede fra 1958 til 1975, havde oprindeligt sin opgave i forbindelse med de ændringer af folkeskoleloven, der fandt sted i 1958, og udsendte den såkaldte 'blå betænkning'. Fra 1964 var udvalget et stående rådgivende og forslagsstillende udvalg. Det havde i sin 17 årige levetid kun 2 formænd: i 7 år daværende undervisningsdirektør K. Helveg Petersen, og i 10 år daværende undervisningsdirektør Hans Jensen. Læseplansudvalgets medlemmer repræsenterede *skolen*.

Pr. 7. februar 1968 havde udvalget 18 medlemmer, nemlig 5 fra Danmarks Lærereforening, 1 fra Den Private Realskole, 1 fra Gymnasieskolernes Lærereforening, og 11 personlige medlemmer: overlærer Stinus Nielsen, skoledirektør P. L. Engelbrechtsen, amtsskolekonsulent Viggo Land, skoledirektør i København Kr. Thomsen-Jensen, skoledirektør i Århus Svend Age Rasmussen, direktoratscheferne Hans Jensen og Sigurd Højby og Jørgen Olsen (fra februar 1969 A. Baunbak-Jensen) og desuden deltog uden medlemskab 2 eller 3 af undervisningsinspektørerne fra folkesko-

ledirektoratet. Medlemmerne skiftede fra tid til anden, og listen over medlemmer skal mere karakterisere udvalgets erfaringsbaggrund på et givet tidspunkt end enkeltpersoner.

Læseplansudvalgets mødereferater vil blive en betydningsfuld skolehistorisk kilde for årene 1958–1975, skønt referaterne – præget af dagsordenen og af den enkelte referent – er af vidt forskellig fylde, lejlighedsvis kun nøgterne beslutningsreferater, lejlighedsvis debatererater krydret med mere detaljerede gengivelser af deltagerens indlæg.

Her skal blot uddrages de nøgne kendsgerninger om samtidsorientering, sådan som faget dukkede op i perioden 1967–1971, da man *uden* at foregribe politiske beslutninger forberedte undervisningspligtens forlængelse, samlæsning, valgfri fag i realafdelingen og 5-dages uge.

K. Helveg Petersen sagde som formand for udvalget til sin efterfølger ved formandsskiftet 31. marts 1965 bl. a.: Det ville være ønskeligt, om udviklingen kunne ledes derhen, at de næste reformer kommer som udtryk for det, der finder sted inden for pædagogiske kredse. Det ville således være meget heldigt, om vi, næste gang vi skal have strukturelle ændringer, kan sige, at de bygger på overvejelser, der er ført på det pædagogiske plan. En eventuel ny lov skulle gerne være forberedt grundigere end 1958 loven var det.

Et af de forehavender, der var påbegyndt, var at undersøge, hvorledes 8.–10. klassernes undervisning fungerede sammenlignet med realafdelingens. Det var i forbindelse med rapporten herom (formand: amtsskolekonsulent Viggo Land), at det på et møde 25. september 1967 blev drøftet, om ikke det ville være rigtigere at give en orienteringsundervisning på skolens tidligere klassetrin (1.–7.) og specialisere sig i biologi, geografi og historie på de senere klassetrin. Dog kunne man ønske at bevare det værdifulde i, at 8.–10. klasserne i orientering beskæftigede sig med *aktuelt stof*, og man kunne ønske et kompromis, hvori der indgik nogle af de gode erfaringer fra 8.–10. klassernes undervisning sammen med en solidere faglig fordybelse.

Dette synspunkt førte til forslag om at indføre et nyt fag, der kunne hedde *aktuel orientering*, idet det var ingredienserne herfra, hævdedes det, der har vundet så stor succes i 8., 9. og 10. klassernes orienteringsundervisning.

Det understregedes i øvrigt ved samme møde, at en sammenlægning af de 3 fag ikke kunne løse et timetalsproblem. Man kunne ikke forestille sig, at man kunne tildele områderne historie, geografi og biologi et mindre ugentligt timetal ved at lægge dem sammen til en orienteringsundervisning. I øvrigt nævntes, at indførelsen af en tilvalgsordning ville bevirke, at den obligatoriske fagrække skulle reduceres til 24 ugentlige timer.

I februar 1968 nedsatte læseplansudvalget på formandens forslag et arbejdsudvalg, der kunne sætte opgaver i gang, tilkalde sagkyndige m. v., men som dog ikke havde besluttende myndighed. Arbejdsudvalgets sammensætning blev i første omgang Hans Jensen (formand), Else Byrith, Stinus Nielsen, Viggo Land og Jens Bach.

Udvalget drøftede indgående, hvorledes en nedsættelse af det ugentlige timetal i forbindelse med 5-dages ugen kunne fordeles på fagene og indføjede dette problem i perspektiv af undervisningspligtens udvidelse. I udvalget fandt man det rigtigt, at ingen elev skulle undervises mere end 30 timer ugentligt (à 50 minutter) (26/9 1968).

Udvalget betragtede den samlede nedskæring af det årlige timetal, der ville blive resultatet af en 30 timers lektionsmængde for eleverne, som yderst ringe. I det 9-årige skoleforløb havde man hidtil læst 263 ugetimer i 39 uger, hvilket giver 10.257 timer. Efter det nye forslag ville man i det 9-årige skoleforløb læse 240 ugetimer i 40 uger, hvilket giver 9.600 timer i alt. Den samlede nedskæring i timetallet var altså på 659 timer, hvilket svarer nogenlunde til 6 %.

Der rejstes ligeledes i udvalget en diskussion om, hvorvidt man skulle inddrage det 10. klassetrin i debatten, og efter nogle overvejelser endes man om også at få 10. klassetrin og 3. real inkluderet i oversigten.

Yderligere rejstes der (stadig i september 1968) det spørgsmål, om der var mulighed for at få afklaret, hvad man kalder vigtige valgfag plus andre valgfri fag. Formanden lovede, at dette spørgsmål ville blive taget op i forbindelse med de valgfri fag.

Læseplansudvalget holdt møde 9.-10. januar 1969 forud for fremsættelse af regeringens (VKR-regeringen, undervisningsminister Helge Larsen) 9-punkts program, der skulle i ministermøde 21. januar og herefter fremlægges i folketinget. Man konstaterede, at læseplansudvalgets skitse var i god overensstemmelse med ministerforslaget. Formanden pegede på mulighederne for en vis samlæsning i orienteringsfagene, historie, geografi og biologi på 3., 4. og 5. klassetrin og

tilføjede, at man gennem bemærkninger måtte opnå sikkerhed for, at et af orienteringsfagene som f. eks. biologi ikke i realiteten bortfaldt som undervisningsområde.

Der var ikke enighed i udvalget om timetallene for 6. og 7. klassetrin, og formanden meddelte, at de ville blive taget op til fornyet behandling i arbejdsudvalget. Man gjorde opmærksom på, at det skema, der var udarbejdet af arbejdsudvalget, havde skabt egalitet afdelingerne imellem bortset fra kristendomskundskab, der ville blive taget op til nærmere afgørelse, når kristendomskommissionen havde udtalt sig.

Man satte sig som mål for mødet 3. februar 1969 at aflevere en normalttimeplan til direktoratet, som kunne videresendes til ministeren. I arbejdsudvalgets skitse androg timenedsættelsen ca. 10 %, nogenlunde ligeligt fordelt på de 7 første år og på overbygningen. Fagene historie, geografi og biologi, oplyste formanden videre i sin forelæggelsestale, burde læses som 1 fag i 3., 4. og 5. klasse, hvorefter de enten kunne spaltes op eller fortsætte som en helhed.

Ved læseplansudvalgets møde 22. september 1969 blev rektor Torpe foreslået beskikket som repræsentant for Lærerhøjskolen. Ved mødet behandledes et forslag fra arbejdsudvalget af 15. september 1969 vedrørende den ny normalttimeplan. Forslaget var ikke i alle detaljer færdigbehandlet, og formanden fremførte, at det måtte være et bærende synspunkt, at intet formuleredes af fagudvalgene, før timetalsrammerne og de øvrige vilkår for faget var fastlagt.

Der nedsattes 8 fagudvalg, og daværende overlærer Ingolf Haubirk blev formand for fagudvalg 4, som skulle varetage biologi, geografi, historie, orientering og kristendomskundskab.

Formanden bemærkede, at den ændrede lov om skolens styrelse og tilsyn, der skulle træde i kraft 1. april 1970, og som faldt sammen med kommunalreformen med indførelse af bloktilskud, formentlig ville medføre en betydelig decentralisering, hvilket nok måtte modsvares af et sikkerhedsnet, der kunne modvirke de store forskelle mellem de forskellige skolevæsenere og hjælpe de områder, der stod svagest. En fælles timeplan vil muligvis blive betragtet som minimumskrav.

25. november 1969 var udvalget af den opfattelse, at timetallene i den skitserede normalttimeplan var så nært sammenbundet, at det ville være særdeles vanskeligt at rokere med timeplanens enkelte dele på lokalt hold.

Timetallene i de obligatoriske fag i 8., 9. og 10. klasse var gjort

identiske med de tilsvarende timetal i 1., 2. og 3. real. Man havde herved gjort alle former for samlæsning teknisk mulig.

4. februar 1970 drøftedes spørgsmålet om fagintegration. Fagkredsen måtte, som det var anført i ministerens 9-punkts program, underkastes en fordomsfri revision. Herunder blev orientering og dansk/sprog nævnt.

8., 9. og 10. april 1970 rapporterede Ingolf Haubirk, at efter overvejelse i fagudvalg 4 havde man talt om integrationsmuligheden i 3.–5. klasse. Man havde endvidere talt om muligheden for på 6. og 7. klassetrin at præsentere eleverne for enkeltfagene historie, geografi og biologi samt i 8.–10. klasse at give eleverne mulighed for valg af de enkelte fag. Derudover burde disse elever nok have mulighed for 2–3 timers samtidsorientering.

Man ville i fagudvalget bestræbe sig på at undgå at lave noget nyt, som ville ryste lærerne, men man forestillede sig videreuddannelse for lærerne.

Ved et møde 17.–18. marts 1971 blev der givet en redegørelse for en konference, der var afholdt vedrørende orienteringsfagene. Blandt de forskellige synspunkter kom det frem, at der blandt orienteringsfolk ikke var ønske om en sammenslutning af fagene historie, geografi og biologi. Et medlem mente, at tanken om at integrere fagene dog ikke var kuldkastet. Der var ved konferencen givet udtryk for, at man på 8., 9. og 10. klassetrin burde beholde orienteringsfagene som rene fag. Lærere i orienteringsfagene var klar over, at det var forbundet med vanskeligheder at finde lærere, der beherskede alle 3 orienteringsfag.

Hans Jensen spurgte, om man ville fastholde, at fagkredsen stadig var et lovgivningsanliggende, og man enedes om, at en politisk stillingtagen hertil måtte afventes.

Ved et læseplansudvalgsmøde 8. juni 1971 gjorde formanden rede for den uheldige situation, udvalget var sat i, ved at Danmarks Lærerskole havde måttet meddele, at man ikke så sig i stand til på denne side af ferien at lave visse oplæg, sådan som det tidligere havde været drøftet. For at råde bod herpå havde Per Iversen og Asger Byrnak udarbejdet materiale, der nu forelå (udkastet til notatet om et grundlag for gennemførelse af en reform af de grundlæggende skoleuddannelser).

Der rejste sig en diskussion dels om fagkredsen, dels om samtidsorientering og om orienteringsfagene. Om fagkredsen drøftede man et

afsnit om 'pression fra de enkelte fags fortalere' skulle medtages eller ej. Formanden oplyste, at fænomenet eksisterede, men at man nok skulle fremsætte det under en anden overskrift.

Der herskede stor uklarhed over, hvad samtidsorientering var. Der blev spurgt, om det var historie, og dertil svarede Haubirk, at det ikke nødvendigvis kun var historie, og Højby meddelte, at i gymnasiet omfattede dette fag alt, hvad der rørte sig i tiden både her hjemme og ude i verden, og Jens Bach støttede den opfattelse. Samtidsorientering var ikke et redskabsfag.

Man konkluderede synspunkterne fra konferencen vedrørende orienteringsfag, hvor der var givet tilslutning til, at fagene biologi, geografi og historie i 3.–5. klasse blev givet som orientering, men at de i 6.–7. klasse skulle forekomme hver for sig som grundlag for det valg, der i 8. og 9. klasse skulle stille eleven frit for at vælge de i 6.–7. klasse præsenterede fag. Det fremførtes, at i 7., 8. og 9. klasse skulle muligvis kun 1 af fagene være obligatorisk (eller i 8. og 9. klasse). Det blev fremført, at det var nødvendigt, at den faglige arbejdsmetode blev lært.

Et udvalgsmedlem fandt det vanskeligt at tage stilling til faget samtidsorientering, da det var uklart, hvad det indeholdt. Haubirk oplyste, at det indeholdt såvel samfundskundskab som en videre orientering. Det bedste, der hidtil havde været taget i orientering, måtte kunne indgå i faget samtidsorientering.

25. juni udsendtes notatet til læseplansudvalgets medlemmer samtidig med, at det oversendtes til ministeren. Ved et møde 18. august 1971 kunne man henvise til pressens gunstige modtagelse af notatet, og man stillede mod en vedtagelse af folkeskoleloven inden udgangen af januar 1972.

Der kom imidlertid en afbrydelse i møderækken, fordi der 21. september 1971 blev afholdt valg med det resultat, at regeringen Krag tiltrådte 11. oktober 1971 med Knud Heinesen som undervisningsminister.

2. og 3. led. Fagudvalg 4, arbejdsgruppen for samtidsorientering

2. og 3. led i tilblivelsen af faget samtidsorientering var arbejdet i fagudvalg 4 og i en arbejdsgruppe vedrørende samtidsorientering, som fagudvalg 4 nedsatte i november 1971.

Fagudvalg 4 fungerede fra september 1969, til udkastene til undervisningsvejledninger var udgivet.

Udvalget havde to formænd, først daværende overlærer Ingolf Haubirk, der virkede til april 1972, og derefter fra 31. maj 1972 og perioden ud Danmarks Lærerforenings daværende næstformand, overlærer Kai Varming.

De øvrige medlemmer af udvalget var afdelingsleder Gunnar Jakobsen, der 1971 blev afløst af professor Kjeld Winding som repræsentant for Danmarks Lærerhøjskole, lærer Gunnar Hansen, Vissenbjerg, der var udpeget af læseplansudvalget, og fagkonsulent Arne Sloth Carlsen, der af Direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m. v. var udpeget som sekretær.

De to formænd for udvalget havde begge tilknytning til Danmarks Lærerforenings pædagogiske udvalg.

I fagudvalgets første arbejdsperiode stilede man mod at afklare synspunkterne, således at notatet (udsendt juni 1971) kunne danne grundlag for et reformarbejde, som undervisningsminister Helge Larsen endnu i august 1971 forventede kunne afsluttes i januar 1972.

Efter regeringsskiftet i oktober 1971 fik fagudvalget udskudt arbejdsfristen til januar 1973. Allerede i maj 1972 meddelte Hans Jensen fagudvalgene, at folkeskoleloven på grund af manglende arbejdskraft i ministeriet hverken kunne fremsættes inden folketingsårets udløb i 1972 eller i septembersamlingen 1972.

Først i december 1972, da det såkaldte Heinesen-lovforslag var fremsat, havde læseplansudvalget og fagudvalgene nyt incitament til at færdiggøre arbejdet, men da det viste sig, at lovforslaget ikke kunne færdigbehandles i folketingssamlingen, der sluttede juni 1973, måtte lovforslaget som nævnt genfremsættes i oktober 1973 af undervisningsminister Ritt Bjerregaard, og med regeringen Hartlings tiltrædelse december 1973 blev arbejdet igen udskudt. Dette er baggrunden for, at fagudvalg 4's arbejde foregik i ryk.

I januar 1971, i Haubirks formandsperiode, søgte man at samle synspunkterne og nå frem til konklusioner, og i september 1973, og fra april til september 1974, i Kaj Varmings formandsperiode, foregik andet arbejdsryk, for så vidt angår arbejdet med samtidsorientering.

I 1970 udsendte fagudvalg 4 forespørgsler om orienteringsfagene til institutter på Danmarks Lærerhøjskole og til folkeskolens faglige foreninger i orienteringsfagene og PLO (Pædagogisk Landsforening for Orientering). Dette gav anledning til en intens debat imellem medarbejdere ved institutterne og bestyrelsesmedlemmer og andre ansvarshavende i de faglige foreninger.

Denne kamp imellem lærere i folkeskolen og lærere ved efteruddannelsesinstitutioner for at afklare folkeskolefagernes tilknytning til basisfagene og folkeskolefagernes tilpasning til elevgrupper på enkelte alderstrin, afspejles i artikler i den pædagogiske fagpresse. Hvor stor en del af folkeskolens lærere, der aktivt har engageret sig i denne problemstilling, er ikke klart.

De slagord, debatten samlede sig om, var elevcenteret undervisning i relation til fagcenteret (videnskabscenteret) undervisning. Systematisk opbygget faglig undervisning med tilknytning til et basisfag eller problemorienteret, evt. projektorienteret tværfaglig undervisning. Denne langvarige – endnu ikke afsluttede – debat, som har vid udbredelse uden for landets grænser, skal kun flygtigt berøres her.

I læseplansudvalget og i alt fald med nogen tilslutning i fagudvalg 4 og i arbejdsudvalget for samtidsorientering betragtede man udgangspunktet for det nye fag samtidsorientering som undervisningen i orientering, der ifølge den blå betænkning (del 1, side 239) om orientering sagde, at 'i de timer, der afsættes til denne faggruppe, behandles emner af historisk, geografisk og biologisk karakter, endvidere erhvervsorientering, arbejds- og erhvervslære, samfundskundskab, familiekundskab'. 'På grundlag af de drøftelser, der er ført, og de erfaringer, der foreligger fra andre lande, anbefales, at man tager sit udgangspunkt for behandling af disse emner i problemer hentet fra det praktiske liv. Det er en kendsgerning, at mange af børnene i de her omhandlede aldersklasser i meget høj grad er optaget af spørgsmål knyttet til den tilværelse, som de snart skal gå ud i.' 'Der opstår herved mange og rige muligheder for en syntese af det fagligt betonedede og det almene, og det ligger udvalget stærkt på sinde at understrege det vigtige i, at der hos eleverne skabes interesse for fordybelse i de problemer, der tages op, så de får lyst til på egen hånd at arbejde videre med dem . . .'

Det var i læseplansudvalget, i fagudvalg 4 og i den nævnte arbejdsgruppe en forudsætning, at orienteringsundervisningen skulle 'stram-

mes' og have en stærkere faglig tilknytning, bl. a. fordi lærere med erfaringer fra undervisning i orientering havde følt dette påkrævet.

Repræsentanter for biologi, geografi- og historielærere og lærere fra DLH var villige til at stille forslag til en sådan stramning, og interessen herfor blev drevet, dels af målet at styrke orienteringsundervisning, dels ud fra synspunktet at det kunne være ønskeligt for eleverne at bevare dele af de faglige metoder og det faglige indhold i biologi, geografi og historie. Det blev stadig mere sandsynligt, at disse fag var på vej ud af folkeskolen ved samlæsningen mellem 8.-10. klasser og realafdelingen, når disse klassetrins undervisning i orienteringsfagene blev ændret til muligheder for at vælge disse fag inden for en stærkt begrænset pulje af timer.

Yderligere forslag til samtidsorientering kom fra 9-punkts programmets ønske om en fordomsfri revision af fagene. Her kunne man i forbindelse med en ajourføring af fagene pege på, at inden for samfundsvidenskaberne var der sket en rivende udvikling, som kunne gøre det ønskeligt, at folkeskolens ældste elever stiftede bekendtskab med et nyt ordforråd og nye begreber, som fra samfundsvidenskaberne var blevet almindelige i dagspressen og i en politisk debat.

Dette førte til forespørgsler bl. a. fra seminarielærere, om hvorvidt samtidsorientering ikke var – og burde hedde – samfundsfag. Den tanke afviste både fagudvalg 4 og dets arbejdsgruppe, idet man kunne frygte, stik imod hensigten med faget, at få en »inddampning« af et universitetsfag til folkeskolens rammer i elevvalder og arbejdstid.

Den debat, der blev ført i læseplansudvalget, i fagudvalg 4 og i den nævnte arbejdsgruppe, opnåede næppe at afklare erfaringer fra folkeskolen og tilbud til folkeskolen. Ofte syntes talsmænd for enkelte fag eller faggrupper eller fagstrukturer at udfordre hinanden uden at indlade sig på en egentlig sammenligning, vurdering og dialog.

Fagudvalg 4 organiserede i to omgange en større debat om fagenes mål og indhold, som nævnt i januar 1971, hvor i særlig grad spørgsmålet om fagkredsen og om mulighed for fagintegration blev diskuteret, og i november 1971, hvor repræsentanter for Danmarks Lærerhøjskole og for de faglige foreninger og personligt udpegede deltagere specielt drøftede formålet med faget samtidsorientering, der i den mellemliggende tid var blevet bragt i forslag i notatet.

Manglende enighed mellem synspunkterne fra de nævnte grupper

resulterede i, at fagudvalg 4 i november 1971 nedsatte en arbejdsgruppe med det formål at søge at samarbejde foreliggende forslag.

I arbejdsgruppen sad repræsentanter for Biologforbundet, skoleinspektør Svend Glenner, en overgang afløst af faginspektør Sten Krogh Clausen, en repræsentant for Geografforbundet, daværende pædagogisk konsulent Hans-Henrik Weiergang, en repræsentant for Dansk historielærerforening, Finn Lindhard Madsen, en repræsentant for Pædagogisk landsforening for faget orientering, seminarielærer Hans Jørgen Kristensen, og som personligt udpegede medlemmer, seminarielæktor Verner Bruhn og forfatteren, der i fællesskab havde indsendt forslag til faget samtidsorientering og kommentarer til andre forslag, således som der var opfordret til det i notatet fra juni 1971.

I udvalgets første periode arbejdede man hovedsageligt med skriftlige oplæg fra de deltagende parter. Gennem en debat om de foreliggende forslag udarbejdede man udkast til et formål for faget, til generelle bemærkninger til formålet og til en redegørelse for forholdet imellem skolefaget samtidsorientering, skolens øvrige fag og eksisterende basisfag.

I forbindelse med indholdsbestemmelsen løst man sig fra foreliggende forslag og prøvede igennem en kombination af individuelt og kollektivt arbejde at indkredse de emner, der måtte kunne betegnes som samtidsproblemer af betydning. Man opstillede ti emneområder, som man ville tilråde lærerne at inddrage i undervisning i løbet af de 3 skoleår, man havde samtidsorientering. Inden for hvert af de ti hovedemner angav man en række eksempler på emner, man kunne tage op hver for sig eller sammenkædet i større enheder.

I arbejdsgruppen overvejede man, om læseplansudvalget ville acceptere, at man, da der var tale om et nyt fag, gav eksempler på gennemarbejdede emner, og man havde forslag udarbejdet. Læseplansudvalget mente at måtte afvise dette, for at ikke de tilfældigt udvalgte emner, der blev gennemgået på denne måde, kom til at binde en kommende læseplan og præge udarbejdelsen af undervisningsmidler.

Arbejdsgruppen behandlede under sit arbejde følgende væsentlige emner: Elevernes forventede forudsætninger efter 7. klasses afslutning,

specielt i forbindelse med tilegnede 'faglige metoder' i fagene biologi, geografi og historie.

Elevers og læreres mulighed for inden for den givne tidsramme at arbejde med disse faglige metoder.

Lærernes og elevernes mulighed for at inddrage andre basisfag end de tidligere i skolen indlærte f. eks. psykologi, sociologi, økonomi, etnografi, politologi, økologi, international politik.

Muligheden for at sikre, at samtidsorienteringen blev så bred, at man ikke risikerede, en række meget væsentlige begreber ville forblive ukendte for eleverne.

Sikkerhed for, at arbejdet med emnerne blev så tilpas grundigt, at det fik en for alderstrinnet rimelig kvalitet.

Muligheden for at sikre emnerne en sådan aktualitet, at arbejdet med dem svarede til navnet samtidsorientering.

Kvaliteten og dybden søgte man at sikre ved formålets omtale af faglige metoder og ved omtale af samarbejde imellem lærere med forskellige faglige kvalifikationer, og bredden søgte man at sikre ved at opstille de ti emneområder, som man ønskede, at lærerne skulle stræbe efter at have emner fra.

I de år, arbejdsgruppen fungerede, havde man en forventning om, at eleverne ved siden af samtidsorientering havde et eller flere af de øvrige orienteringsfag som valgfag. Forventningerne til en ajourføring af fagene ved en fordomsfri revision osv. havde rejst forestillinger om, at samfundsvidenskabernes store betydning i samfundet måtte få konsekvenser, også i folkeskolens undervisning. Man ofrede megen tid på at drøfte, hvorvidt de forslag, man stillede, var realisable i skolen.

Uanset der var en vis vagtsomhed imellem repræsentanter for forskellige fagområder, kan der ikke siges at have været samarbejdsvanskeligheder. Trods lejlighedsvis meget trægt samarbejde, hvor enhver holdt på sit, var der oprigtige bestræbelser på at opbygge et fag, der er interessant, værdifuldt og lødigt for eleverne omkring samtids-emnerne, der – som det siges i oplæggene – kan skåne de 14–16 årige for fornemmelsen af, at der føres en debat hen over hovedet på dem om ting, som vedkommer dem, men at de i stigende grad dels forstår debatten og dels evner at ytre sig i den.

Ved et møde mellem folketingets undervisningsudvalg og læseplansudvalget i august 1973 karakteriseredes faget således:

»Samtidsorientering tænkes at omfatte et indhold, der vel ville kunne

være taget op i orientering, men samtidsorienteringen søger i forhold til orientering at skabe fastere rammer for fagindhold og forbindelse til basisfag.«

»Det dristigste ved forslaget til samtidsorientering er, at man ved valg af indhold har afstået fra en systematisk opbygning . . . Faget tænkes problemorienteret for eleven, men videnskabscentreret for læreren. Den videnskabscentrerede karakter beror ikke på en fagintegration, men på at inddrage viden og arbejdsmåder fra flere fag side om side.«

Denne opfattelse korresponderede nøje med synspunkter, professor Carl Aage Larsen fremsatte ved samme møde i et foredrag om undervisningsstoffets organisation:

»En fagcentreret undervisning arbejder – og gør det i stigende grad – med fagets emner og problemer på fagets betingelser . . . Omvendt gælder, at en emnecentreret undervisning, når den er god, på ingen måde lader arbejdsmetoder fra basisfag ude af betragtning. Tværtimod henter emneundervisningen så godt som udelukkende alle sine arbejdsformer fra eksisterende fag. Det karakteristiske er snarere, at i en emnecentreret undervisning belyser man problemerne ud fra flere fags betragtningmåder og tilstræber en form for syntese. Men en syntese kan langt fra altid opnås . . . Og det er måske netop noget eleverne skulle lære, at fagene er til som redskaber, man kan bruge til det specielle formål, de er udviklet for, og ikke til at give en altomfattende syntese.«

1. april 1973 afleverede arbejdsgruppen sit oplæg til fagudvalg 4, og hermed var arbejdsgruppen opløst. Imidlertid indkaldtes den af fagudvalg 4 til en drøftelse i april 1974, da fagudvalget havde omredigeret det udkast, arbejdsgruppen havde fremsendt. Det var påfaldende, at omtrentlig et års interval havde dæmpet interessen for de eksisterende enkeltformuleringer så stærkt, at fagudvalg 4's kommentarer mødte et meget behersket modspil. Denne version af udkastet blev med blot små ændringer udsendt i november 1974 som nr. 29 i rækken af udkast til undervisningsvejledninger.

Fagudvalg 4 var da også den egentlige ansvarshavende, og havde sin egen interne debat om retningslinierne for faget. Fagudvalgets virke er kun forfatteren bekendt i forbindelse med det arbejde, der vedrører samtidsorientering; men heraf fremgår det, at problemerne om »rene fag« contra fagintegration og om fagcentreret contra elevcentreret un-

dervisningsplan har været en væsentlig problemstilling, som har præget arbejdet for alle fagenes vedkommende. Modsætningerne kunne anskues under en række synsvinkler:

pragmatiske – didaktiske – videnskabsteoretiske – samfundsmæssige (politiske).

Læseplansudvalget, der som udgangspunkt havde erfaringer i folkeskolen, holdt sig udelukkende til pragmatiske og didaktiske betragtninger.

Man havde fra læseplansudvalget rejst spørgsmålet over for fagudvalg 4, om en sammenslutning af fag kunne befordre udarbejdelsen af en normaltimeplan med 6 færre ugentlige timer end den hidtil eksisterende. Kunne der spares ugetimer, ved at nogle af orienteringsfagene blev læst under ét?

I læseplansudvalget diskuterede man i forbindelse med fagintegration, om det for barnets forståelse af omverdenen og opbygning af begreber og sammenhænge ville være rigtigst at tage udgangspunkt i den virkelighed, som omgav dem, uden at anlægge en faglig synsvinkel f. eks. fra 3.–5. klasse, at uddifferentiere fagene med deres særegne synsvinkler på 5.–6. klassetrin, Det var derefter et åbent spørgsmål om man på 8.–10. klassetrin, skulle fastholde traditionen om en adskillelse af fagene eller om man ud fra nye begrundelser skulle arbejde med en sammenslutning af fag.

Samfundskritik og fagkritik, som i større eller mindre grad prægede arbejdet ved universiteterne, satte i et vist omfang sit præg på diskussionen, som lejlighedsvis uden for læseplansudvalget polariseredes i unuancerede påstande om »de rene fag« som forældede, som forsvarere for det bestående, og tværfaglig fagstruktur som progressiv og samfundskritisk.

Uanset hvordan denne debat er forløbet internt i fagudvalg 4 – herom foreligger intet, der er forfatteren bekendt – rejste man nogle af de spørgsmål ved et møde på Danmarks Lærerhøjskole i slutningen af januar 1975. Det var hensigten med dette møde at afklare nogle af stridsspørgsmålene imellem PLO og repræsentanterne for biologi, geografi og historie, men mødet tjente snarere til at uddybe kløften og bragte PLO i et forsvarsberedskab, hvor man fornægtede sit eget oprindeligt fremsatte ønske om at styrke orienterings faglige grundlag, og i højere grad gik over i et videnskabsteoretisk eller politisk begrundet krav om fagintegration.

Uanset at arbejdsgruppen for samtidsorientering havde forelagt fagudvalg 4 et udkast til en læseplan, der var et kompromis imellem tilhængere af 'rene fag' og fagintegration, svækkede fagudvalg 4's redaktion folkeskolefaget samtidsorienterings tilknytning til basisfag. Begrundelsen var dels den, at det hæfte, man udsendte, skulle være læseligt, ikke alene for fagfolk men også for folkeskolens ældste klassers elever og for forældre og skolenævnsmedlemmer uden kendskab til disse problemer. Dels lå der nok også et ønske om at præsentere et fag, som kunne fungere i folkeskolen med de lærere, man havde, eventuelt med en kortvarig kursusvirksomhed oveni den uddannelse og erfaring, læreren havde på det tidspunkt, folkeskoleloven skulle træde i kraft. Dette synspunkt, som formentlig dækkede et flertal i fagudvalg 4, blev yderligere understøttet af læseplansudvalget.

4. Formålet

24. september 1975 udsendte undervisningsministeren i overensstemmelse med bemyndigelse i folkeskolelovens § 4, stk. 5, regler om formålet med undervisningen i folkeskolens fag. I hovedparten af fagene anvendtes den formålsformulering, der var udformet i læseplansudvalgets udkast. For 3 fag, musik/sang, historie og samtidsorientering, ændredes formålsformuleringen.

For samtidsorienterings vedkommende indførtes, foruden en række sproglige ændringer, følgende nye træk:

Politiske, økonomiske og ideologiske udsagn blev anvist som det materiale, elever skulle få nogen færdighed i at vurdere;

Politiske forhold blev anvist som det felt, undervisningen skulle medvirke til at udvikle interesse for hos eleverne;

Historiske forudsætninger blev fremdraget som et felt, undervisningen skulle søge at klargøre;

Faktorer, der danner baggrund for det nutidige samfunds *konflikter*, blev angivet som stof, eleverne skulle få kendskab til, og hvordan mennesker alene *eller i samarbejde med andre* kan få indflydelse på beslutninger i samfundet hører med til det felt, eleverne skal få kendskab til.

Sammenholdt med det tidligere udarbejdede udkast var det her – som kursivering angiver – tydeliggjort, at samtidsorientering ikke

var de gamle orienteringsfags nutidsafsnit, men var en *politisk* orientering på fagligt grundlag.

Det faglige grundlag lå i:

- At vurdere udsagn,
- at klargøre sig værdigrundlag,
- at klargøre sig historiske forudsætninger,
- at kende faktorerne bag konflikterne.

Det var hermed understreget, at samtidsorientering var et nyt fag i folkeskolens fagrække, og hverken 8.–10. klassernes orientering eller dele af realafdelingens biologi, geografi og historie, omend det var indlysende, at samtidsorienterings grundlag kunne støttes af disse fag.

5. Gunhild Nissen-gruppen

I december 1975 nedsatte undervisningsministeren en arbejdsgruppe til at udarbejde en vejledende læseplan for faget i overensstemmelse med den nye formålsformulering.

Formand for gruppen blev daværende universitetslektor, dr. pæd. Gunhild Nissen, og medlemmer var:
programmedarbejder Egon Clausen
redaktør Gerhardt Eriksen
mag. art. Hans-Ole Hansen
lektor Jørn Aarup Kristensen
universitetslektor Lise Tøgeby.

Desuden deltog medlemmet af arbejdsgruppen for historie: fagkonsulent Svend Arne Jensen.

Som repræsentanter for Direktoratet for folkeskolen, folkeoplysning, seminarier m. v. deltog fagkonsulent Arne Sloth Carlsen og forfatteren.

Det forhold, at ingen af udvalgsmedlemmerne – bortset fra én – var lærere i folkeskolen, men havde deres arbejde i samfundsfaglig undervisning på andre uddannelsesinstitutioner eller i anden kulturformidlende virksomhed, understregede fagets nye karakter.

Arbejdsgruppen startede i januar 1976 på en ny runde og anvendte – som den tidligere arbejdsgruppe forøvrigt – den fremgangsmåde at

give afkald på en systematisk opbygning og prøvede at pejle sig frem til, hvilke emnefelter man fandt det formålstjenligt (i ordets egentligste betydning) at henlede lærernes opmærksomhed på.

Arbejdsgruppen udarbejdede et idékatalog, hvorfra lærere i samarbejde med elever skulle vælge indhold ud fra kriteriet »helst således, at det har sit udgangspunkt i eller kan knyttes til elevernes egne erfaringer og forudsætninger i den samfundssituation, de befinder sig i«.

Idékataloget har bud på enhver samfundssituation: familien, skoleklassen, ungdomsgruppen, uddannelsesvalg, erhvervsvalg, arbejdsplads og faglig organisation. Den enkelte ses som modtager over for massemedier, reklame og kunst. Borgeren ses i relation til beboergruppe, lokalsamfund, politiske partier. Land og befolkning ses i relation til andre politiske, ideologiske eller religiøse systemer og til international politik. Borgeren ses i relation til et lokalt eller globalt miljø- eller resourceproblem.

Ideerne er mere *egocentriske* end *etnocentriske*, mere nationalcentrede end tværnationale, men valget er uhyre vidt, ubegrænset; så vidt lærerens kunnen eller studieenergi rækker til at planlægge arbejdet.

I indledningen understreges, at de væsentlige samtidsproblemer, der er fagets indhold, behandles *tværfagligt*.

Det faglige grundlag er meget summarisk behandlet i læseplanen i forventning om, at undervisningsvejledningen skulle behandle netop dette. Udgangspunkter for arbejdet angives at være:

»Erfaringerne fra arbejde og dagligdag, iagttagelser og undersøgelser, videnskabens behandling.«

Vedrørende opfyldelse af det faglige mål, at vurdere udsagn, henvises der til, at læreren ved tilrettelæggelsen anviser *arbejdsformer*, som kan give forudsætning for og nogen færdighed i at vurdere politiske, økonomiske og ideologiske udsagn.

Om arbejdet i gruppen kan siges, at det var i egentlig forstand kollektivt. Der kan næppe peges på afsnit i arbejdsgruppens endelige udkast til en vejledende læseplan, som har den ene eller den anden som forfatter, idet oplæg, hvis ophavsmænd nok kan spores, gik fra den ene til den anden, lejlighedsvis i et inspirerende samarbejde. Det var med god grund, at gruppen fik navnet Gunhild Nissen-gruppen, men alle ydede en indsats både med første udkast og med praktiske revisioner af andres udkast.

Tilpasningen til folkeskolens daglige arbejde strejfes i indledningen,

hvor man i forbindelse med samtidsorienteringens tværfaglige karakter henviser til, at dette kan realiseres ved, at flere lærere samarbejder om planlægning, tilrettelæggelse og – om muligt – gennemførelse af undervisningen.

Arbejdsgruppens udkast afleveredes 3. marts 1976, og oversendtes efter vanlig fremgangsmåde til uddannelsesrådet for grundskolen, som læseplansudvalgets arvtager vedrørende forpligtelsen til løbende læseplansrevision og til høring i Danmarks Lærereforening og i Skole og Samfund.

I august 1976 påbegyndte arbejdsgruppen udformningen af en undervisningsvejledning, og den forelå færdig i februar 1977.

I undervisningsvejledningens generelle bemærkninger uddybedes de afsnit i fagets formål, som vedrører samtidsorientering som politisk orientering og samtidsorienterings faglige grundlag.

Som udgangspunkt for arbejdet gøres der dels rede for tilskud fra elevernes egen erfaringsverden og de nye erfaringsmuligheder, faget kan åbne, dels gøres der rede for den viden fra flere forskellige fag, læreren må inddrage i emnebehandlingen, og begge grundlag uddybes nærmere i afsnittet om undervisningens tilrettelæggelse.

Det faglige krav til vurdering af udsagn søges belyst i afsnittene om elementer fra videnskabsfag, lærernes forudsætninger, muligheder og ansvar og i afsnittene om samarbejdet med forældrene og om materialer til undervisningen.

Ved udarbejdelse af undervisningsvejledningen, særligt dens afsnit om undervisningsforløb, viste afstanden til folkeskolens praksis sig så belastende, at arbejdsgruppens formand benyttede den ret til at udvide gruppen, undervisningsministeren havde givet hende.

Seminarielærer Hans Jørgen Kristensen og fagkonsulent Lissie Thording blev i august 1976 optaget i gruppen.

Hans Jørgen Kristensen havde tidligere lejlighedsvis bistået arbejdsgruppen, og ved hans indtræden fik gruppen en veteran fra de allerførste års arbejde med samtidsorientering med i slutfasen. Det kom formentlig til at præge undervisningsvejledningens eksempel-samling, at en af faget orienterings varmeste fortalere var med i gruppen, og at de gruppemedlemmer, der underviste i folkeskolen, havde hovedparten af deres erfaringer fra undervisning i orientering.

6. Uddannelsesrådet for grundskolen

Uddannelsesrådet for grundskolen, der blev nedsat i henhold til betænkning nr. 661 af 1972, fik sin vedtægt 27. oktober 1975 og indledte sit arbejde i januar 1976.

Uddannelsesrådet består af 7 personligt udpegede medlemmer, heriblandt formanden, skoledirektør Holger Knudsen, og 3 medlemmer fra Danmarks Lærerforening, 1 fra LOE (Landsorganisationen af elever), 2 fra Skole og Samfund, 3 fra Kommunernes Landsforening, 1 fra de Frie Skolers Fællesråd, 3 fra Danmarks Lærerbhøjskole, 1 fra LO og 1 fra Dansk Arbejdsgiverforening.

Uddannelsesrådet får sine arbejdsopgaver fra undervisningsministeriet, fra andre uddannelsesråd og fra uddannelsesrådet selv, og imellem arbejdsopgaverne, undervisningsministeriet pålægger uddannelsesrådet for grundskolen, er godkendelse af vejledende læseplaner.

7. april 1976 havde undervisningsministeren udsendt en pressemeddelelse vedrørende faget samtidsorientering. Heri meddeltes, at arbejdsgruppen med professor, dr. pæd. Gunhild Nissen som formand, havde udfærdiget et forslag til læseplan for faget, og at materialet nu sendtes til høring i uddannelsesrådet for grundskolen m. v. Yderligere oplystes det i pressemeddelelsen, at når der forelå en udtalelse fra uddannelsesrådet, vil denne danne grundlag for videre bearbejdelse af materialet i direktoratet. Først herefter vil direktoratet kunne udsende vejledende forslag til læseplan for faget samtidsorientering i folkeskolen.

Skoledirektør Holger Knudsen nedsatte en arbejdsgruppe, med medlemmer fra uddannelsesrådet og fra Gunhild Nissen-gruppen, til at gennemgå materialet og forelagde resultatet af denne arbejdsgruppes overvejelser i uddannelsesrådets møde den 26. april 1976. I dette møde foretog uddannelsesrådet en første gennemgang af den vejledende læseplan, og efter fornyet møde i den udvidede arbejdsgruppe fra uddannelsesrådet fik læseplanen den 10. maj uddannelsesrådets godkendelse.

Efter høringen i uddannelsesrådet foretoges en sidste behandling efter forhandlinger mellem ministeren, Gunhild Nissen og direktoratet, og endelig udsendtes vejledende læseplan 27. juli 1976.

Uddannelsesrådets første reaktion på arbejdsgruppens udkast var hos mange medlemmer uvilje eller reservation. Man følte forslaget

politisk og kulturelt ensidigt, indholdet for krævende for elever på 8.–10. klassetrin, og man følte sprogbrugen som 'københavnere'. Ingen frakendte forslaget gode kvaliteter i problemformulering, i engagerende form og i iderigdom.

Mange pegede på, at det ville blive meget arbejdskrævende for lærerne, og denne kommentar knyttedes i endnu højere grad til faget, da undervisningsvejledningen senere blev forelagt udvalget. Efter en redaktionel behandling i underudvalget godkendtes forslaget af uddannelsesrådet.

Efter høringen i uddannelsesrådet foretoges en sidste behandling i Undervisningsministeriet.

I første omgang vakte uddannelsesrådets forslag til redaktionelle ændringer betydelig uvilje i arbejdsgruppen, modsætninger, der gav anledning til presseomtale.

Det, der vakte stærkest protest i hovedparten af gruppen, var forslaget om, at det afsnit i problemfelt 2, der behandlede klassesamfundet, ønskedes omredigeret således, at ordet klasser i hele afsnittet udskiftedes med ordet grupper.

I den afsluttende redaktion bevaredes i problemfelt 2 afsnittet 'grupper i samfundet' uden brug af ordet klassesamfund, men der tilføjes som arbejdsforslag: konkurrenceteorier, klasseteorier, teorier om velfærd, tilnærmelse og mobilitet mellem grupper.

Efter at redaktionsprocessen var afsluttet, fandt Gunhild Nissen-gruppen nok, at mange af de redaktionelle ændringer var forbedringer til et udkast, der blev til på meget kort tid i en gruppe, der først skulle etablere et samarbejde, og at andre af de redaktionelle ændringer var kompromiser, som nogle medlemmer beklagede, andre støttede.

Holger Knudsen konkluderede, at han betragtede det som en fin kvalitet i forslaget, at det i så høj grad havde engageret medlemmerne personligt og havde fremkaldt en levende debat dem imellem og derved realiseret de hensigter, Egon Clausen, der både var medlem af uddannelsesrådet og af arbejdsgruppen, havde fremsat i sin præsentation af forslaget: Samtidsorientering kan kun forventes at blive en succes hos eleverne, såfremt det gøres troværdigt, hvilket vil være tilfældet i en skole, som er ærlig i sit forhold til samtidens problemer, og som ikke prøver at skjule noget eller at være moraliserende eller partipolitisk propaganderende.

Den vejledende læseplan udsendtes 27. juli 1976.

Undervisningsvejledningen forelå færdig i arbejdsgruppen i februar 1977. I marts 1977 behandledes den af uddannelsesrådet, og i oktober 1977 blev den udsendt.

PERSONLIG VURDERING

Gevinst og tab ved indførelse af samtidsorientering kan ikke gøres op isoleret fra folkeskoleloven som helhed eller måske snarere fra alle de love fra 70erne, der påvirkede folkeskolens arbejde.

Når man er deltager i et forhandlingsforløb som det ovenfor beskrevne, udformer man imidlertid alligevel hypotetiske vurderinger vel vidende, at man ikke har fuldt overblik over handlingen. Nedenstående personlige betragtninger er ikke resultat af en undersøgelse, men hvad en observatør, der efter 1971 har været tæt på beslutninger men ikke i centrum, forestiller sig vedrørende tilblivelsesprocessen for dette lille udsnit af folkeskoleloven.

Læseplansudvalgets første arbejde forberedte en kommende lovændring ud fra pædagogiske overvejelser.

Forslaget om at indføre »aktuel orientering« – samtidsorientering – ved siden af orienteringsfagene blev imidlertid ikke behandlet ud fra pædagogiske overvejelser alene, men blev påvirket af forberedelsen af politiske beslutninger om 5-dages uge, 30 ugentlige lektioner på 8.–10. klassetrin, tjenestetidsreform, den ændrede lektionslængde fra 50 til 45 minutter, og af forberedelsen af en samlæsning mellem 8.–10. klasser og 1.–3. real, således som det under forsøgsloven allerede var praksis mange steder i landet.

Kombinationen af indførelse af et nyt fag og besparelser i timetildeling til eksisterende fag var en slet baggrund for pædagogiske overvejelser og udhulede de forudsætninger, der lå til grund for det oprindelige forslag om det nye fag.

I udkast til formål og indhold fra den arbejdsgruppe vedrørende samtidsorientering, hvori de faglige foreninger og PLO var repræsenteret, forekommer der mig at ligge et kompromis imellem kendskab til de aktuelle problemer med deres livsnære indhold og faglige synsvinkler også fra nye discipliner med hjælp til at beskrive, vælge og vurdere.

Fagudvalg 4 og læseplansudvalgets behandling og redaktion svækkede den faglige baggrund noget. Læseplansudvalget ønskede ikke at gå

videre end til det, lærerne omgående kunne påtage sig. Arbejdsgruppens udkast blev blødgjort i retning af orientering med beskeden faglig styrkelse. Udkast nr. 29 havde imidlertid så den fordel, at indhold og metode var kendt og gennemprøvet af mange lærere.

Ved formålsformuleringen i september 1975 benyttedes i en vis udstrækning det foreliggende udkast, men de historisk faglige interesser blev styrket, formentlig med udgangspunkt i folketingsudvalgets betænkning, og politiske forhold og faktorer bag samfundets konflikter blev trukket i forgrunden.

Gunhild Nissen-gruppen fik intet kommissorium, ud over formålet for faget. Retningslinierne for det nye udkast er imidlertid tydelige i forbindelse med formålsformuleringen og arbejdsgruppens personkreds.

Det er nærliggende at antage, at socialdemokratiets ønske om at gøre formålsparagraffens stykke 3 operativ, og ønsket om at skabe en skole uden sociale tabere måtte resultere i forslag om, at arbejdspladsens, det lokale samfunds og de danske politiske organisationers og partiers problemer, konflikter og ideologier blev sat i centrum.

I forbindelse med fagkritiske undersøgelser på seminarier, universiteter og i organisationer som f. eks. SID havde man arbejdet med at undersøge politiske holdninger – skjulte og åbenlyse – i skolen og i undervisningsmidler, og man havde kritiseret folkeskolen, skolebøgerne, læseplansudvalget og dets forskellige arbejdsgrupper.

Gunhild Nissen-gruppens sammensætning var en reserveret imødekommelse af den rejste kritik, og i gruppen overvejede man den.

Det var da heller ikke den hensigt, at give nutidens økonomiske, sociale og kulturelle problemer en bredere plads, der blev kritiseret af uddannelsesrådet. Kritiseret blev derimod, at man i idékataloget lagde op til en ensidig belysning af konflikter, og at man i nogen grad forsøgte at give ideer til belysning af konflikter og problemer hos de grupper i befolkningen, der ikke er lønmodtagere og byboer.

De store krav, den vejledende læseplan stiller til 14–16-årige elever og til lærere vil medføre en betydelig arbejdsindsats.

Når man ser tilbage på fagets tilblivelse over for en flerårig periode, er det imidlertid ikke alene indholdsvalg og synsvinkler man hæfter sig ved, men i høj grad også prisen for indførelse af det nye fag.

Tilblivelsen af faget samtidsorientering skete i grænselandet mellem pædagogisk og politisk beslutningsområde. Den sædvane, at folkeskolens fagrække er et lovgivningsanliggende, mens vejledende timetals-

rammer, for fagene er et administrativt anliggende, og vejledende læseplaner bliver til i ekspertgrupper bevirkede, at disse tre vigtige sæt af beslutninger kun blev mangelfuldt koordineret.

Ønsket om, at 14–16 årige elever skulle beskæftige sig med samtidsproblemer var knyttet til forestillingen om 6 ugentlige timer à 50 minutter i orienteringsfag, og de vejledende læseplaner i orienteringsfagene blev i stort omfang udformet, før man havde gjort sig klart, hvilke timetal, der kunne blive tale om på 8.–10. klassetrin.

De enkelte orienteringsfags fortalere, hvad enten de kom fra folkeskolens faglige foreninger, fra Lærerhøjskolen eller fra Danmarks Lærerforening vandt ikke troværdighed, hverken hos administratorer eller hos de politikere, de søgte at informere og appellere til. Diskussionen kom næsten aldrig ind på kærnespørgsmålene om elevernes opbygning af forestillinger og viden, men holdt sig til tekniske debatter om time-talsrammer inden for »givne politiske præmissers«, som bl. a. var 30 lektioner pr. uge, et antal valgfag, og et hierarki af fag, hvoraf dansk skulle styrkes, andre fag ikke måtte svækkes og resten derved automatisk gled i baggrunden uden at de bevidst var vejret og fundet for lette.

Den øgede kommunale beslutningsmulighed er jo endelig en kendsgerning, som åbner mulighed for at afprøve forskellige fagtilbud og timetal i det praktiske undervisningsarbejde.

At indførelse af samtidsorientering er en gevinst nærer jeg ikke tvivl om. I hvor høj grad faget kan stå alene på 8.–10. klassetrin er jeg usikker på, men prisen for indførelse af faget ved reduktioner i andre orienteringsfag, kan man formentlig endnu tinge om.

Beslutningsprocessen på centralt hold er formentlig afsluttet ved lov af 8. juni 1977 om ændring af lov om folkeskolen, hvor elevernes ugentlige timetalsramme udvidedes til op til 34 timer i stedet for 30, et korrektiv til beslutningen fra 1971 om 30 ugentlige lektioner, som ikke før er blevet anfægtet.

Næste sæt af beslutninger foregår mellem elever, lærere, forældre, skolemyndigheder og kommunale myndigheder.

De frie skoletanker og reformerne i 1920'erne og 30'erne

Om Ellen Nørgaards doktorafhandling »Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden.«

Af ROAR SKOVMAND

Professor *Mogens Nielsen* og professor, dr. phil *Roar Skovmand* var de officielle opponenter, da cand. mag. *Ellen Nørgaard* den 1. juni 1977 på Danmarks Lærerhøjskole forsvarede sin disputats »Lille barn, hvis er du?« for den pædagogiske doktorgrad. Her gengives *Roar Skovmands* opposition.

Ellen Nørgaards doktorafhandling »Lille barn, hvis er du?«, med undertitlen »En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden«, har haft en forløber. Som firsårig udsendte *Sofie Rifbjerg*, spillevende veteran i kampen for »de nye skoletanker«, i 1966 sin bog »Træk af den moderne opdragelses historie«. Den kom i den samme fortjenstfulde serie, Gyldendals pædagogiske bibliotek, hvor også *Ellen Nørgaards* disputats er optaget. Med idehistorisk og europæisk baggrund har *Sofie Rifbjerg* i bogens slutningskapitel givet en medlevende, erindringspræget men også til en vis grad dokumenteret redegørelse for det ihærdige arbejde, der »herhjemme« blev gjort for børnenes frigørelse i skolen i 1920'erne og det følgende tiår. Bogen, som godt kan minde om en bygning, hvor stilladserne ikke er blevet fjernet, er en skildring indefra. Som en af dens anmeldere, dr. K. E. Bugge skrev i Årbog for Dansk Skolehistorie 1967, giver den os ikke blot »et indtryk af de tanker, som bevægede sindene i hine dage«, men også af »hvorledes disse reformpædagoger forstod sig selv, og om hvorfra de hentede deres inspiration«.

I det samme år, hvor *Sofie Rifbjergs* bog kom ud, fik Institut for Dansk Skolehistorie en appelsin i sin turban. En aften havde fru *Harriet Glode* fortalt en studiekreds vedrørende skoleforhold i mellemkrigstiden, som fandt sted inden for instituttets rammer med kursister

herfra, om Vanløseforsøgene, hvor hendes afdøde mand havde været en af drivkræfterne. Hun medbragte den usædvanlige dagbog fra 1924–25, hvoraf en side er gengivet i facsimile på disputatsens side 83, og stillede den til instituttets rådighed.

Cand. mag. Ellen Nørgaard, der var »opdaget« af Gunhild Nissen under hendes forstudier til disputatsen »Bønder, skole og demokrati« og var blandt deltagerne i studiekredsen, blev grebet af denne dagbog og fik lyst til at udrede den sammenhæng, hvori den hørte hjemme. Hun stillede sig selv en række spørgsmål: Hvorfor opstod den reformbølge, som Vanløseforsøgene hørte hjemme i? Hvad skete der? Hvem deltog? Hvor mange var de? Inden for hvilke sociale og politiske miljøer hørte de hjemme? Hvad mente de og ville de? Hvilken betydning fik deres bestræbelser?

Det er disse spørgsmål, der under en samfundshorisont og i tidsperspektiv er søgt besvaret i Ellen Nørgaards godt halvfyrdenhundredesiders afhandling. Det har ikke været nogen let opgave, måske især fordi den bølge, som opstod i 1920'erne, ikke kom ved et vindstød fra oven, fra autoriteterne, men blev sat i gang nedefra, fra undersøiske kræfter i folket og blandt begejstrede lærere. Bevægelser af den art afspejles ikke i samme grad i kildestoffet som hvad der udgår fra oven. Men Ellen Nørgaard har gjort en ufortrøden indsats for at opstøve gyldigt og fyldigt kildemateriale. Undervisningsministeriets arkiver, Københavns og Frederiksbergs skoledirektionsarkiver og en række foreningsarkiver er støvsuget, men på side 63 f. er der gjort rede for skuffelser, Ellen Nørgaard har mødt undervejs: Forsøgene var ikke registreret i Frederiksholms Kanal. Af Statskonsulentens Arkiv var det meste indtil 1974 forsvundet, og andet var brandskadet. Periodens skoleindberetningskort var i stort omfang kasseret, – oplysninger, der burde alarmere dem, der har ansvaret for Rigsarkivet. Det har derfor ikke været muligt på dette grundlag at lave en systematisk fortegnelse over mellemkrigstidens reformpædagogisk inspirerede skoleforsøg eller klart at definere deres retningslinjer. Der var ikke andet for end »at de steder måtte opsøges, hvor der ifølge oplysninger fra samtid og eftertid kunne være noget at finde«.

Heuristikken, arbejdet med at finde frem til det relevante kildestof, er grundlaget for al historisk forskning. Og på dette punkt har Ellen Nørgaard gjort en fortjenstfuld indsats. Vanløsedagbogen kom vel som en gave, men størstedelen af kildematerialet er opsøgt med umage, som

nævnt i offentlige og private arkiver, hvor det må beklages at foreningen »Den frie Skoles« eget arkiv ikke har kunnet opdrives. Hertil kommer korrespondancer og interviews, især med de endnu levende, der havde været med i forsøg og bevægelser. Ved læsningen af afhandlingen konstaterer man, at der er tilfælde, hvor Ellen Nørgaard netop har nået at få samtaler med folk i sidste øjeblik, folk der nu er døde. Sådanne samtaler giver den historieskrivning, der drejer sig om tiden kort før vor egen tid, en selvstændig værdi.

Inden for det trykte materiale, der er gennemgået, må særlig fremhæves kulegravningen af tidsskrifter og andre blade fra samtiden. Den omfattende litteraturfortegnelse side 326–29 virker forresten utilstrækkelig. Det fremgår af tekst og noter, at den kun giver et begrænset om end omfattende udvalg af det, som Ellen Nørgaard faktisk har støvet igennem. Det kan dog undre, at f. eks. Sigurd Næsgaards lille bog »Fremtidens skoler« fra 1925, der er omtalt flere steder i teksten og endda side 223 er brugt som overskrift til en mellemrubrik, ikke er anført i litteraturfortegnelsen. På det børnepsykologiske område har den påfaldende lakuner.

Der er enkelte hjørner og kroge, som Ellen Nørgaard ikke er nået ind til. Rubrikken »personlige privatarkiver« s. 323 virker tynd. Er der virkelig ikke mere? Den omfatter kun tre arkiver, hvor f. eks. Vagn Skovgaard-Petersen i sin disputats om et andet reformmiljø omkring århundredskiftet har kunnet henvise til en snes privatarkiver, deriblandt Ernst Kapers i Det kongelige Bibliotek, som er tilgængeligt for forskningen. Havde det ikke været rimeligt at granske de akter vedrørende skoleforhold, der måtte findes i hans privatarkiv? Det billede, der gives af hans syn og handlinger i bogen kan synes ensidig farvet af modstandernes opfattelse. Jeg kan trøste Ellen Nørgaard med, at et eftersyn ville skuffe hende. De papirer, der ligger i kapslen vedrørende »Skole og Undervisning« (Kgl. Bibl. håndskriftsamling, Utilg. nr. 359) indeholder ikke meget vedrørende dette emne. De bekræfter nærmest indtrykket af Ernst Kaper som en lille Vorherre, der betragtede sit værk, klasseundervisningen, med tilfredshed. De endnu levende, der husker ham, vil dog måske mindes Johan Herman Wessels gravskrift under Londemanns portræt:

Man sukker, for han er ej mer,
man husker hvad han var, og ler.

I denne forbindelse må det nævnes, at Kaper i en artikel til »Internationale Zeitschrift für Erziehung« i Berlin fra 1936 har fremhævet Pædagogisk Selskab og de mange skolemøder i Danmark som vidnesbyrd om befolkningens levende interesse for skolespørgsmål. I forbindelse med de psykologiske reformfolks krav om »Frihed for hjem og lærere« hævder han med henvisning til dansk skolelovgivnings rummelighed, at det har vi jo i forvejen. Han minder om historien i Thomas Manns »Buddenbrooks«, hvor Lübecks borgere i 1848 strømmede til rådhuset og krævede republikken indført. Men Lübeck var jo en fristad, og en gammel senator forklarede mængden: »I har jo allerede en republik!« Mængden svarede: »Dann wollen wir noch eine!« Når Ellen Nørgaard side 300 skriver, at »Kaper kan f. eks. næppe kun have moret sig over de revyviser, der er gengivet« foran, er jeg ikke sikker på, at det er rigtigt. Kaper var pykniker, og når der ligger en nærgående karrikaturtegning i hans arkiv, er det snarest fordi den har moret ham.

Et andet eksempel, hvor man nu kan komme tættere på emnet end Ellen Nørgaard har formået, er ved omtalen af den frie skole i Vedbæk. Den er ledsaget af gengivelse af et fotografi af landstedet Enrum side 225. Og det er rigtigt, at her foregik det betydningsfulde møde den 13. maj 1926, hvor foreningen Den frie Skole blev stiftet, omtalt side 198. Men den skole, som blev åbnet i Vedbæk senere på året, holdt ikke til her. Når Ellen Nørgaard skriver side 224, at denne skole ikke tidligere er blevet behandlet nogen steder og at det har været meget vanskeligt at finde stof om den, er det velbegrundet. Søllerød Kommune, hvor skolen lå, er i bibliografisk henseende landets bedst dækkede kommune; den i 1968 af Søllerød Kommunebiblioteker udgivne »Litteratur om Søllerød Kommune« er siden ført à jour til 1975. Her er intet glemt, og her er intet om Enrum, som Ellen Nørgaard ikke har benyttet. Men Søllerød kommune bliver samtidig betjent af landets grundigste lokalhistoriker, lektor Gunnar Sandfeld. I det fjerde bind af hans værk »Søllerød – som det var engang«, udkommet for få måneder siden, har han på side 138 ff. skrevet, at den frie skole ikke havde til huse på selve landstedet Enrum – det var for dyrt. Men skolens grundlægger og leder, læge Michael Philipsen, åbnede skolen i sit eget hjem i skovbrynet ved Enrum som en kost- og dagskole, og da der allerede i begyndelsen kom 30–40 elever, måtte han føje en større to-etages bygning til villaen, hvor han boede, og anbringe en børnehaveklasse i et nærliggende stråttækt hus. I tilbygningen blev der plads til

Bevæget Møde i Helsingør

Fremmed Skolekongres-Mand: — Men hvad foregaar der dog derinde?
Øndekabsfuld Borgmester: — Det er bare Foreningen „den frie Skole“, der holder Borgfred!

Den 20. august 1929 bragte Politiken denne tegning af Valdemar Møller med motiv fra Kronborgkongressen, hvor 2000 deltagere fra 43 lande tog de nye skoletanker op til drøftelse. Tegningen er klippet ud af borgmester Kaper og indgået i hans arkiv (Kgl. Bibliotek).

skolestuer, spisesal og på første sal til kostelever. Eleverne tilbragte al deres fritid sammen med ægteparret Philipsen og lærerstaben, ikke »lærerstanden« som – forkert – citeret på s. 225. Der skabtes et frodigt klima, men da der ikke kunne opnås offentlig støtte, måtte Philipsen, der var en elsket og stærkt søgt sygekasselæge, vælge mellem sin praksis og sine pædagogiske idealer, og det betød, at han med sorg måtte opgive skolen. – I den sidst nævnte undtagelse fra reglen, at Ellen Nørgaards heuristiske evner er upåklagelige, er hun vitterligt uden skyld.

Efter indledningen om emnet, arbejdsplanen og kildestoffet følger i kapitel I en kortfattet redegørelse for den danske folkeskole omkring 1920. Den hvilede stadig i princippet på skolelovene fra 1814, hvis formålsparagraf gik ud på, at der skulle tages hensyn til at danne børnene »til gode og retskafne mennesker, i overensstemmelse med den evangelisk-kristelige lære, samt til at bibringe dem de kundskaber og færdigheder, der er dem nødvendige for at blive nyttige borgere i staten«. Almenskoleloven af 1903 havde indført eksamensmellemskolen, og den havde skærpet skellet mellem landsbyordnede skoler og købstadsordnede skoler. Det Sthyrskes cirkulære fra år 1900 kaldte på en kristeligt og nationalt præget undervisning i religion og historie, men banede samtidig vejen for en anskuelsesundervisning, der stod børnenes dagligdag nær og kunne skærpe deres egen iagttagelsesevne. Dette indebar – som Ellen Nørgaard fremhæver side 24 – et fremtidsperspektiv: »Motiverne bag anskuelsesundervisningen var nær beslægtede med motiver og bestræbelser«, som kendes fra tyverne. Når hun videre skriver: »Hvor kendt og anvendt undervisningsvejledningen af 6/4 1900 var, er det dog umuligt at sige noget om.« Er det rigtigt? Der kan da ikke råde tvivl om, at dette cirkulære blev efterlevet. Derom vidner også den glæde, hvormed gamle skoleelever genser de farvelagte anskuelsesbilleder, der i dag er antikviteter af rang. Det ville faktisk have pydet, om der til bogens mange gode illustrationer også havde været føjet en gengivelse af f. eks. den herlige planche, som en af de fynske malere, Peter Hansen, lavede af en dansk havneby, en mellemproportional mellem Svendborg og Fåborg. Disse anskuelsesbilleder er mærkeligt nok næsten helt overset af Broby Johansen i hans rigt illustrerede og saltede jubilæumsbog fra 1974 »Skolen i kunsten – kunsten i skolen«. Det var billeder, der ætsede sig ind i børnenes sind.

Allerede i første kapitel præsenteres borgmester Ernst Kaper, der ikke blot var en energisk konservativ skoleborgmester, men tillige fore-

stod hovedstadens politivæsen, og indførte normalbegravelse for mindrebedemlede. Det er vel et tilfælde, der ligner en tanke, at det store billede af ham på side 25 er gengivet efter en kliché og ikke efter det ægte fotografi. Skønt der øjensynligt ligger en detektivindsats bag bogens mange og velvalgte billeder, må der, hvad jeg tidligere i anden sammenhæng har fremhævet, lægges vægt på, at historikere behandler billeder som andre kilder, det vil sige forsyner dem med såvidt muligt præcise oplysninger om tid og sted, helst også fotografens navn. I det kaperske tilfælde er al den oplysning der gives, som ved så mange andre portrætter, at det stammer fra Dansk Skole-Stat. Men hvad siger det? Jo, på side 330 oplyses, at Dansk Skole-Stat kom i 1933, og altså er Kapers billedet her ældre end 1933. Men hvor meget ældre får vi ikke at vide. Forsømmelighed med kritisk billedbehandling er desværre en udbredt skødesynd hos danske historikere.

Mens vi er ved dateringsproblemet, må det nævnes, at der også i teksten før og efter dette billede, på siderne 24–25, er en uklarhed. Under beskrivelsen af skolernes hygiejne og sinkernes forhold omtales to gange »en 15 år senere undersøgelse«, men ikke hvad de er senere end. Er det i begge tilfælde meningen, at det er senere end 1920?

Kapitlets fire sidste sider handler om den store skolekommission, der ved særlig lov blev nedsat af den radikale regering i 1919 og fik den store opgave at »tage hele det samlede skolevæsens forhold – pædagogisk, økonomisk og administrativt – op til overvejelse og drøftelse samt til at udarbejde forslag om en omordning heraf«. Nedsættelsen af denne kommission var slutstenen i den afhandling, som ifjor ved denne tid blev forsvaret for den pædagogiske doktorgrad, Vagn Skovgaard-Petersens »Dannelse og Demokrati«, og den danner reelt optakten til Ellen Nørregaards afhandling. Hun skriver side 30, at de forskellige opfattelser i kommissionen »af hvad skolens plads og opgave i samfundet skulle være kom i stor udstrækning til at blive bestemmende for den danske skoles udvikling i de kommende år«. Læseren får uvilkårligt aktuelle associationer!

Redegørelsen for de forskellige opfattelser i skolekommissionen, refereret efter resumeet i betænkningens første romertalspaginerede sider, giver indtryk af, at kommissionens sammensætning var rent politisk bestemt, omtrent på samme måde som nu folketingets undervisningsudvalg. Det havde Venstres ordfører Klaus Berntsen ønsket, men var det tilfældet? Marginalnoterne henviser på side 28–29 til betænk-

ningens romertal VIII–XI, men springer på side 30 til romertal XIV. Er der sprunget noget over? Ja, det er der. Hvad dækker da hullet mellem romertal XI og XIV over? Af kommissionens 25 medlemmer var der 8, der ikke var valgt af rigsdagen, men af den radikale undervisningsminister, og af disse 8, hvoraf kun én, den radikale Elna Munch, var politiker, afgav de 5 deres egen mindretalsudtalelse. Blandt disse fem var der så fremtrædende skolefolk som Henrik Bertelsen, Georg Bruun og Kirstine Meyer, og denne gruppe, hvortil også Elna Munch sluttede sig, lagde vægt på elevernes »egenvirksomhed«, gratis skolegang, børnehaver, fritidsværksteder, skolebiblioteker, skolebespisning etc., og den ønskede mellemskolen ophævet og indførelse af amts-skolekonsulenter. Denne udtalelse ligner næsten til forveksling den mindretalsudtalelse, der kom fra socialdemokraterne og de radikale, men de ministerudnævnte medlemmer har åbenbart ønsket at fremtræde uafhængigt af de ellers politisk bestemte grupperinger. Indirekte vidner situationen om, at Det radikale Venstre var stærkere med i billedet end det fremgår af Ellen Nørugaards fremstilling.

I citatet s. 29 l. 8 ff. er der iøvrigt ikke mindre end 3 fejl. Det skal lyde: Skolen skulle »uden Sideblikke til andre Skoleformer arbejde med sit eget *Formaal* for Øje, at hjælpe Børnene frem til at blive dygtige og gode Samfundsborgere«.

Det næste kapitel i Ellen Nørugaards afhandling har titlen »Nyorientering« og indledes side 32 med en bemærkning om, at »i det foregående kapitel er den danske folkeskole beskrevet.« Er det læserens fornemmelse? Man savner noget i retning af et kapitel med overskriften »Skolen – som den blev husket«. Det skal indrømmes, at det ville være svært at skrive, og jeg er ikke i stand til at pege på noget helt vellykket forbillede, men de beskrivelser, som københavnske folkepensionister har givet af deres skoletid – og som Ellen Nørugaard omtaler side 71 – giver et fingerpeg om hvor der kunne findes kildemateriale.

I kapitel II, Nyorientering, fremhæves først de europæiske strømninger, positivismen, udviklingslæren og sekulariseringen, der med Georg Brandes som talerør ledes ind over Danmark i 1870'erne. I deres følge voksede forståelsen af barnets naturlige udvikling, stærkest proklameret af svenskeren Ellen Key i »Barnets århundrede«, der kom i dansk oversættelse 1902. Men det var først i dette århundredes andet tiår, at Deweys, Kerschensteiners og Maria Montessoris tanker nåede

til Danmark, med vægt på barnets udfoldelsesmuligheder, »vom Kinde aus«. I det hele virker redegørelsen for den idehistoriske baggrund for de indbyrdes forskellige og forskelligt motiverede pædagogiske reformbestræbelser utilstrækkelig. Den er nok afhandlingens mindst tilfredsstillende afsnit. Perspektivet er jo langt, i virkeligheden langt længere end til Darwin og Herbert Spencer. Der er forsåvidt mere mening i, som Sofie Rifbjerg har gjort det i sin bog, at begynde med Rousseau og Pestalozzi som »forløbere for den nye skole«. I forbavsende høj grad lever jo det 19. og 20. århundredes filosofiske og pædagogiske tænkning videre på oplysningstidens grundlæggende ideer.

I dette kapitel skal i øvrigt kun et enkelt sted berøres kritisk. Under redegørelsen side 49 for drøftelserne i Det pædagogiske Selskab nævnes både foredragsholdere og emner, men i linie 8 fra neden står der kun, at »foredragsholderen« fandt disciplinen i Montessoriskolerne for løs. Hvad var det for en foredragsholder? Det kunne da have stået i note 7, men det gør det ikke. Ved at følge henvisningen får læseren at vide, at det var Clara Tybjerg (1864–1941), vel ikke en af de store profetinder, men en pædagog med erfaring fra evnesvages undervisning i Danmark og Amerika, og som i en årrække var formand for Danske Kvinders Fredskæde.

De vægtigste afsnit i Ellen Nørgaards afhandling og de, der giver de mest fyldestgørende svar på de centrale spørgsmål, hun har stillet sig ved starten af undersøgelserne, er kapitlerne III og IV.

Kapitel III handler om skoleforsøg inden for den offentlige skole i Danmark i perioden, inspireret af de tyske pædagoger, Peter Petersen og Georg Kerschensteiner, der havde holdt stærkt besøgte foredrag i Danmark i årene 1923–25, og af danske læreres besøg i udlandet. Her træder forsøgene i »de frie klasser« i Vanløse, der fandt sted fra 1924 til 1928, i forgrunden. Københavns skoledirektør, A. P. Fossing, der selv var påvirket af de nye skoletanker, havde givet efter for forældres og læreres ønske om at få oprettet klasser ved denne skole, hvor der blev set bort fra timeplan, tilsyn og årsprøve på de vilkår, at børnene efter fire år skulle stå mål med børnene i de almindelige klasser. De frie klasser fik stor tilslutning. I 1927/28 rummede skolen ti frie klasser med omtrent 350 børn, der ikke socialt skilte sig ud fra børnene i de almindelige klasser, – de fleste var arbejderbørn. Klasselokalerne blev forvandlet til stuer, der mindede om børnenes hjem, og børnene

fik lov til at syle med det materiale efter Montessorimetoden, som kunne appellere til dem. Lærerne hjalp børnene, når de ønskede det, men kun for at støtte børnenes egen aktivitet, gerne med fællesopgaver som at opbygge et Danmarkskort eller Robinson Crusoes ø.

Men da det tidspunkt kom, hvor børnenes »omverdenskundskab« skulle svare til de almindelige klassers mål, ved årsprøven i 4. klasse, fandt skoledirektionen resultatet utilfredsstillende, og pludselig blev det besluttet at lukke de frie klasser. Det fik forældre og lærere at vide af aviserne, og der rejste sig et ramaskrig, i forældrekræden, i pressen og i borgerrepræsentationen, hvor borgmester Kaper ansås for at stå bag lukningen. Forældre og lærere blev stemplet som venstreorienterede – og dermed også de nye skoletanker. Redegørelsen for Vanløseforsøgene er det mest dramatiske afsnit i afhandlingen, mesterligt skildret, så det opleves både indefra og udefra, og samtidig er det underkastet en moden vurdering. Man undres dog over, at skoledirektør Fossing, selv sympatisk indstillet over for de nye tanker, i den grad kunne desavouere sig selv. Minder hans optræden ikke om Rane Jonsøns i Finderup Lade? Også der har der været bagmænd på spil. Dog, Kaper kan næppe have været den ene skyldige i det slemme mord i Vanløse.*

Sammenlignet med det dramatiske forløb af Vanløseforsøgene virker de samtidige forsøg med frie klasser på Frederiksberg og i Haderslev harmoniske, og det skyldtes at her var der forstående myndigheder, der opmuntrede til forsøg og gav dem en fair chance. Skoledirektøren på Frederiksberg, Sofus Franck, erklærede, at »den offentlige skole skal være en rummelig folkeskole. Enhver varmhjertet person inden for skolen skal have lov at prøve sine ideer i sin egen form, naturligvis

* Efter forsvarshandlingen har fhv. skoledirektør Olaf Petersen med henvisning til skoledirektør Fossings indberetning af 7. juni 1928 til Københavns skoledirektion (Københavns Kommuneskole 1928, s. 371 ff.) oplyst, at det var kommunelærerinde Ingeborg Gunnensen, senere gift med viceskoledirektør H. A. Svane, der ud fra en afstandstagende forhåndsindstilling stod bag ved den negative vurdering af forsøgene i denne indberetning. Kun slutningen heri, hvor der stod, at der er gjort gode erfaringer, særlig ved småbørnsundervisningen, og »af personalet . . . arbejdet med en begejstring, udholdenhed og offervillighed, der ikke har skyet de største anstrengelser og som fortjener paaskønnelse«, anses formuleret af Fossing selv. Svanes indflydelse – også over for Kaper – har formentlig været afgørende for beslutningen om lukningen.

med forældrenes tilslutning.« Ved redegørelsen for forsøgene i Haderslev har Ellen Nørgaard høstet fordel af direkte kontakt med forsøgslederne Dorthea Simonsen og Olaf Petersen.

I kapitel IV gøres der rede for »det reformvenlige miljø«, og der gives svar på spørgsmålene: Hvem deltog? og inden for hvilke sociale og politiske miljøer hørte de hjemme? Ellen Nørgaard deler miljøet i tre hovedgrupper: Først de eksperimental-psykologisk orienterede. Dernæst en gruppe, der ønskede at ændre skolen og med den samfundet gennem konkrete reformer i socialistisk retning. Den tredje gruppe var dem, der sluttede sig til foreningen »Den frie Skole« og hvis enkle mål var barnets frie udfoldelse, der nok skulle blive til samfundets gavn.

Eksperimental-psykologernes pioner var Alfred Lehmann, der i 1914 var med til at danne Foreningen for eksperimental Pædagogik. Den tog initiativet til en omfattende forskning i optimistisk tro på resultaternes objektivitet og sandfærdighed. Men den slog for store brød op, og det lykkedes ikke at overbevise myndighederne og lærerne om nytten af denne forskning. Det gik langt bedre, da der ved nytår 1924 blev dannet et udvalg for skolepsykologiske undersøgelser i nær tilknytning til skolens hverdag med Henning Meyer, Danmarks første skolepsykolog, som forstående formidler. Udvalgets virksomhed bidrog væsentligt til, at skolepsykologien blev et selvstændigt arbejdsfelt med egen uddannelse.

Som den anden gruppes ledende skikkelse fremstilles Vilhelm Rasmussen, Socialdemokratiets ideolog i skole spørgsmål, en erklæret ateist og naiv tilhænger af udviklingslæren og samtidig modstander af det bestående skolesystem. Han nærrede en tyrkertro på, at børnene gennem selvvirksomhed befriet fra autoriteter ville udvikle sig til selvstændige samfundsborgere i et efterhånden klasseløst samfund. Men med al sin entusiasme vedblev han at være en ener, også inden for sit eget parti. Det virker derfor ikke rigtig dækkende at lade ham være exponent for en gruppe. Var nogen det, var det K. M. Klausen, men han var just ikke de nye skoletankers mand. Blandt de skrifter af Vilhelm Rasmussen, som omtales i afhandlingen og anføres i registret, savnes de mest fortryllende, der vidner om hans eminente iagttagelsesevne: Børnehave-Barnet, Hjemme-Barnet, Forskole-Barnet og Mellem-skole-Barnet – og som prikken over i'et Et Barns Dagbog (1922). Billedet af ham, eller rent konkret: de prægtige fotografier af ham, der er gen-

givet side 182 og 271, ville være blevet herligt suppleret, om Ellen Nørgaard havde ladet sig inspirere af Gunnar Fog-Petersens karakteristik af denne skarpkantede personlighed i hans værk »Vor Regering og Rigsdag« fra 1938.

Den tredje gruppe – omkring foreningen »Den frie Skole« – var rekrutteret af lærere og forældre fra de frie klasser i Vanløse, af lærere og forældre fra de nyoprettede Montessori-børnehaver, der fik stor betydning, og endelig af dem, der var knyttet til nyoprettede private, frie skoler. De holdt møder og kursus, kulminerende med det internationale møde for tilhængere af de nye skoletanker på Kronborg 1929, med 2000 deltagere fra 43 lande.

Pudsigt nok skete der noget, der kan minde om folketøget i 1848, tøget til kongen under påskekrisen 1920 og bondetøget 1935. Den revolutionære brod blev trukket ud, Kaper kaprede forestillingen og fik den iltre dr. Næsgaard dukket. Havde Kronborgkongressen ikke fortjent en bredere præsentation med dens opbud af pædagogiske reformatorer fra hele verden?

Gruppen omkring foreningen og bladet »Den frie Skole« blev aldrig stor. Politisk var den uensartet, dens medlemmer blev holdt sammen af ønsket om at ændre folkeskolen. Det er Ellen Nørgaards indtryk, at »Varmen og entusiasmen var en menneskelig kvalitet hos kredsen«, men dens folk var ikke hvad man i dag kalder gode sælgere. Markedet svækkedes fra slutningen af 20'erne. Det var en stor skuffelse for dr. Næsgaard og Thora Constantin-Hansen, der selv var friskolebørn, at friskolernes folk tog afstand fra kredsen – bortset fra Jens Nielsen og ægteparret Emborg ved Ollerup friskole. Det hang sammen med, at friskolens folk var forskrækkede over det ateistiske indslag hos reformatorerne og ikke ønskede det fortællende element i friskolernes undervisning antastet. Forgæves pegede Svend Emborg på, at de nye skoletanker på væsentlige punkter var foregrebet i Christen Kolds eget friskolesyn.

Kapitel V handler om bestræbelserne for seksuel frigørelse, hvor en af de nye skoletankers bedste talsmænd, Egeberg, i 1937 blev afskediget på gråt papir for en i datidens øjne provokerende undervisning på dette område. Hvilket tidsperspektiv!

Af Kapitel VI, »Reformbestræbelserne, skoledebatten og skolelovgivningen«, fremgår, at de reformer, der fandt sted på skolens område

i 1930'erne, ikke skyldtes synderlig indflydelse fra de nye skoletanker. Ikke så mærkeligt, da lovændringerne først og fremmest gjaldt strukturen i skolen. På et område, hvor vellykkede forsøg havde forberedt en frugtbar skoleform, den praktiske mellemskole, opnåedes kun skuffelser. Når Ellen Nørgaard peger på, at det dog lykkedes Vilhelm Rasmussen med besvær at få indført en paragraf i 1937-skoleloven om at der i alle klasser skulle lægges mest mulig vægt på elevernes selvvirksomhed, må hun tilføje, at den forsigtige undervisningsminister Jørgen Jørgensen fik »skal« rettet til »bør« og indføjet »opøvelse til« foran selvvirksomhed. Man må sige: Bjerget barslede – og fødte en mus.

Kapitel VII giver et kort rids af den danske folkeskoles situation omkring 1940, svarende til kapitel I om situationen omkring 1920. Samfundet havde ændret sig med forskubbet balance mellem by og land, men skoleloven fra 1937 havde endnu ikke – som det var dens hensigt – ændret strukturforholdene. Udgifterne til skolevæsenet over hele landet var ikke væsentlig større end tyve år tidligere. Skolelæsestuer, skolehaver og lejrskoler var begyndt at træde frem, og faste ordninger for skolelæger og skoletandpleje var undervejs. Børnenes aktivitet var nok vokset, men mere lærerstyret end de nye skoletanker gik ud på. Kapitlet slutter med et citat af en tale departementschef Barfod i 1935 holdt til de nye amtsskolekonsulenter, der havde overtaget nogle af det bortfaldne gejstlige tilsyns beføjelser: Det gjaldt nu ikke om at »foretage indpiskningen af nye modeller i undervisningen«. Det blev anbefalet de nye konsulenter at »stå noget tilbage for den strid, der rides i faglig henseende«. Men de skulle se med forståelse »på den gamle lærer . . . og på den unge, der har hele arbejdsskolens nyeste ideer i hovedet«. Barfod var den rummelige folkeskoles talsmand!

I det slutteligt sammenfattende kapitel VIII berøres nogle væsentlige generelle forhold. Den tyske pædagog Herman Nohls bemærkning om, at reformbevægelsens indre enhed var mere iøjnefaldende for de udenforstående end for de implicerede, må bekræftes for Danmarks vedkommende, muntert belyst af bladenes karrikaturtegninger i forbindelse med Helsingørkongressen 1929, som der side 205 er bragt et eksempel på. Men et væsentligt spændingsforhold, som leder tanken hen på vore dages situation, var modsætningen mellem de grupper, der ville ændre, og de grupper, der ville bevare samfundets struktur. Skete der ikke her en ændring i situationen i 1930'erne, hvor den nazistiske bølge, der sendte sine dønninger ind over Danmark, flyttede tyngde-

punktet i samfundsdebatten fra skoleområdet til spørgsmålet om selve folkestyrets eksistens?

Som helhed virker Ellen Nørgaards afhandling klart formuleret og velafgrænset. Den begynder med at stille en række væsentlige spørgsmål, og disse spørgsmål har den søgt at besvare ud fra en kulegravning af det med flid og findesans tilvejebragte kildestof. Det er en gammel historisk metode, som den franske historiker Alexis de Tocqueville er en klassisk repræsentant for. Afhandlingen er også velskrevet, og det skæmmer ikke, at Ellen Nørgaard som nordmand har svært ved at vænne sig til den besværlige danske distinktion mellem pronominerne sin og deres. Udstyret er på én gang fornemt og praktisk med noterne i marginen ud for den tekst de hører til. Pudsigt nok får læseren ikke at vide, hvad det er for en fest hvorhenne hvornår, der er gengivet på omslagsbilledet.

Der er en del trykfejl, men ingen meningsforstyrrende bortset fra side 315, hvor det ved sammenligning med originalmanuskriptet konstateres, at en linie er faldet ud. I linie 12 fra neden skal der stå: at udgiften pr. skolesøgende barn og pr. barn i »undervisningspligtig alder (er) næsten samsvarende. Det må skyldes, at der var få kommunale skoler, der gik ud over den undervisnings«-pligtige alder, altså få eksamensskoler.

Men desværre kniber det med nøjagtigheden, når det drejer sig om stavning af navne eller angivelse af årstal for visse skrifter. Her skal kun anføres et par eksempler på det første område: E. Huguenin staves på siderne 53, 327 og 348 på tre forskellige måder, Vanløselæreren Degerbøls fornavn ligeså på siderne 65, 140 og 347. Kirstine Frederiksen kaldes hårdnakket Kristine både på side 149, i litteraturfortegnelse og personregister. Er det en påvirkning fra Kristin Lavransdatters fædreland – ligesom at Borgbjergs fornavn Frederik staves uden e? Det er også forkert, at titlen på Kromans bog: Om Maal og Midler for den højere Undervisning citeres som »indenfor« denne. Jeg skal ikke, for igen at citere Ellen Nørgaard på side 145 »løbe linjen ud«. Som nordmand skulle hun da vide, at det er linen, man løber ud, når hvalen skal harpuneres.

Sluttelig skal det siges, at Ellen Nørgaard med sin afhandling har skabt en nyttig håndbog i emnet og et rigt udrustet arsenal for alle skolens frihedskæmpere i nutid og fremtid. Men det er også en god viden-

skabelig afhandling. Den er skrevet med forståelse og indlevelse, men også med sans for proportioner og relief. Nogle af dens mangler er tidligere påpeget, især den lovlig sporadiske redegørelse for de bagved liggende pædagogiske ideer. Man undrer sig over, at en nordmand, der har sat sig så godt ind i danske forhold, slet ikke kommer ind på tilsvarende strømninger i vore nordiske nabolande, endsige nordisk samarbejde på dette område. Den eneste nordmand, jeg har kunnet finde, er gemt i en henvisning i en note på side 109 og tilmed berøvet sit kønne fornavn Anna. Der var dog, som omtalt af Sofie Ribbjerg, en nordisk nyskolekongres i Helsingfors i 1938.

Det er velgørende, at hovedpersonerne og en del bipersoner er portrætterede, men direkte personkarakteristik synes Ellen Nørgaard at vige tilbage for, hvorved personerne kommer til at virke mere som principper end som mennesker af kød og blod. Når hun taler om sit indtryk af, at »varmen og entusiasmen var en menneskelig kvalitet hos kredsen«, tror vi det måske gerne, men det fremgår ikke umiddelbart af f. eks. omtalen af dr. Næsgaard, og det kunne han vel have behøvet. Han var en provokatør, men samtidig en inspirator, hvad franskmændene kalder animateur. De, der har kendt og husker Arvin, Thora Constantin-Hansen og Vilhelm Rasmussen, kunne også ønske en mere indtrængende karakteristik.

Man savner også en samlet omtale af den faglige litteratur på det børnepsykologiske område i mellemkrigstiden. Satte den ikke stærke frugter i selve børneskolen, gjorde den det til gengæld i børnehaverne og børnehavelæreruddannelsen. Er skønlitteraturen, f. eks. Scherfigs »Det forsømte Forår« (1940) ivedkommende? Havde det ikke også været rimeligt i forbindelse med f. eks. Frederiksbergforsøgene at omtale det vidunderlige undervisningsmateriale, som var inspireret af reformbevægelsen.

Hvad politikerne angår, var de mange lærere, der faktisk sad i rigsdagen, nok mere optaget af andre af tidens alvorlige spørgsmål end skolens. Men det er ikke undersøgt af Ellen Nørgaard. Hun har heller ikke stillet spørgsmålet, hvorfor der gik så lang tid mellem Den store Skolekommissions betænkning 1923 og reformlovgivningen i 1930'erne. Svaret er vel nærliggende. Da Jacob Appel fik undervisningsministeriet tilbudt for tredje gang i 1926, da Madsen-Mygdal skulle være statsminister, fik han klar besked om, at der ikke var råd til reformer, og så takkede han nej. Kriseårene sinkede reformerne, men det

var først, da Venstres og Konservatives flertal i landstinget var brudt i 1936, at regeringspartiet fik magt til at gennemføre dybtgående reformer. På den tid var den radikale Jørgen Jørgensen blevet undervisningsminister, og han ønskede altid det bredest mulige flertal for reformer på skoleområdet. Han fik det, trods sine usædvanlige evner til at bygge bro over modsætninger, ikke til skoleloven af 1937.

Jørgen Jørgensen var en frindsindet mand, der sammen med sin kone selv tog sig af sine egne børns undervisning i deres første undervisningspligtige år. Han hørte hjemme i den grundtvigske lejr. Var forkæmperne i denne lejr for forældreretten ikke også en slags reformfolk? Deres talsmænd, i første række Holger Kjær i Askov, bl. a. med bøgerne »Kampen om Hjemmet« fra 1935 og »Kampen om Skolen« fra 1941, er ikke inddraget i behandlingen. De talte vel ikke »vom Kinde aus«, men rammen i Ellen Nørgaards afhandling er ellers ikke snæver. Under behandlingen af Dewey, der ikke er indgående, savner man omtale af den første af Johannes Novrups lødige bøger om skolesyn og skoletanker, »Amerika konstruerer« fra 1933, med kritisk vurdering både af Thorndike og Dewey.

Men disse skønhedspletter skal ikke svække helhedsindtrykket: Ellen Nørgaard har med denne afhandling bestaget dr. pædernes skolehistoriske parnas. Ikke at lignedes ved Norges Galdhøppigen eller Glittertind, men med Danmark, »hvor bjerg kun er bakke«. Men derfra er der god udsigt – og gode udsigter til fortsat forskning til gavn for dansk skolehistorie og også for Danmarks Lærerhøjskole.

Skolebyggeri gennem skiftende tider

Af HANS HENNING HANSEN

Arkitekt *Hans Henning Hansen* har som rådgivende arkitekt for Undervisningsministeriet siden 1945 fulgt skolebyggeriet på nærmeste hold og er en af de få, der har overblik over skolebyggeriets udvikling. Artiklen er en lidt forkortet gengivelse af det foredrag, som Hans Henning Hansen holdt på Selskabets årsmøde i 1976.

De skiftende århundreders krige er i sig selv ikke samfundsudviklingens indhold; men disse markante begivenheder illustrerer på en for alle øjensynlig måde de omvæltninger, som er sket eller vil ske.

Skolebygninger er på tilsvarende måde ikke i sig selv omvæltninger i uddannelsespolitik eller pædagogisk tænkning og metodik; men bygningerne har taget form af de fremherskende tanker på området, da de blev tegnet og bygget, i en sådan grad at man kan aflæse udviklingen i deres indretning.

I biskop Herslebs indstilling til Fr. IV om opførelse af Rytterskolerne i 1721–27 bemærkes det udtrykkeligt, at skolerne i deres bygning skal være *anseeligere* end almindelige huse.

Der findes vel stadig folk, som synes, at en offentlig bygning som et rådhus eller en skole skal være en »anseelig« bygning, som ligesom indgyder en vis respekt. Dette særlige krav er et interessant spørgsmål af arkitekturhistorisk interesse.

Det er en af funktionalismens grundsætninger, at en bygnings ydre form skal svare til husets funktion, til dets daglige brug. Krav om anseelse kan også være en funktion.

Først nu i de allerseneste år er skolen – Folkeskolen – blevet så vel placeret i samfundet, at den ydre form ikke i sig selv mere er en væsentlig funktion.

Men man har tidligere sat pris på, at skolen også gennem sine bygninger indgød en vis respekt og opnåede prestige. Anseelse og prestige er ord, som i den senere tid kun anvendes sjældent, og måske mest med modsat fortegn; men begreberne har dog stadig værdi.

Kommunalreformen fra 1970 og de seneste folkeskolelove har nødvendiggjort anvendelsen af andre ord; men det er min tro, at skolens

bygninger, og ikke mindst disse bygningers beliggenhed i lokalsamfundet indtil den seneste tid har spillet en betydende rolle i opfattelsen af skolens samfundsmæssige placering.

Indtil for et årstid siden var jeg byplanrådgiver for Fakse kommune og Fakse by, da andre overtog denne opgave. I mine vandringer rundt i Fakse by bemærkede jeg nu for snart mange år siden et hus i meget dårlig stand, som lå ud til bygadens nordlige udløber foran bryggeriet. Huset havde det omtrent som helten i visse ældre dameromaner: »Hans tøj var slidt og lappet, men man kunne se, at det kom fra en god skrædder, og hans holdning var rank.«

Huset havde – og har – øjensynlige kvaliteter, som mindede om huse fra samme tid i Store Kirkestræde i Køge. Bindingsværkshuse fra slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. Huset er et 7-fags gulkalket bindingsværkshus med stråtag sadeltag og med spidsgavle. Det er sat på syldsten med fodrem. Stolperne er afsluttet med tagrem. Loftsbjælkerne er stukket ud gennem stolperne og spærkonstruktionen er et almindeligt hanebåndsspærfag.

Et hold akademielever har undersøgt huset nærmere, og dateret opførelsen så nøjagtigt som til 1641. Samme år, som Børsen i København blev færdig. Det drejer sig om Rasmus Svendsens skole i Fakse, der efter kyndige pædagogers udtalelse må være Danmarks ældste, bevarede landsbyskole.¹

Det kunne være spændende at efterforske, *hvordan* præsten Rasmus Svendsen med kongens hjælp og amtmandens – eller lensmanden – Tyge Brahes direkte medvirken fik denne skole oprettet.

Og det kunne være mindst lige så spændende at efterforske, *hvorfor* skolelovgivning og skolebyggeri ligesom hænger sammen med de betydelige krige i historien. 30-års-krigen, Den store nordiske krig, Napoleonskrigene, De slesvigske krige, og vel også de to verdenskrige i dette ånhundrede har alle haft betydning for skolen og skolebyggeriet.

De tidlige skolehuses holdning og anseelse skal utvivlsomt indgyde respekt, og de gør det da også; men de følelser, som præges af respekt og prestige, rimer jo egentlig ikke med den mere ydmyge baggrund, som man som regel ønsker at drapere skolebyggeriet og skolernes oprettelse med: –

Ydmyghed og gudsfrygt, omsorg for almuen og menneskekærlighed. Tingene stemmer ligesom ikke. Den kærlige omsorg er vel oftest alene et politisk skalkeskjul for handlinger med et mere direkte praktisk sigte.

Militærhistorikeren Gordon Norrie har i Historiske Meddelelser om København i 1966 skrevet en afhandling om »Militære børneskoler i København«, og det er som om man får et nyt syn på Frederik d. IVs rytterskoler, når man har læst denne redegørelse.

Efter indførelsen af Enevælden, og i tiden frem til 1812, hvor værnepligt blev indført, havde Danmark en stående hær, sammensat af regimenter med hvervet mandskab, hvoraf vel de fleste kom fra Tyskland.

Koner og børn fulgte med regimentet i krig og fred og blev indkvarteret sammen med mændene. Man forstår derfor godt den rædsel, der opstod, da Prins Carls Regiment, efter 25 års krige i Irland og Flandern kom hjem i 1713, for at deltage i Tønnings belejring og derefter lod ni kompagnier gå i vinterkvarter i den dengang forholdsvis lille by Haderslev med ca. 1.000 mand, 140 koner og 100 børn.

Denne ordning ændredes netop efter Den store nordiske krig, idet koner og børn fremtidig skulle blive i garnisonerne. Kompagnierne kunne dog medtage seks kraftige, omgængelige og helst barnløse koner til at passe vask, syning og de syge soldater.

Efter 1720, da krigen sluttede, spredtes rytterskadronerne over hele landet, og – som Gordon Norrie skriver – *derfor* udstedte Fr. IV i 1721 en forordning om, at de 240, eller 241, rytterskoler skulle oprettes.

Det centrale uddannelsesråd, som for tiden arbejder med sin U-90, skriver et sted, at en af Folkeskolens opgaver er at løse et »opbevaringsproblem«. Det er altså ikke noget nyt, når man regner med, at forældrene i 1990 gerne vil være fri for børnene i nogle timer om dagen. Selv om børnene i 1720 vel nok repræsenterede en arbejdskraft, så har soldaterbørnene nok ikke været så nemme at holde styr på. I København var det i øvrigt bestemt, at man kunne bruge afdankede soldater til skoleholdere – de havde måske et særligt godt tag på soldaterbørnene.

Det er ikke så længe siden, at jeg har hørt en embedsmand i Undervisningsministeriet hævde, at en skole er en skole.

I mange af landets 1500–2000 sognekommuner var en skole for 250 år siden i hvert fald en skole, og sammen med kirken og kroen kunne den dække kommunens behov.

Betragtningen, at en skole er en skole, må ses i sammenhæng med tidligere tiders administrative inddeling af landet, og naturligvis også med det enkle pædagogiske program, som skolehusene skulle tjene.

Disse forhold danner ikke alene baggrund for, at man i mere end 200 år har kunnet anvende Fr. IVs typiserede skolebygninger, men også baggrund for at man overhovedet har kunnet anvende typetegninger.

Efter gennemførelsen af den nye Folkeskolelov fra 1975 må enhver snak om typetegninger antagelig forstumme for en tid; men siden Rytterskolerne har man ellers ivrigt forsøgt sig, når der var anledning til det, selv om man i de første godt 100 år ikke havde penge og kræfter til andet end begrænsede ombygninger af det bestående. Omtrent som nu.

I 1857 ophævede man lavsvæsenet i Danmark og lagde dermed kiemen til, at det generelle begreb: »god håndværksskik« mistede sit indhold. Samme år udarbejdede arkitekten, etatsråd Johan Daniel Herholdt udkast til type-landsbyskoler for Kultusministeriet.

Hensigten med typetegningerne har antagelig været at sikre sig, at skolebyggeriet på landet fik en sådan kvalitet eller »anseelse«, at man kunne være tjent med det.

Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt for alt, hvad der hedder typebyggeri, at en overordnet instans – f. eks. centraladministrationen eller kongen – har ønske om og administrativ mulighed for at gennemføre foranstaltninger på det lokale plan, som man dør – d. v. s. i sognene eller kommunerne – enten ikke magter at løse alene, eller som man måske slet ikke er opmærksom på eller interesseret i.

Næste gang man udarbejdede typetegninger, og det gjorde Kultusministeriet med sit cirkulære af 14. februar år 1900, fremgår det med al ønskelig tydelighed, at det ikke står så godt til med skolebygningerne på landet, som man fra ministeriets side kunne ønske det.

Nogle lovbestemmelser fra året før om nedsættelsen af den maksimale klassekvotient til 37 måtte formodes at give anledning til nyt skolebyggeri, og man skriver:² »Idet man da anmoder Direktionen om at gøre de stedlige Skolebestyrelser bekendt med nedenstaaende Bemærkninger med vedføjede Tegninger til Oplysning om, hvad der i de forskellige herhenhørende Retninger bør iagttages, finder man Anledning til at henlede Opmærksomheden paa, at det angivne Maal for adskillige Forholds Vedkommende *gaar ud over, hvad der kan paalægges* Kommunerne. Ministeriet ser dog ingen Grund til her nærmere at gøre Rede for, hvor Grænsen bør drages mellem, hvad der efter Loven kan fordres, og hvad der er en frivillig Sag, da man tror at kunne

gaa ud fra, at det for Flertallet af Kommunalbestyrelserne vil være det afgørende at naa et saa godt Resultat som muligt, og at Bestræbelserne ingenlunde ville gaa ud paa blot at holde sig indenfor Lovbestemmelsernes Minimum . . . «

Der ligger bag denne henvendelse til kommunerne en klar tilkendegivelse af, at man i ministeriet trods alt er de klogeste, og at man ude i landet vil stå sig ved at følge de gode anvisninger, selv om rigsdagen ikke havde taget skridtet fuldt ud. Den sidste duft af enevoldskongens opfattelse: »Vi alene vide –«.

Nu må man have været lidt hastige med at udsende typetegningerne i februar, for i september samme år måtte man udsende yderligere typetegninger til gymnastikhuse. Dette synes at have skabt forvirring, for i 1908 lod Akademisk Arkitektforening og Kultusministeriet i fællesskab udarbejde en ny samling af typetegninger til skoler med tilhørende beskrivelse og overslag. Sjælen i arbejdet var professor Martin Nyrop – Rådhusets arkitekt – og sekretær for det nedsatte udvalg var historikeren Vilhelm Lorenzen.

I udvalgets betænkning fra februar 1913 skriver Vilhelm Lorenzen:³ »Den Fremmede må aldrig være i Tvivl om, at *der* ligger Byens Skole.« Som yderligere begrundelse for de efterfølgende individuelt prægede typetegninger, udarbejdet af flere af datidens kendteste arkitekter, tilføjer Lorenzen:⁴ »Landsbyskolen – med tilhørende Gymnastikhus – er jo dels en offentlig Bygning, dels Bolig og Hjem for Læreren.

Disse bygningens to bestemmelser bør præge den. Skolen bør give sig til kende – ikke som en privatmands, men som en samfundsbygning. Som udtryk for noget fælles, noget udover den enkelte, skulle den også være noget ud over den almindelige privatbolig, den bør være anseligere og fylde så godt på sin plads, at den – i al beskedenhed – alligevel bliver en monumental bygning.

Til alle, de stedboende som de vejfarende, vil en karakterfuld og smuk skolebygning dag ud og dag ind tale indtrængende og forhåbningfuldt om, at her lægges grunden til en stor del af Danmarks fremtid.«

Mange af disse skoler findes endnu, men næppe mange af dem bruges mere, som de var planlagt. Samme skæbne er overgået de seneste og vel også de sidste – typetegninger fra byggecirkulæret af 16. juni 1938.

Nu afdøde departementschef Eiler Mogensen blev sekretær for den

kommission, som i august 1937 udarbejdede forslag til det såkaldte byggecirkulære, og han skrev i kommissionens betænkning:⁵ »De almindelige Forskrifter om Indretning af kommunale Skolebygninger er således stadig at søge i Skolelovene af 1814 og 1856 samt i Cirkulæret af 14. Februar 1900, og dette vil da sige, at der i mere end en Mennekealder ikke er givet nye Regler om Indretning af Skolebygninger – ja det legale Grundlag for dette vigtige samfundsanliggende er efter næsten et Aarhundredes Forløb uforandret det samme, forsåvidt man da ikke er nødt til at søge det i en Lovgivning, der rækker tilbage til Napoleonstiden.«

Man fornemmer, at nu – for 40 år siden – måtte tiden være inde til at få orden på skolebyggeriets forskrifter. Vel havde kommunerne vist offervilje; men en undersøgelse, foretaget af kredslægen i Kalundborg af 117 skoler præger dog kommissionsbetænkningen med en gennemgående skepsis. I undersøgelsen af de 117 skoler, hvis resultat i 1935 også var gengivet i »Ugeskrift for læger«, skriver kredslægen:⁶ »Saaledes opdrages da mange, maaske de fleste Skolebørn i Landkommuner, i hvert Fald i Kalundborg Lægekreds, ikke til Renlighed, men til at se og fornemme, at Snavs og Stank er noget naturligt, som de må finde sig i.«

Vist var der brug for bestemmelser for byggeri og renlighed.

Trods betænkningens ofte barske indhold, må forholdet mellem centraladministrationen – ministeren – og kommunerne alligevel have undergået en forandring i tiden siden 1913.

Jørgen Jørgensen var selv bonde, og det må ikke glemmes, at 1937-loven kun blev gennemført med tilslutning fra Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Det lykkedes ikke at få de konservative og venstre med.

Centraladministrationens magt var ikke større end ministerens politiske styrke, og den politiske usikkerhed lyser igennem betænkningens omtale af, hvor kraftigt, man skal fare frem med byggeriet.

Der står i betænkningen:⁷ »Medens den store Skolekommission [fra 1884] havde stillet Forslag om en særlig Lov vedrørende kommunale Skolebygninger, er nærværende Kommission af den Opfattelse, at efter at Vejen for en hurtig, systematisk og alle Skoler omfattende Bedring af Tilstanden paa væsentlige Omraader er banet ved Bestemmelserne i den nye Skolelov, vil yderligere Lovgivning ikke for tiden være paa-krævet.

En tvungen Gennemførelse af alle de Krav, der bør stilles til Nybygninger, ogsaa paa bestaaende Skolebygninger, maa nemlig, som tidligere nævnt, allerede af *økonomiske Grunde anses for udelukket*, og med Hensyn til nye Skolebygninger vil man anse et nyt vejledende Cirkulære til Afløsning af Cirkulæret af 14. Februar 1900 for tilstrækkeligt.«

Man udsender altså vejledende bestemmelser, som angiver en bygningskvalitet, der efter alt at dømme er det mindste, man kan affinde sig med; men man erkender samtidig, at dette vil pålægge kommunerne udgifter af et omfang, som umuliggør en gennemførelse af bestemmelserne.

En ny stil holdt i virkeligheden sit indtog i skolebyggeriet i 1938, selv om vi skal 20 år længere frem i udviklingen, før man rigtig kan se det på bygningerne ude i landskabet.

Medens man siden Chr. IVs tid havde haft indsigt og styrke til – om fornødent ved befalinger – at gennemføre de foranstaltninger med hensyn til skolebyggeri, som man fra centralmagten – med det overblik den besad, og vel stadig har – fandt tidssvarende, så må man nu – siden 1938 – søge at lokke det man finder rigtigt igennem.

Jeg nævner det, fordi det er omstændigheder, som kan ses på skolebygningerne.

De ændrede vilkår gælder naturligvis også på andre af samfundets områder; men selv om det er en grov forenkling, så vil jeg dog alligevel påstå, at en usikkerhed i samfundets struktur er baggrund for en usikker arkitektur.

Det er meget typisk, at arkitekt Thomas Havning, som tegnede type-tegningerne til 1938-cirkulæret, samme år tegnede en såkaldt »central-skole« til opførelse på Bellahøj, landbrugs-udstillingen, af træ. Med denne opførelsesmåde ville man ligesom antyde, at man godt kunne klare sig med billigt byggeri, og tanken om skolebygninger med kort levetid opstod vel i virkeligheden omkring denne udstillings-skole.

Man søgte altså at lokke de såkaldte »centralskoler« igennem hos kommunerne. Halvhjertet var det, og halvhjertet blev det!

Der står helt klart i 1937-loven, at man – eventuelt i samarbejde med andre kommuner – bør gennemføre skoler med årgangsdelt ordning. – Det ville have været centralskoler, som kunne bruges endnu!

Men det man senere kaldte »centralskoler«, og det man byggede var fireklassedelte skoler med 3 normalrum. De udgjorde 25 % af alt

skolebyggeri i krigens tid, og de er ubrugelige nu – hver og een af dem, 30 år senere.

Nu tænker jeg ved arkitektur ikke alene på den ydre form, på anselse og monumentalitet. Disse rent udvendige udtryk beskriver i virkeligheden de ydre vilkår for byggeriet, som finder et håndgribeligt og varigt udtryk i vinduernes form og anbringelse og facadens behandling; men så sandelig også kan læses i husets planløsning med rummenes form og indbyrdes anbringelse.

Skolebyggeriets arkitektoniske karakter afspejler byggeriets ydre kår. Den administrative struktur og den pædagogiske tænkning.

Efter den anden verdenskrig opstod begrebet »hjemmeklasseprincippet«, antagelig som reaktion imod vandreklasser. Tankerne om en lilleverden inden for den store ramme begyndte at gro, og den måde, som børnene skulle bevæge sig fra legepladsen til klasseværelset på, blev tillagt et symbolsk idemæssigt indhold.

Mest forkættet var det autoritære princip, hvor børnene føres op ad trappen af deres lærer, men den mere liberale ordning, hvor børnene skulle vente ude på gangen, var hverken fugl eller fisk. Den sande frihed manifesteres alene, hvor børnene selv går på plads inde i klasseværelset.

Disse fængende nye fremskridtstanker måtte nødvendigvis blive modtaget med begejstring af de arkitekter, som på Akademiet i krigens tid og lige før havde lært den nøje sammenhæng mellem funktionalisme, fremskridt og frihed. Resultatet er blevet efterkrigstidens een-etagers skoler med klasseværelserne som små celler, helst med eget uderum og egen forstue eller grupperum.

I nogle år – de glade tressere – gled den pædagogiske og arkitektoniske tænkning måske lidt i baggrunden. Man ville give folk det de gerne ville have – og meget af det. Der skulle industrialiseres. Skolerne skulle følge med boligbyggeriet, helst være foran – 70.000 boliger om året fra samlebånd. Helst de samme betonelementer til skolerne som til boliger og fabrikker. – Mængden skulle øges, og den kvalitet, som springer af eftertænkning, var der ikke tid til.

Boligministeren måtte rationere byggeriet. Ikke på grund af økonomi eller mangel på materialer; men fordi byggesektoren var overophedet, og manglen på mandskab – hænder – var den flaskehals, man skulle passere.

Det industrialiserede skolebyggeri, som var planlagt med henblik

på arbejdskraftbesparende gennemførelse, skulle gives fortrin i den kø af byggeønsker, som man opstillede.

Trods landets størrelse – som sammenlignet med engelske forhold kun ville give plads til eet system, eet byggekonsortium – udsprang der af denne situation flere entreprenørbyggesystemer for skoler og i hvert fald tre halvofficielle amts-pulje-byggerier. Fyensplanen – Midtjyllandsplanen – Roskildeplanen. Monumenter over dygtige mænd, som havde for travlt.

Har vi bedre tid nu? De, som intet arbejde har, har god tid. De, som har arbejde har mere travlt end nogensinde.

Hvis nu arbejdsløsheden *ikke* er et forbigående problem. Hvis industriens maskiner og EDB kan klare det meste af vort arbejde. Hvis en stigende procent af arbejdsstyrken, uddannede håndværkere, arkitekter og akademikere ikke kan få arbejde, fordi der ikke er arbejde. Er dette så ikke én af de omvæltninger, som vil stille krav om modforanstaltninger fra skolens side? Ikke fra socialektoren – de negative foranstaltninger; men fra uddannelsessektoren – den opbyggende, den med de nye muligheder.

Da den undervisningspligtige alder steg fra 7 til 8 skoleår, faldt den samlede undervisningstid samtidig med 10–15 %. Kortere lektionslængde og lørdagsfri. Fritiden blev et problem, som arbejdsløshed nu er det.

Da skolebørn i 7. klasse i dette forår skulle vælge fag i 8. klasse, valgte det alt overvejende flertal de såkaldte »kompetence-givende« fag.

De manuelle fag: Sløjd, formning, husgerning, håndarbejde og musik forsvandt ud af skemaet.

Men hvad nu, hvis de kompetence-givende fag om 3 år nok giver kompetence, men intet arbejde? Vil det så ikke slå bagud på skolen? Vil beskæftigelsesproblemet ikke nødvendigvis blive skolens problem? Med voksenundervisning, omskoling, beskæftigelse. Mening og tryk. Sammen med alle de andre ting, som folk tager sig af: Idræt, kirke, bibliotek m. v. Vil disse sysselsætninger og disse huse ikke smelte sammen til medborgerhuse som kulturens supermarked.

I europæiske og nordiske kredse taler man meget om den samfundsintegrerede skole. Skolen som en af lokalsamfundets centerfunktioner. Rent fysisk. Skolen ved siden af idrætshallen, kirken, biblioteket, helshuset, supermarkedet, forsamlingshuset og busstationen. Jeg tror, at

man i disse, de nyeste toner, som endog kan høres i Undervisningsministeriet, kan skimte en melodi for fremtidens skole.

En fremtid, hvor skolens anseelse og prestige består i, at den åbner sig mod andre aktive sider af samfundet og fører an, måske endda uden at skolebygningen markerer sig som et selvstændigt anlæg.

Jeg ved da ikke, om det vil gå sådan; men jeg kunne tænke mig, at Folkeskolen bedst kan bestå ved at gå forrest i integrationsbestræbelserne. At man bedst kan hævde sin egenart ved at opgive den. At fremtidens skolebygning – måske om 10 år – ingen skolebygning er.

At de yngste årgange undervises i boligområderne, at de mellemste årgange undervises i medborgerhusene, og at de lykkelige få i den videregående uddannelse undervises i erhvervslivet.

Der står intetsteds i Folkeskoleloven, at undervisningen skal foregå i særlige skolebygninger. Om få år eksisterer skolebygninger måske slet ikke, og skolens anseelse og prestige beror alene på skolens indhold – ikke på dens bygninger.

Arkitektur er ikke, hvad det har været. Honorarsatsen for »slotte« gled ud af reglerne i 1958! Men også i fremtiden skal der vel bygges huse.

Studiet af skiftende tiders skolebyggeri vil afdække det nøje samspil mellem de samfundsidealiser eller stræben og den samfundsstruktur, som præger tiden, på den ene side, og Folkeskolen, som er et produkt af de selv samme kræfter, på den anden side.

Enhver Folkeskolelov sætter sig sine spor i byggeriet, endog selv om dette ikke er tilstræbt.

NOTER

1. Rasmus Svendsens skole i Fakse er omtalt i Årbog for Dansk Skolehistorie 1976 af fhv. amtskonsulent J. Ingemann Pedersen s. 128–132.
2. Cirkulære af 14/2 1900. (Understregning foretaget af forf.).
3. Tegninger til Skolebygninger og Gymnastikhuse paa Landet med vejledende Indledning og Overslag. 1913, s. 13. (Understregning foretaget af forf.).
4. Ibid. s. 14.
5. Betænkning angaaende Skolens hygiejniske Forhold og Opgaver 1939 s. 22.
6. Ibid. s. 24.
7. Ibid. s. 30. (understregning foretaget af forf.).

Finn Rasborg: Nutids valg – Fremtids vilkår

Centraliserings/decentraliseringskonflikten i planlægning af samfundsudvikling, pædagogisk, sociologisk, psykologisk. Scandinavian University Books, Munksgaard, 1976. 566 s. Disputats

Af ELSE KARLSHØJ

Cand. pæd. *Else Karlshøj*, der er ansat som kandidatstipendiat ved Institut for Dansk Skolehistorie, giver her en skolehistorisk anmeldelse af dr. phil. *Finn Rasborgs* doktordisputats. Redaktionen har skønnet, at både indhold og omfang gør det naturligt at anbringe anmeldelsen blandt årbogens artikler.

Finn Rasborgs afhandling er resultat af et brugerønske. Ifølge bogens forord blev forslaget om at undersøge problemer i forbindelse med pædagogisk miljø og skolestørrelse fremsat ved repræsentantskabsmødet på Danmarks pædagogiske Institut i september 1971. Det følgende år blev undersøgelsen optaget på instituttets arbejdsplan. På det tidspunkt var Finn Rasborg, der er læreruddannet og cand. psyk., afdelingsleder på instituttet. Siden maj 1975 har han fungeret som kst. direktør. Bogen sigter mod delvis at opfylde det fremsatte brugerønske, idet hovedformålet med undersøgelsen har været at fremlægge et alsidigt overvejelser- og beslutningsgrundlag i centraliserings/decentraliseringskonflikter vedrørende skolen. Undersøgelsesresultaterne tænkes således brugt i praksis som grundlag for beslutninger. Af de vigtigste formål, Finn Rasborg opstiller for undersøgelsen, kan i øvrigt nævnes:

1. Ønsker om at belyse de styrende magters valg.
2. Ønsker om at belyse de enkelte styringsredskaber og en række taktiske teknikker, som ofte benyttes i forbindelse med dem, og som kan bruges til at skabe centralisering eller decentralisering.
3. Ønsker om at belyse centraliseringens virkninger på en række udvalgte områder, samt at vurdere i hvilken grad centraliserings- og decentraliseringsbestrebelse er i overensstemmelse med folkeskolens formål.
4. Ønsker om at fremsætte forslag til forbedring af det enkelte styringsredskab og af virkningerne af centralisering/decentralisering på en række udvalgte områder. (s. 27–28).

På baggrund af de opstillede formål splittes emnet for undersøgelsen op i 3 dele. De to første formål søges tilgodeset ved en undersøgelse af centralisering/decentralisering i perioden 1937–1975. Denne undersøgelse redegøres der for i bogens 2. og 3. del, der i alt omfatter ca. 300 af dens godt 550 sider, og hvoraf 3. del med sine 250 sider så afgjort udgør bogens tyngdepunkt. Virkningerne af centralisering og decentralisering behandles i afhandlingens 4. del (75 sider) og forbedringsforslagene i 5. del (30 sider).

Finn Rasborg giver følgende forklaring på, at en del af undersøgelsen vedrører fortiden: »Det for mig overordnede formål med denne undersøgelse er at belyse planlægnings- og virkeliggørelsesprocesser. Det er det samme som at belyse, hvordan menneskers valg eller beslutninger om levevilkår styrer og binder i fortid, nutid og fremtid:

- hvordan fortids valg fører til nutids vilkår,
- hvordan nutids valg fører til fremtids vilkår«. (s. 25).

Indholdet af de to sidste linier anskueliggøres i en tegnet model, der i forskellige udformninger optræder en halv snes steder i bogen.

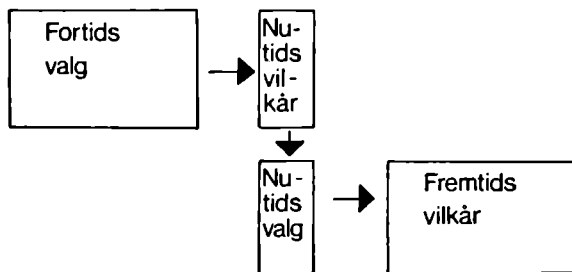

Fig. 1. Fortids valg bestemmer nutids vilkår, der igen bestemmer – eller ikke bestemmer nutids valg, som videre bestemmer fremtids vilkår. (s. 26).

Den betydning, forfatteren tillægger det historiske islæt i undersøgelsen, er således uomtvistelig, – men hans hovedærinde er det fremtidsrettede, at skrive en bog, der vil kunne danne basis for et alsidigt overvejelses- og beslutningsgrundlag. Der er således tale om forskning, der direkte tager sigte på at danne grundlag for uddannelsesplanlægning inden for et område, der i dag erkendes som særdeles væsentligt, idet der som bekendt i de senere år fra mange sider er sat spørgsmålstegn

ved centraliseringens lyksaligheder. I undersøgelsens aktualitet og praktiske sigte ligger et velgørende forsøg på at forbinde teori og praksis inden for den pædagogiske forskning, og bogens titel: Nutids valg – Fremtids vilkår, klinger da også som en fanfare og må være en god appetitvækker for folk, der beskæftiger sig med planlægning.

I det følgende vil der blive givet en almen kommentar til undersøgelsens hovedproblemstilling og hovedspørgsmål. Derefter vil behandlingen af det skolehistoriske stof i bogens 2. og 3. del blive kommenteret. Som forudsætning for at give denne almene og specielle kritiske kommentar til Finn Rasborgs afhandling har jeg godt et års arbejde som kandidatstipendiat ved Institut for Dansk Skolehistorie, hvor jeg arbejder med en undersøgelse af årsagerne til folkeskolens centralisering i landkommunerne i perioden 1937–58.

ALMEN KOMMENTAR TIL UNDERSØGELSENS HOVEDPROBLEMSTILLING OG HOVEDSPØRGSÅL

I sit forsøg på at spænde over hele registret fra fortid over nutid til fremtid synes Finn Rasborg allerede ved emnevalget at have forløftet sig på opgaven. Bogens indhold opfylder ikke de forventninger, undertitlen vækker, idet folkeskolens centralisering behandles, som foregik den i et samfundsmæssigt vakuum. På intet tidspunkt gøres der forsøg på at sætte den i relation til konkrete ændringer i det omgivende samfund. Som det senere skal påvises, bliver dette af fatal betydning for de spørgsmål, der stilles til det historiske stof, og dermed for de konklusioner vedrørende fortidens valg, der skulle danne udgangspunkt for den videre undersøgelse. Forklaringen, på at det ikke lykkes Finn Rasborg at opstille og fastholde en hovedproblemstilling, må også søges her. Han angiver selv, at hovedproblemet for undersøgelsen er »spændingsforholdet mellem folkeskolens formål, centraliseringsbestræbelser og decentraliseringsbestræbelser – i perioden fra folkeskoleloven af 1937 til folkeskoleloven af 1975«. (s. 127). Denne hovedproblemstilling opdeles i 3 hovedspørgsmål:

1. »Bliver folkeskolens formål nået uanset graden af centralisering/decentralisering?«

2. »Blev der opnået tilfredsstillende grad af centralisering/decentralisering?«
3. »Hvilke styringsredskaber bliver benyttet til at fremme eller hæmme centralisering/decentralisering?« (s. 128).

Svaret på det første spørgsmål skal søges i bogens 4. del: Virkninger af centralisering og decentralisering, d.v.s. nutids vilkår. Her indsnævres problemet imidlertid til kun at omfatte en analyse af forholdet mellem folkeskolens lighedsideal og skolebuskørsel! Hovedtesen er, at de foreliggende oplysninger tyder på, »at den centralisering af skoler, der fører til at elever må befordres passivt med skolebus og lignende, er med til at modvirke lighedsidealet og folkeskolens formålsparagraf på mange og helt afgørende områder . . .« (s. 547). I bogens 5. del: Forbedringsforslag, d.v.s. nutids valg, der er afgørende for fremtids vilkår, fuser så hele undersøgelsen ud i en ikke kvalificeret diskussion af byplanlægning og skolestier.

Såvel det andet som det tredje hovedspørgsmål søges besvaret i bogens 2. og 3. del. Hovedspørgsmål 2 besvares på grundlag af statistisk materiale, jfr. min vurdering af afsnittet: Skolestørrelsesstatistik. Afhandlingen ville utvivlsomt have vundet meget ved, at det tredje af de opstillede hovedspørgsmål var blevet fastholdt som egentligt hovedproblem. Finn Rasborg skriver selv, at spørgsmålet besvares i bogens 3. del: Styringsredskaber – i centraliserings/decentraliseringskonflikten (s. 128), men det vil være rimeligt også at betragte bogens 2. del: Central styring af centralisering og decentralisering som en belysning af styringsredskaber, ellers falder den uden for afhandlingens problemkreds. I 2. del behandles »de fortidsvalg, som er foretaget af de styrende magter, der kan iagttages på det officielle og halvofficielle plan, dvs. folketing, politiske partier og faglige interesseorganisationer.« (s. 68). At både 2. og 3. del må betragtes som en analyse af, hvilke styringsredskaber eller bestemmelser der bliver benyttet til at fremme eller hæmme centralisering/decentralisering, fremgår i øvrigt af indledningen til 3. del: »Her . . . er det stadig de fortids valg, som har bestemt de nutidige vilkår, som er hovedsagen . . .« (s. 124). I 3., men ikke i 2. del indgår yderligere en analyse af, hvorledes hvert enkelt styringsredskab fungerer, med forslag til forbedringsmuligheder inden for området. Desværre er den metode, der benyttes ved undersøgelsen af fortids valg, ikke hensigtsmæssig, hvad jeg skal vende tilbage til i afsnit-

Almen kommentar til den valgte metode. Styringsredskaberne bliver ikke underkastet en tilbundsgående undersøgelse, og dette medfører, at forbedringsmulighederne, der foreslås i slutningen af praktisk talt alle de 34 kapitler, der udgør bogens 3. del, for størstedelens vedkommende er holdt i almindelige vendinger. Et gennemgående forslag er, at der stilles klare krav til grundlaget for overvejelser, beslutninger og handlinger, således at manipuleringen undgås. En sammentrængning af disse forslag ville føre til en tese af følgende type:

Der bør opstilles klare krav til såvel specielle som alsidige beslutningsgrundlag. Misvisende beslutningsgrundlag bør afdækkes ved at:

1. Erkende problemet, derunder dets historiske forudsætninger.
2. Undlade at acceptere en udvikling som uforanderlig.
3. Gøre sig klart, hvilke styringsredskaber, der har fremkaldt udviklingen.
4. Søge at vurdere styringsredskaberne og deres virkning ud fra mål og principper.
5. Søge at ændre styringsredskaberne, så en mere målrettet udvikling kan blive resultatet.

Dette kan de fleste formodentlig være enige i, men desværre er der her mere tale om opstilling af nogle ideale fordringer til »nutids valg«, end der er tale om konklusioner afledt af undersøgelsen. Dette får til følge, at bogens kap. 33 og 34, hvor der henholdsvis peges på, hvordan bestemmelserne kan forbedres, og redegøres for en række styringsprincipper i det taktiske spil, står underligt løsrevet fra den øvrige undersøgelse.

DET SKOLEHISTORISKE STOF I BOGENS 2. OG 3. DEL

Almen kommentar til den valgte metode.

Finn Rasborg giver en indgående redegørelse for, hvorfor han har valgt en undersøgelsesmetode, som han kalder »den samspilsorienterede, dybde- og breddegående undersøgelse med belysning af faktorhierarkiet« (s. 35). Hans begrundelse for dette er bl. a., at en dybdegående undersøgelse af en enkelt faktor efter praktiske erfaringer vil tage 2–4 år. En dybdegående undersøgelse af alle faktorer, der indgår i problemkredsen centralisering og decentralisering, anslår han derfor til at tage

80–200 år! (s. 37). Da undersøgelsen har et praktisk sigte og gerne i løbet af 3–4 år skulle være til rådighed for de forbrugere, der har ønsket den, vælger han at lave en breddegående undersøgelse, hvor kun enkelte faktorer bliver mere indgående belyst.

Undersøgelsens formål og problemkreds, der er såvel fortids- som samtids- og fremtidsrettet, nødvendiggør endvidere, at Rasborg må forkaste at benytte en disciplin- eller fagorienteret vurderingsramme og vælge at arbejde tværvideenskabeligt. Han forudser, at dette fra fagvidenskabelig side vil give anledning til negativ vurdering af den måde, på hvilken undersøgelsen er afgrænset (s. 46–47). Med henvisning til at det for en række pædagogiske forskningsopgaver gælder, at de kun kan løses, hvis en bred problemkreds inddrages, vælger han at løbe risikoen for at blive udsat for denne kritik. Valget står efter Rasborgs mening mellem at begrænse undersøgelsen til »den traditionelle, pædagogisk-psykologiske lilleverden«, og »dagligdagens vide verden«. (s. 48).

De sidste synspunkter har min fulde sympati; men for en skolehistoriker rejser problemet sig, hvorvidt det her er lykkedes for en ikke-historiker at lave en tværvideenskabelig undersøgelse, i hvilken skolehistorisk stof indgår med så stor vægt, at såvel hovedproblem som delproblemer, hvis besvarelse skal danne grundlag for den videre undersøgelse, nødvendigvis må formuleres inden for den skolehistoriske referenceramme.

Allerede ved gennemlæsningen af forordets første side studser man som historiker over den uddannede psykologs konstateren af, at de hermeneutisk orienterede metoder, som han vil benytte sig af, hører til de sjældent anvendte. Sandheden er vel, at der i dansk historieskrivning er en lang tradition for netop at benytte hermeneutisk metode. Den hermeneutisk arbejdende historiker forsøger at danne sig et billede af de historiske personers hele tid- og stedbestede situation for på denne baggrund at forstå motiverne for deres handlinger. For Rasborg består den hermeneutiske metode i at sætte sig ind i de nulevendes situation, derimod gør han intet forsøg på at forstå fortidens aktører ud fra deres specielle forudsætninger, d.v.s. ud fra den politiske, økonomiske, sociale og pædagogiske situation, på baggrund af hvilken deres beslutninger må forstås og vurderes.

Dette kan have sin årsag i manglende fagvidenskabelig indsigt, men kan måske også delvis forklares ved, at Rasborg, for at begrænse den

tværvideenskabelige undersøgelses omfang, har valgt overvejende at benytte dokumenter som kilder i den historiske del af undersøgelsen. Af redegørelsen for arbejdsmetode i bogens første del fremgår, at dette valg er bevidst. I den omfangsrige 3. del benyttes af kilder stort set kun love, anordninger, cirkulærer etc., mens f. eks. debat i Folketing, aviser og tidsskrifter ikke er inddraget i undersøgelsen. I 2. del benyttes foruden ovennævnte kildetyper, princip- og arbejdsprogrammer, formandsberetninger samt ganske enkelte uddrag af Rigsdags- respektive Folketingstidende.

Et så ensidigt kildevalg rejser dels det principielle problem, hvilke spørgsmål der kan besvares ud fra den valgte type kilder, dels problemet, hvor stor værdi de opnåede svar har for besvarelse af problemstillingen: hvilke styringsredskaber bliver benyttet til at fremme eller hæmme centralisering/decentralisering?

Det er karakteristisk for de valgte kilder, at de kun kan give svar på såkaldte »hvad-spørgsmål«. De kan benyttes til at kaste lys over, hvilke krav, som kunne få indflydelse på centralisering/decentralisering, der blev stillet fra lovgivningsmagtens og centraladministrationens side. Samme forhold kan de belyse m. h. t. de retningslinier politiske partier og interesseorganisationer fulgte. Derimod kan de benyttede kilder ikke give oplysninger om, hvorfor netop disse krav blev stillet og disse retningslinier fulgt.

Den forsker, der vil bag om fakta og søger en forklaring, kan ikke slå sig til tåls med at få besvaret spørgsmålet, »*hvad skete der?*«, men må gå videre og stille spørgsmålet »*hvorfor skete netop dette – hvorfor formuleredes den lovparagraf således, og hvilke hensigter ligger der bag de retningslinier, der er blevet fulgt af politiske partier og interesseorganisationer?*« Spørges der således, må nye kildetyper inddrages, og forskeren vil uundgåeligt blive tvunget til at se skolens problemer som en del af det til enhver tid værende samfunds problemer.

Rasborg spørger ikke hvorfor, med den konsekvens at han især i bogens 2. del jonglerer med aktører, der, uafhængigt af deres tid- og rumbestemte placering, ensidigt optræder som repræsentanter for henholdsvis centralisering, decentralisering eller mellemløsninger. Havde han lavet en egentlig faglig skolehistorisk undersøgelse, ville besvarelse af spørgsmålet *hvorfor* have vist, at skolens centralisering ikke var et mål i sig selv, men et middel, og det egentlige problem ville derfor være blevet, hvad det var henholdsvis tilhængere og modstandere af centrali-

sering ønskede at opnå. Sammenfattende må det derfor siges, at nok når Rasborg frem til at nævne en del styringsredskaber, der kunne medføre centralisering, men det fremgår ikke af hans undersøgelse, hvad det egentlige mål for disse såkaldte styringsredskaber var, samt at centralisering/decentralisering ofte er en accepteret eller ikke accepteret bivirkning ved opnåelse af andre mål. Den metode, der er benyttet, duer simpelthen ikke, når udgangspunktet er, at nutids valg er afhængig af forståelse af nutids vilkår, der igen er afhængig af forståelse af fortids valg. Den gør det kun muligt at redegøre for, at en bestemt udvikling har fundet sted. Vil man forsøge at standse en uheldig udvikling, er det imidlertid ikke nok at vide, hvordan den fandt sted, man må også erkende årsagerne bag den; thi måske er disse ikke længere til stede, og udviklingen fortsætter kun ifølge inertiens lov, eller måske kan en udvikling ændres ved at ændre på årsagerne til den.

Hvad enten man er optimist eller pessimist m.h.t. om det er muligt at lære af historien, må udgangspunktet i hvert fald være afdækning af årsager. Det får man ikke i den del af Finn Rasborgs undersøgelse, der vedrører skolehistoriske forhold.

Folketing og interesseorganisationer.

Den måde, på hvilken Rigsdagsdebatten benyttes som kilde i 2. del, må også vurderes som et resultat af manglende faglig metode og erfaring med at arbejde med historiske kilder. I kapitlet Folketinget – udvalgte forhandlinger og love er ved gennemgangen af 37-lovens gennemførelse anført 11 kildecitater. 7 af disse vedrører lovforslag eller betænkninger, og 3 er referat af ministerudtalelser i Folketinget. Ikke en eneste udtalelse af de politiske ordførere er benyttet som kilde. I betragtning af at lovforslaget 4 gange var til førstebehandling i Folketinget, samt til anden- og trediebehandling, og derud over undergik 3 behandlinger i Landstinget, er det noget fattigt, at det eneste rigsdagsmedlem, der citeres, er Venstremanden Pinstrup, der kun tog ordet én eneste gang under den 4 år lange behandling af skolelovsforslaget, nemlig ved 2. behandlingen i Folketinget den 13. april 1937.¹ Hans indlæg var et – ofte citeret – varmt og inspireret forsvar for de små lokale skoler.

Den uhensigtsmæssige afvejen ved valg af kilder får flere uheldige konsekvenser:

1. Læseren får det indtryk, at debatten forud for 37-loven først og fremmest var en debat for eller imod centralisering.
2. Centralisering fremstilles, som var det et mål i sig selv og ikke en konsekvens af andre ønskers eventuelle opfyldelse.
3. Kildeudvalget giver indtryk af, at hovedproblemet for Venstre var, om folkeskolen skulle centraliseres. I virkeligheden havde Venstre ved 1. behandlingen d. 13. jan. 1937 opstillet følgende hovedkrav: Den danske folkeskole skulle hvile på kristendommens grund, forældrenes ret til børnene måtte gå forud for statens ret, folkeskolens særpræg og forskellighed burde opretholdes efter de forskellige egne ønsker, merudgiften burde i det væsentlige bæres af staten.² Det var først ved 2. behandlingen af skolelovsforslaget, den 12. april 1937, at folkeskolens centralisering på Venstres foranledning kom til at indgå som et nøgleproblem i den skolepolitiske debat i Folketinget.
4. Den samfundsmæssige og pædagogiske baggrund for hele den lange debat omkring 37-lovens udformning bliver overhovedet ikke belyst.

I forbindelse med behandlingen af kildeudvalget bør også nævnes, at D.L.F.s stillingtagen til problemer, der kunne få betydning for folkeskolens centralisering i perioden 1937–52, tilsyneladende skønnes at være uden betydning. I hvert fald indgår den ikke i undersøgelsen med den begrundelse, at formandsberetningerne for disse år ikke findes på Danmarks pædagogiske Bibliotek! (s. 114). Der er ikke gjort forsøg på at udnytte »Folkeskolen« eller andre sekundære kilder. En så væsentlig faktor for centralisering af småbørnsundervisningen som D.L.F.s modstand imod uddannelse af forskolelærerinder (småbørnslærerinder) indgår ikke i undersøgelsen.

Princippet at undersøge de modstridende parter.

En følge af den tværfaglige metode, der er benyttet i undersøgelsen, er, at »princippet at undersøge de modstridende parter« (s. 53) er benyttet ved udvælgelse af de politiske partier, hvis princip- og arbejdsprogrammer er inddraget som kildemateriale i undersøgelsen. Som modstridende politiske partnere har Finn Rasborg valgt Socialdemokratiet

og Venstre ud fra hovedbegrundelsen, at de i perioden 1935–75 var de to største partier, samt at der var modstrid mellem deres synspunkter. I en historisk undersøgelse af et tidsrum, hvor Det radikale Venstre i lange perioder politisk var tungen på vægtskålen, og hvor Socialdemokratiet såvel forud for 1937- som forud for 1958-loven valgte at lade den radikale Jørgen Jørgensen overtage undervisningsministerposten, er dette princip helt uegnet. Fortids valg med hensyn til skolelovgivningen i perioden 1937–75 var nemlig i allerhøjeste grad et valg af kompromis, og vil man forstå nutidens vilkår, er det bl. a. kompromiserne og deres forudsætninger, der bør analyseres. Forøvrigt indgår den socialdemokratiske undervisningsminister Borgbjergs skolelovsforslag fra 1934 ulogisk nok ikke i undersøgelsen, der stort set kun omfatter den radikale Jørgen Jørgensens lovforslag fra dec. 1936.

Dertil kommer, at der ikke gøres noget forsøg på at sætte Socialdemokratiets og Venstres tidsbestemte princip- og arbejdsprogrammer i relation til datidens samfundsforhold og de befolkningsgrupper, de to partier repræsenterede.

Man må også undre sig over, at en psykolog ikke inddrager de to partiers syn, på hvem der havde hovedansvaret for børnenes opdragelse, i diskussionen. De modstridende synspunkter træder tydeligst frem ved Folketingets behandling af det socialdemokratiske lovforslag. Med forslaget om ens skoleordning for land og by, hvor det var muligt, og indførelse af obligatorisk 8. skoleår på kommunal basis, var det et forsøg på at skabe større ligestilling mellem skoleforhold i land og by end Jørgen Jørgensens senere kompromisforslag, – prisen måtte nødvendigvis blive en vis centralisering. Dette lovforslag strandede af flere grunde i Folketinget, men efter min vurdering var en ikke uvæsentlig årsag Grundtvigsk inspirerede idéer hos Venstre om, at børnenes opdragelse bedst fandt sted i »dygtige og driftige Borgeres Huse«.³ Bl. a. derfor var Venstre imod de centraliserende elementer i lovforslaget, nemlig udvidelse af timetal og undervisningspligt og indførelse af nye obligatoriske fag i landsbyskolerne. Pædagogisk set er nøglen til forståelse af de modstridende parter Socialdemokratiet og Venstre bl. a. problemerne, hvor børnenes opdragelse bedst finder sted, i skolen eller i arbejdslivet, samt hvem der har størst ret til børnene, forældrene eller staten. Finn Rasborgs tese, at Socialdemokratiet i den behandlede periode stort set har stået for centralisering og Venstre for decentralisering vil formodentlig ikke komme som en overraskelse for nogen. Med

henblik på at forstå nutids vilkår havde det været mere frugtbart at få analyseret bevæggrundene for, at de to partier på folkeskolens område ofte repræsenterede disse holdninger.

Forøvrigt er der fra Venstres side ved flere lejligheder vist interesse for indførelse af skoleforbund, da der her var penge at spare for kommunerne. Det gælder såvel ved Folketingets behandling af 37-loven som fra central sognekommunal side, da skolebyggeriet blev genoptaget i begyndelsen af halvtredserne.⁴ Skillelinien mellem de to partier med hensyn til centralisering/decentralisering er således ikke så skarp, som Finn Rasborgs afhandling giver indtryk af.

Værdien af lokale punktundersøgelser.

I betragtning af at dansk lovgivning – derunder skolelovene – er rammelovgivning, der i vid udstrækning overlader udformning af praksis til de lokale beslutningstagere, er det, med henblik på at forstå nutidens vilkår, betænkeligt kun at analysere fortidens valg på centralt hold.

Gunhild Nissen skrev i sin tid i sin disputats: Folkeskolens historie kan ikke dækkende udforskes og skrives ud fra lovgivningsmagtens og centraladministrationens synsvinkel. Folkeskolens historie er nemlig i meget vid forstand skabt i de enkelte kommuner.⁵ Som skolehistoriker må man nødvendigvis lade nogle lokale punktundersøgelser indgå i sit projekt, såfremt man vil gøre sig håb om at forstå forudsætningen for nutids vilkår. Rasborg gør det ikke, og det er nok en væsentlig årsag til afhandlingens mange generaliseringer og forhastede konklusioner vedrørende 37-lovens betydning for folkeskolens centralisering. Det bør jo ikke glemmes, at ingen dansk skolelov direkte har krævet folkeskolens centralisering. 37-loven ligestillede folkeskolen i land og by med hensyn til minimumskrav til timetal og fag. Dette forudsatte bygning af flere klasselokaler, gymnastiksal, sløjde- og skolekøkkenlokale, samt ansættelse af flere lærere. For at gøre de økonomiske konsekvenser lettere at bære, åbnede loven mulighed for centralisering af undervisningen for hovedskolens børn og for skoleforbund. Det var et tilbud – ikke et påbud.

En tilfredsstillende undersøgelse af centralisering/decentralisering i 37-loven må derfor vedrøre den måde, på hvilken loven blev gennemført lokalt. Relevant statistisk materiale kan vise, hvad der skete, men

man må som oftest ned i punktundersøgelser for at kunne udtale sig om, hvorfor bestemte løsninger blev valgt. Dette gælder ikke mindst centralisering af småbørnsundervisning, som ingen af de 3 nævnte skolelove har lagt op til. Formodentlig fordi centraliseringsproblematikken kun tackles på centralt plan, kommer Rasborg overhovedet ikke ind på dette problem, der i en pædagogisk sammenhæng så afgjort må siges at være væsentligt.

Skolestørrelsesstatistik.

Undersøgelsens 2. hovedspørgsmål: Blev der opnået en tilfredsstillende grad af centralisering/decentralisering? søges besvaret i bogens 3. del kap. 2. Hos den opmærksomme læser må formuleringen nødvendigvis medføre en spørgende holdning: I hvilken retning tilfredsstillende? – tænkes der f. eks. på pædagogisk tilfredsstillende skolestørrelse, eller er der tale om tilfredsstillende placering af skolen med henblik på dens funktion i lokalsamfundet eller længden af børnenes skolevej – og hvad er forøvrigt i disse henseender tilfredsstillende? Disse problemer tages ikke op til diskussion i afhandlingen, og ved gennemførelsen af den statistiske del af undersøgelsen synes der endnu ikke at være taget stilling til, ud fra hvilket aspekt tilfredsstillende centralisering skal belyses. I bogens 4. del, hvor virkninger af centralisering/decentralisering undersøges, er der til gengæld taget helt entydigt stilling, idet det, der søges belyst, er forholdet mellem lighedsidealet, skolens formål, centraliseringsbestræbelserne og skolebuskørselen (s. 405). Tilfredsstillende centralisering behandles således her ud fra problemet, hvor lang skolevejen bør være.

For afhandlingens statistiske afsnit er det mere end fatalt, at der ikke er blevet formuleret et nøje defineret problem, før der blev udarbejdet fine tabeller og kurver vedrørende antal skoler og skolestørrelse i Danmark i perioden 1931–1975/76 (s. 131–137).

Såfremt skolecentralisering skal undersøges som et afstandsproblem, er det bevægelsen i antal af skoler og skolesøgende børn i landkommuner, der bør belyses statistisk. I afhandlingen er der ikke opstillet separate tabeller for udviklingen i købstad- og landkommuner, ja der er ikke engang skelnet mellem udviklingen inden for folkeskoleområdet og de private skoler, ligesom gymnasieskoler ikke er udskilt i det statistiske materiale. For årene 1931–61 er antal af skoler taget direkte

fra Danmarks Statistik, Statistiske Meddelelser, Børneskolen, hvor der i tekstaffdelingen for hvert år findes opgørelse over antal skoler i alt, samt antal af for- og pogeskoler knyttet til disse. Til trods for at gymnasieskoler i disse tabeller er opført separat, ligesom stats-, kommune- og private skoler, om ønskes, kan trækkes ud af tabellerne, er dette ikke gjort. Forøvrigt er der heller ikke i afhandlingen nøjagtig kildehenvisning. Der kræves enten forhåndskendskab eller tålmodighed for at finde frem til den tabel, der er benyttet.

Om det statistiske materiale i afhandlingen oplyser Finn Rasborg: De angivne tal udgør bedst mulige tilnærmelse, der kan laves på grundlag af det eksisterende talmateriale (s. 130). Det må siges at være en sandhed med modifikation, eftersom man ved almindelig subtraktion kan nå frem til mere relevant talmateriale. For landkommunernes vedkomende findes der i »Børneskolen« særskilte tabeller over antal skoler. Disse er oven i købet udspecificeret på de enkelte amtsråds-kredse, således at udviklingen i de forskellige egne kan følges.

Talmaterialet er i afhandlingen behandlet så ukritisk, at det af tabellen side 131 fremgår, at der i 1950 var 5263 skoler i Danmark,⁶ medens man øverst side 133 kan læse, at der i 1950 fandtes ca. 3.700 offentlige folkeskoler. Det sidste tal er uden kildeangivelse, men må stamme fra bemærkningerne til lovforslag af 15/3-74, der er aftrykt side 137. De afvigende tal kommenteres ikke, til trods for at forklaringen kunne være læst ud af den tabel i »Børneskolen«, Finn Rasborg selv må have benyttet. Her er for året 1950 angivet et antal offentlige skoler på 3735, for- og pogeskoler ikke indregnet.⁷ Hovedårsagen til de stærkt afvigende tal er således, at disse skoler er medtaget i den første, men ikke i den sidste opgørelse over antal skoler.

Den diffuse problemformulering ved udarbejdelsen af det statistiske materiale gør sig i det hele taget gældende ved den måde, på hvilken for- og pogeskoler indregnes. Finn Rasborg har tydeligvis ikke gjort sig klart, om han ved optællingen af skoler vil definere disse som administrative enheder, pædagogiske enheder eller institutioner, til hvilke der er en vis afstand. Opfattes en skole som administrativ enhed, henregnes for- og pogeskoler til den hovedskole, de hørte sammen med. »Børneskolens« statistik over antal skoler er lavet ud fra denne definition. Opfattes en skole derimod som en pædagogisk enhed, d.v.s en skole i egen bygning og med egen legeplads, må man i skolestatistikken til antal af skoler addere antallet af de til kommunale skoler knyttede

for- og pogeskoler. Disse er særskilt opført i »Børneskolen«, og det er den fremgangsmåde, der er benyttet i afhandlingen. Da hovedparten af forskoler i selvstændig bygning lå ganske nær hovedskolen, således at der ud fra en afstandsbetragtning var tale om én skole, giver en optælling efter disse retningslinier ikke relevante oplysninger om skolevejens længde. F. eks. kan faldet i for- og pogeskoler fra 1931–1961 på 649 (s. 131) udmærket dække over en stigning i antal af selvstændigt beliggende forskoler.

Men henblik på skolevejens længde er det kun de selvstændigt beliggende for- og pogeskoler, der spiller en rolle. Der er i afhandlingen ingen overvejelser over disse statistiske problemer.

Hvad angår perioden 1937–58 er der foruden »Børneskolen« ikke benyttet andet statistisk kildemateriale end et par artikler i henholdsvis Meddelelser for Folkeskolen m. m. 1957 og Danmarks Amtsråd 1972, 3. (s. 143). – Begge disse artikler burde have ledt Finn Rasborg på sporet af meget væsentligt statistisk materiale fra midten af halvtredserne. Næmlig den publicerede: Betænkning angående billiggørelse og rationalisering af det kommunale Skolebyggeri (Kbh. 1953) og Byggeforskningsudvalgets upublicerede undersøgelse: Landkommunale skoler 1955. Af den sidstnævnte undersøgelse, der er betydeligt mere nøjagtig end »Børneskolen«, fremgår, at der pr. 31.12.1954 var 377 forskoler beliggende i eget forskoledistrikt. I afhandlingen er antal af for- og pogeskoler opgivet til 1072. Alene p. g. a. denne fejl er det antal skoler, der side 131 opgives for året 1954, ca. 700 for stort.

I det statistiske afsnit findes ingen oplysninger om antal af undervisningspligtige og skolesøgende børn på forskellige tidspunkter, og der er ikke nogen statistik over vandringer af skolebørn fra land til by, der var en følge af den store erhvervsomlægning, og som ikke mindst karakteriserede halvtredserne. For det stigende antal børn, der gik i de store byskoler, var der ikke knyttet noget nævneværdigt afstandsproblem til skolestørrelsen, og byskolens centralisering var i den behandlede periode ikke underlagt de styringsredskaber for centralisering/decentralisering, der diskuteres i afhandlingen. Dette forhold ses der helt bort fra såvel ved behandlingen af det statistiske materiale som i bogen som helhed.

Problemet, om der blev opnået en tilfredsstillende grad af centralisering/decentralisering, besvares ikke i kap. 2, men der advares imod at statistisk fatalisme kommer til at fungere som et styringsredskab i

den forstand, at en udvikling, der er sat i gang, benyttes til at overbevise sig selv om, at denne udvikling er rigtig (s. 140). Dette foreslår Finn Rasborg bl. a. imødegået ved at erkende den statistiske tendens og finde frem til de styringsredskaber, der har fremkaldt den (s. 141). Hvad dette angår er afhandlingens kapitel: Skolestørrelsesstatistik desværre ikke til nogen hjælp. Man får kun overfladiske oplysninger om en tendens, der i forvejen må forudsættes at være kendt, men ingen specifikke oplysninger om typer og grader af centralisering til forskellige tidspunkter, der kunne give anledning til nye problemstillinger og dermed til en dybere erkendelse af årsagerne bag folkeskolens centralisering.

Ifølge forordet er bogen tænkt som et debatindlæg, men det er nok tvivlsomt, at den i højere grad når ud til de folkelige beslutningstagere, den er bestemt for. Større selvdisciplin fra forfatterens side med hensyn til stramning af problemstilling og dermed bogens omfang ville have gjort den betydeligt mere let tilgængelig. Der lægges op til et hovedproblem om styringsredskaber, men dette ændres til, hvorvidt formålsparagraffen opfyldes ved centralisering/decentralisering. Meget var formodentlig vundet, såfremt den første hovedproblemstilling var fastholdt. Det ville dog have krævet en langt mere dybtgående skolehistorisk undersøgelse med henblik på at klarlægge, *hvorfor* fortidens valg blev, som de blev.

En sådan undersøgelse har Finn Rasborg afskåret sig fra at foretage bl. a. ved sine krav om en relativ kort gennemførelsestid. Derfor bliver hans råd til nutidens beslutningstagere overvejende almindeligheder om ulemper ved buskørsel og fordele ved skolestier, medens behandlingen af væsentlige problemer, som f. eks. faglokalerne betydning for valg af skolestørrelse, der belyses ret indgående i bogens 3. del kap. 16, ikke følges op i sammenfatning og konklusion.

Intentionerne for undersøgelsen var spændende og vedkommende – skade at resultaterne formodentlig ikke kommer til at vedkomme de mange.

NOTER

1. Rigsdagstidende. Folketingets Forhandlinger 1936–37 sp. 5742.
2. Ibid. sp. 2269.

3. Under 1. beh. i Folketinget 24.1.34 udtalte Venstres ordfører Arnth Jensen sig på følgende måde om den praktiske (senere fri) mellemskole: »Vi ser da, at denne Folkeskolegren skal arbejde med Henblik paa Erhvervsforholdene i den Egn, hvor Skolen ligger for at udvikle og uddanne Børnene til Dygtiggørelse i det praktiske Erhvervsliv . . . Man mindes jo uvilkårligt som Mod-sætning hertil Grundtvigs Ord om, at de dygtige og driftige Borger- og Bondehjem er den bedste Børneskole.« (sp. 2447). Borgbjerg harcelerede senere i debatten over, at Arnth Jensens citat var taget fra Uffe Grosens artikel i »Skole og Hjem« jan. 1934 og ikke fra Grundtvigs: »Den danske Firkløver eller Danskheden partisk betragtet« (sp. 2492). Tidsskriftets navn er angivet unøjagtigt. Artiklen stod i »Hjem og Skole«.
Ved 2. beh. i Folketinget 12.4.37 udtalte Arnth Jensen sig mere moderat, efter at 2 af Venstres kvinder, fru Magdalene Lauridsen og fru Villemoes Andersen, havde rettet henvendelse til udvalget (sp. 5680). Hans Pinstrup udtalte sig derimod ret skarpt (sp. 5743).
4. Ved 1. beh. i Folketinget 14.1.36 udtalte Arnth Jensen: »Vi finder bl. a. Tanken om Skoleforbund god, og hvis det dalende Børnetal holder sig, vil denne Tanke sikkert blive ført ud i Livet, enten vi saa vedtager dette Lovforslag, eller vi nøjes med en Tilføjelse til bestaaende Lov om, at saadant kan tillades« (sp. 2048). På et møde i Maribo amts sognerådsforening den 14. juli 1953 udtalte formanden for De samvirkende Sognerådsforeninger, folketingsmand Edv. Sørensen (Venstre): Skoleforbund burde realiseres i mange flere kommuner. Bomholt tillagde denne udtalelse så stor betydning, at han henviste til den i sin tale ved skole- og rundbordskonferencen den 20. april 1955. (Sognerådstidende 1952–54 s. 209–11. Balance i skolebilledet 1955 s. 75).
5. Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati, 1973 s. 17.
6. Antallet må være opgjort på grundlag af oplysninger i »Børneskolen« 1947–51 s. 46. Subtraheres privatskoler og gymnasier bliver det 4.834.
7. »Børneskolen« opgiver 1114.

Da Nordslesvig vågnede

En vurdering af lærernes indsats.

Af L. S. RAVN

Fhv. stadsskoleinspektør *L. S. Ravn* har i en årrække beskæftiget sig med sønderjysk skolehistorie og har i Årbog for Dansk Skolehistorie 1968 og 1971 behandlet nordslesvigsk undervisning efter 1888 og sydslesvigiske skolekrøniker fra 1855–64. I denne artikel tager han de danske landsbylæreres betydning for dansk national opvågnen i Nordslesvig op til en interessant vurdering.

De fleste danske historikere er enige om, at den væsentligste andel i Nordslesvigs nationale opvågnen, for at benytte et ofte anvendt udtryk, må tilskrives den danske presse, folkebibliotekerne af 1840 og »Den slesvigiske Forening« af 1843. Det er her ikke nødvendigt at gå i enkeltheder. Enhver, der beskæftiger sig med dette afsnit af landsdelens historie, kan ikke undgå at møde denne bedømmelse. Folkeskolen har tilsyneladende ringe interesse, og lærerstanden omtales i vage vendinger. Denne vurdering beror sikkert på den kendsgerning, at der ikke fandtes en udførlig opgørelse over læreransættelser i Nordslesvig i 1800-tallet. Man savnede simpelt hen præcise oplysninger og måtte nøjes med vage formodninger. Nu foreligger imidlertid et opslagsværk »Lærerne i Nordslesvig 1814–1920«, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1977, der ikke blot bringer navnene på lærerne i tiden ca. 1814–1920, men også – såvidt gørligt – personal-historiske oplysninger om den enkelte lærer, herunder også om hans uddannelse. Ved hjælp af det foreliggende materiale er det muligt at gøre rede for alle ved de nordslesvigiske landsbyskoler ansatte degne og lærere på det tidspunkt, man måtte ønske. Det må være nærliggende at vælge lærersituationen ved år 1840, dels fordi vi her er vidner til den talmæssig største egenhændig underskrevne nationale tilkendegivelse fra et meget alsidigt udsnit af landsdelens befolkningslag, og dels fordi den 1839 i København stiftede »Forening til dansk Læsnings Fremme i Slesvig« i 1840 begyndte sin virksomhed i mange nordslesvigiske sogne.

Sprogreskriptet.

Den 14. maj 1840 udstedte kong Christian 8. sprogreskriptet, der genindførte dansk rets- og øvrighedssprog i Nordslesvig. Som et vederlag til det tyske element skulle der gives tre ugentlige timer i tysk uden for skoletiden og betaling herfor afholdes af statskassen. Allerede i 1841 blev der undervist i tysk uden for skoletiden i 183 nordslesvigske skoler, og lærerne fik udbetalt 2196 rdlr. af statskassen, et ikke ubetydeligt tilskud til deres indtægter. Om udbyttet af denne undervisning foreligger der ikke nærmere oplysninger, og tilslutningen blev under indtryk af den folkelig-nationale bevægelse mindre år efter år.

Lærerne i Als Nørre-Herred – under det danske Kancelli – blev ved kgl. resolution af 4.1. 1851 fritaget for at skulle give undervisning i det tyske sprog. Dermed mistede lærerne godtgørelsen på 12 rdlr., men overdirektionen for de kgl. kirker på Als og Ærø bemyndigedes til at udbetale lærerne et gratiale på indtil 12 rdlr. af kirkekassen.

A. D. Jørgensen har kaldt sprogreskriptet af 1840 »et vendepunkt i Sønderjyllands historie«. Det vakte betydeligt røre og det både på dansk og tysk hold. Embedsmændene og advokaterne var misfornøjede, de liberale slesvig-holstenere forbitrede, og hertugen af Augustenborg gav ordre til at sabotere dets udførelse.

Modstanden kom endda fra en side, man ikke skulle vente den fra. Stænderdeputerede, storbonden This Steenholdt fra Rabsted, satte sig i spidsen for en petition om sprogreskriptets tilbagekaldelse og opnåede at indsamle henved 200 underskrifter. Det var bestilt arbejde, en hån mod landsdelens modersmål.

Reaktionen mod dette bagholdsangreb kom omgående. 31 mænd af forskellige samfundslag – ingen præster, men 5 degne og lærere – indbød til egenhændigt at underskrive en takkeadresse til kongen.

Der blev trykt over 100 lister med indbydernes navne og med takkeadressen til kongen, skrevet af Chr. Flor. Et afsnit af indbydelsen var særlig fremhævet: »Af *sognefogeder* og *skolelærere* venter vi, at de især ville understøtte vort foretagende ved underskrivernes indsamling.«

Indbyderne appellerede ikke forgæves til lærernes aktive medvirken. Listerne blev sendt til 54 sogne, hovedsagelig til Haderslev og Tørringen provstier. I landsbyer med sogneskoler er det almindeligt, at degnen og sognefogeden skriver sig øverst på listen, og det er disse to,

der har gjort det store arbejde med at indsamle de mange underskrifter helt ude i sognets yderdistrikter og det blandt alle samfundslag, også hos de økonomisk og socialt dårligt stillede. 106 lister kom tilbage til lejebibliotekar Chr. Sørensen i Haderslev med 2850 underskrifter.

Underskrivernes navne kan læses på den mikrofilm af Chr. 8.s arkiv nr. 263, som Rigsarkivet venligst har stillet til rådighed. Her findes også lærernes navne, og det er i dag muligt at oplyse om deres uddannelse. Det drejer sig om 56 landsbylærere, 8 uddannet på Tønder seminarium, flest ældre, sikkert udmærkede lærere, 13 danske autodidakter og 35 danskuddannede, 11 dimitteret fra Skårup, 5 fra Brahetrolleborg, 3 fra Lyngby, 3 fra Fole, 5 fra Nustrup, 2 fra Borris, 1 fra Egtved og 5 fra Vesterborg seminarium. Og indsamlingslisterne dækker endda over mindre end halvdelen af Nordslesvigs sogne. At lærerne her klart stiller sig i opposition til embedsmændene og deres foresatte, gejstligheden, er indlysende. Tallene dokumenterer landsbylærernes indsats i denne nationale aktion, der retter sig mod landsdelens tyskorienterede embedsmænd og klart tager parti for kongehuset og modersmålet.

Den danske presse i 1840'erne.

At bogbinder N. Chr. Nissen og købmand P. Chr. Koch i Haderslev må nævnes som ivrige banebrydere for den danske avis er naturligt og fortjent. Det første nummer af Dannevirke som ugeblad udkom den 15. juni 1838. Ugebladet mødte fra første færd modstand både hos de slesvig-holstenske liberale og hos den tyskdannede embedsstand. Professor Knud Fabricius¹ bedømmer situationen for avisen således: »Men hvad der var værre end modstanden fra fjendernes side var ligegyldigheden hos dem, der burde have været bladets venner. »Dannevirke« begyndte med o. 350 holdere, der overvejende boede på landet i Haderslev amt . . . Mange af disse var dog præster eller skolelærere; bønderne var det meget vanskeligt at få til at rykke ud med abonnementsprisen, navnlig i sommerhalvåret, når landarbejdet stod på.«

Også urmager Frederik Fischer i Åbenrå må nævnes som en ukuelig stridsmand for den danske presse. Man får imidlertid det indtryk, at med det meget beskedne antal abonnenter forblev i fyrreerne kontaktfladen ud til befolkningen ringe. Det er først senere, at den danske presse yder et betydningsfuldt bidrag til styrkelse af danskheden i grænselandet.

Når A. H. Feilberg Jørgensen² hævder: »Aviserne var de første vejledere til dansk bevidsthed og kultur,« fristes man til at tage denne påstand med et vist forbehold.

Danske bøger i Nordslesvig.

Vinteren 1838/39 blev der i København stiftet »Selskab til dansk Læsning Fremme i Slesvig«. Et opråb fra Nordslesvig om tilslutning til dette formål bar også adskillige læreres underskrift, bl. a. af Jacob Jørgensen i Guderup, dim. Vesterborg sem. 1810 og Peter Hansen i Dyndved, dim. Skaarup sem. 1827. Til trods for at foretaget af øvrigheden blev stemplet som fjendtlig »propaganda«, blev der allerede det første år sendt 6.000 bøger til landsdelen, og i løbet af fire år blev der oprettet 60–70 udlånsbiblioteker med op til 20.000 bind, heraf halvdelen i Haderslev amt. Bibliotekerne blev bestyret af enkelte præster, en del lærere og nogle gårdmænd. Bogbestanden talte mange religiøse skrifter, men også værker af Holberg, Ingemann, Blicher, Oehlenschläger o. a. var rigt repræsenteret. Den danske bog blev modtaget med åbne arme. Der var vitterligt tale om en opvågning, en opladthed for dansk litteratur, et spontant behov for læsning. P. Lauridsen³ skriver i lyriske vendinger: Det var guldalderens litteratur, der brød land. Dens tale trængte frem selv til de fjerneste og goldeste landsbykroge som en ildnende hvisken og forstyrrede den gravens fred, som Sønderjylland hidtil havde nydt.«

Samme historiker havde 10 år tidligere kaldt Nordslesvig »en mørk krog, et dansk legeme i fremmede klæder, overhævet af en tysk kulturhimmel, der ikke tillod den nydanske ånd at trænge ind i befolkningen.« Hvor skal forklaringen for denne hurtige nyvurdering søges? Den danske sæd var jo hurtigt og villigt spiret frem i en jordbund, der givetvis på forhånd måtte være beredt.

Nu giver et kig på oversigten over nordslesvigske lærere, dimitteret fra danske seminarier, svar på spørgsmålet om, hvem der rundt omkring i sognene beredte jordbunden for den danske bog. Det gjorde de 298 lærere, der i tiden 1810–49 var blevet uddannet på 11 danske seminarier, en kendsgerning, som man hidtil ikke har været fortrolig med.

Det er betegnende, at der også blev oprettet nogle udlånsbiblioteker

syd for Flensborg-Tønderlinjen. De fik imidlertid en kort levetid. Med tysk skolesprog og tyskorienterede lærere følte den danske bog snart som et fremmedlegeme mellem skolen og hjemmene, der måtte bekæmpes. Den ildesete danske bog var dømt til at overvintre i enkelte danske hjem.

Skolen i Nordslesvig.

I Nordslesvig var situationen en ganske anden. Der var i 1820 ansat 119 seminarieuddannede lærere i de nordslesvigske skoler, 21 fra Kiel, 98 fra Tønder, alle tyskuddannede. Andet havde på dette tidspunkt – og for *resten 40 år fremover* – landsdelens kaldende myndigheder ikke at tilbyde de dansktalende landsbyskoler. Fandtes der ikke et alternativ til denne umiskendelige tilsidesættelse af disse skolers naturlige behov for kvalificerede undervisere i og på børnenes modersmål, måtte den danske befolkning imødesee fremtiden med bange anelser.

Embedssproget var tysk helt op til Kongeåen. De officielle forordninger udkom på tysk. Forhandlingerne i retten foregik på tysk. Embedsmændene, det socialt bedre stillede borgerskab, selv adskillige præster talte tysk i hjemmene. Tysk var de dannedes, videnskabens og kulturens sprog, dansk den jævne mands, almuenes lidet agtede sprog. Den nordslesvigske landsbyskole måtte imødesee en kritisk situation. Hvem afværgede faren for en germanisering af landsdelen via skolen? Hverken København eller Gottorp synes at have ofret denne alvorlige situation den ringeste opmærksomhed. Det var Nordslesvigs unge mænd, der tog spørgsmålet i deres egen hånd, sikkert ikke af nationale grunde, men simpelthen fordi de ønskede at uddanne sig til lærere i deres hjemstavn på kongerigske seminarier. Så sent som i dag skylder vi disse unge mænd anerkendelse og tak for deres historisk så betydningsfulde indsats, der nu med nøgterne tal ligger klart oplyst.

Fra første færd forelå en besynderlig situation. Kongeåen var i mange henseender en særdeles effektiv grænse mellem hertugdømmerne og kongeriget. Det gjaldt også på skolens område. Dertil må føjes tidens primitive samfærdselsmidler og den almindelig udbredte bundethed til hjemstavnen, ikke mindst indenfor det samfundslag, som lærerne kom fra.

Nordslesvigske lærere dimetteret fra danske seminarier i årene 1790–1884

	Blaagaard- Jonstrup	Brahetrolle- borg	Vesterborg	Nustrup	Egtved-Fole	Borris	Snedsted	Lyngby	Skaarup	Jelling	Ranum Gedved	Ialt	Tønder 1857–64	Tønder da. afd. 1864–84	Ialt
1790–99	1											1			1
1800–09	1	5	1									7			7
1810–19		22	5	12	3	5	1		5			53			53
1820–29		13	11	6	5	2		4	11			52			52
1830–39	1		9				1	18	47			76			76
1840–49	1						8	28	55	24	1	117			117
1850–59							16	34	57	2	109	2			111
1860–69	13						2	16	12	3	46	83	49		178
1870–79										1		1		130	131
1880–89														71	71
1890–99															
1900–09															
	17	40	26	18	8	7	10	68	168	94	6	462	85	250	797

Til de danske seminarieuddannede lærere må lægges et ikke opgjort, men betydeligt antal eksaminerede af kirkeprovsten og eksamenskommissionerne, af dansktalende privatister, autodiktater, præparander og andre ikke seminarieuddannede lærere ved nordslesvigske folkeskoler.

Alligevel drog unge mænd i stort tal nordpå til kongerigske seminarier. Der stod ingen organisation eller forening bag dem. Ingen ansvarlig myndighed animerede dem til at søge denne uddannelse eller støttede dem i deres foretagende. Men i mere end en menneskealder fortsatte den frivillige vandring af landsdelens unge mænd til fjerne kongerigske seminarier for få år senere at vende tilbage til hjemstavn. Derom taler oversigten over nordslesvigske lærere dimetteret fra danske seminarier sit klare sprog.⁴

To vidnesbyrd giver et meget flimrende billede af situationen i Nordslesvigs landsbyskoler i første halvdel af 1800-tallet. Degn Anders Kloster i Sommersted fortæller, at han, der blev født 1783 af danske forældre i Sdr. Bjert, i sin barndom blev plaget med »at lære en tysk ABC bog, tysk Luthers Catechismus, tysk Evangeliebog o. s. v.« Han har bestemt haft talrige lidelsesfæller.

Blot et slægtled senere lærte Laurids Skau, der var født i 1817, hos nævnte degn A. Kloster i Sommersted skole at skrive modersmålet rent og fik undervisning i Danmarks historie.

Vi er her vidne til det selv for et grænseland ejendommelige, at undervisningsproget hurtigt og frivilligt skifter og at hele atmosfæren bliver en helt ny, når modersmålet sejrer.

Når vi undtager Tørninglen og Als, misrøgtede og tilsidesatte flertallet af gejstligheden og embedsmændene i 1840'erne det danske sprog til fordel for det fremmede. Det betød, at landsbyskolen befandt sig i en nøglesituation. Nu blev der i tiden 1810–1849 i Nordslesvig ansat ikke færre end 298 lærere, der var uddannet på danske seminarier, så de i slutningen af fyrrerne dominerede landsbyskolen. Det er givet, at de slesvigske lærere i Hans Majestæts tyske provinser ikke har drømt om at øve indoktrinering i retning af at virke for Nordslesvigs nærmere tilknytning til moderlandet.

Det kunne der slet ikke være tale om. Danskheden i Nordslesvig var kongetro, havde front mod embedsmændene, og forbindelsen nordpå var kun svagt udbygget. De mange forsømmelser i sommerhalvåret var givetvis et alvorligt minus for landsbyskolen, men der kan ikke herske tvivl om, at de danske landsbylærere har set som deres naturlige opgave i deres gerning at bringe modersmålet, dansk sang, Danmarks-historie m. m. indenfor skolens vægge, hvad der unægteligt på dette tidspunkt både folkeligt og nationalt må bedømmes som en meget betydningsfuld indsats. Med den store kontaktflade som landsbylærerne vitterligt havde, må man have lov til at regne dem for en vigtig igangsættende faktor på den danske front, en vejleder til dansk bevidsthed, til dansk opvågningen.

NOTER

1. Sønderjyllands Historie, IV. bd. s. 219.
2. A. H. Feilberg Jørgensen: Grænselandet i det sidste Aarhundrede s. 17, København.
3. P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede s. 112, København 1920.
4. L. S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig 1814–1920, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland 1977.

Skolen og samfundet 1976–1977

Af ELLEN NØRGAARD

A. FOLKESKOLEN

Den nye skolelovs ikrafttræden 1/8-76 fylder allerede stor plads i dagspressens spalter fra april 1976. Diskussionen er bred og spænder fra drøftelser over valg af fag – hvor de kreative bliver sorteper, Ålborg Stiftstidende 29/4, til Berlingske Tidendes offentliggørelse af Gallups undersøgelse, der viser, at af de forældre, der havde kendskab til principperne i den nye folkeskolelov – og ikke danske forældre, som refereret i enkelte aviser – ønskede flertallet en delt skole (17/4), og til BTs angreb der gik ud på, at loven ville virke fordummende, og barnet måtte vælge sit fremtidige job i 12 års alderen. UM (undervisningsminister Ritt Bjerregaard) svarede i en vis udstrækning på disse indlæg. Hun sagde f. eks. i Politiken 15/5 vedrørende valgfagene, at det var vigtigt, at børnene lærer at vælge. Og i Aktuelt 31/7 at de væsentligste forhold i den nye lov var at en ordning blev prøvet, der var tilpasset den enkelte elevs ønsker og muligheder, at skolen i højere grad end tidligere vil blive åbnet for samfundet, og at man i stort omfang får en udelt skole. – Skole og Samfund kunne dog i nr. 8 oplyse, at kun 13 af landets 1100 skoler undlader at kursusdele i noget fag, 21 undlader at kursusdele i enkelte fag. –

Fra august, ved skolens start, forstærkes debatten. Aktuelt spørger, om de frie fagvalg vil gøre skolen til en sort »Knokleskole«, 18/8; Fyns Amts Avis, om det vil give eleven mulighed for kontakt med hans særlige interesser, 1/8; Bornholmeren, om det er forældrene, der vil foretage valgene, 3/8; og Aktuelt refererer 7/8 en undersøgelse, der viser, at det er kommunens økonomiske niveau og investeringsvilje, der bestemmer, hvilke fag eleverne får tilbudt. Endelig spørges der i Aktuelt 3/8 og i Politiken 8/8, om det er rigtigt at isolere børnene i 10–12 år. Desuden er der flere generelle kommentarer, som f. eks. Information der skriver, at den nye lov er »ideologisk og politisk en kuldebølge«. Og i Politikens kronik 9/8 hævdes af Ole Warming m. fl., at skal lovens intentioner gennemføres, forudsætter det en ændring af undervisningspraksis til en mere åben pædagogik.

Meningerne om den nye lov er således mange. Diskussionen i forbindelse med folkeskolens karakterer og de forskellige vejledende undervisningsvejledninger tilspidsede debatten yderligere, se det følgende, og i september udtaler tidligere undervisningsminister Tove Nielsen, at ministerens magt burde beskæres. Hun udsender cirkulærer uden at søge samråd med Folketingets Undervisningsudvalg. Tove Nielsen fastholder, at hun blev støttet af de andre borgerlige partier. Ifølge Information 5/11 og 8/11 bebudede Erhard Jakobsen en kampagne mod folkeskoleloven og hævdede, at Folketingets Uddannelsesudvalg burde have direkte indflydelse på undervisningens indhold og form.

I den sidste valgudsendelse inden valget i februar 1977 udtalte Erhard Jakobsen i fjernsynet, at en 9. klasse i Albertslund havde beskæftiget sig med emnet revolution i et halvt år, og han giver den nye folkeskolelov skylden for elevernes manglende færdigheder i dansk og regning. Erhard Jakobsens udtalelser udløser stærke reaktioner. Mest citeret bliver Hilmar Baunsgaards bemærkning om, at det er opsigtsvækkende, at en kun få måneder gammel lov kan få skylden. DLFs formand Jørgen Jensen finder udtalelsen vanvittig, sørgelig og billig, Land og Folk 26/2-77. Oplysningernes ophavsmand føler sig misbrugt, og skolenævn, lærere og elever i Albertslund kan bevise, at Erhard Jakobsen havde talt usandt. Erhard Jakobsen fastholder dog sin kritik af folkeskolen, og at hans dokumentation var i orden, Aktuelt 14/3. Information kunne 18/3 og 22/3 oplyse, at de borgerlige partier ikke kunne blive enige om ændringerne af skoleloven. Fremskridtspartiet og Centrumsdemokraterne fandt ikke Det konservative Folkepartis ændringsforslag vidtgående nok. DLFs formand udtaler 13/3 til Fyns Tidende, at folkeskolen trænger til ro. Vi er vant til kritik, men det er bittert, når den bliver så usaglig som under valgkampen.

Fagene

I tillæg til den mere generelle debat om folkeskoleloven opstod der også en ret omfattende debat i forbindelse med de enkelte fag. Først og fremmest i forbindelse med det nye fag samtidsorientering, men også i forbindelse med kristendomskundskab og seksualundervisning. Der vil i det følgende blive gjort kort rede for debatten i forbindelse med disse fag. Debatten om kristendomsundervisningens indhold var

allerede i gang i april. Desuden beklagede Kristeligt Dagblad 14/4, at der kun kunne blive 1 time om ugen til kristendomskundskab, og Politiken påpeger, at der i religionstimen skulle undervises i andre livsanskuelser, bl. a. marxismen. Religionsundervisningens nye formand, Torben Rechendorff, påpeger at faget ifølge den nye undervisningsvejledning var helt på linje med skolens øvrige fag, og at han derfor ikke kan støtte den »alternative undervisningsvejledning«, der går ind for en evangelisk-luthersk kristendomsundervisning, Kristeligt Dagblad 14. og 25/6. Dette synspunkt fastholdt TR i den følgende debat. Det ændrede formål for skolens kristendomsundervisning medførte imidlertid, at det må blive kirkens opgave at varetage kristendomsundervisningen – og dette medfører, at konfirmationsundervisningen blev vigtigere end tidligere. Ifølge Politiken 22/7 protesterede 4 præster i Langå mod den måde, hvorpå konfirmationsundervisningen dér er tilrettelagt. UM vil i samarbejde med kirkeministeriet udsende et cirkulære om, at der skal tages hensyn til denne undervisning. Debatten om kristendomsundervisningen blusser op igen i november, da det viser sig, at en 8. klasse i Nykøbing er fritaget for kristendomsundervisning, og forældrene har skrevet under på, at børnene ville blive undervist hjemme. Kristeligt Dagblad kunne 10/12 oplyse, at UM i et samråd med Folketingets Uddannelsesudvalg har påpeget, at myndighederne ingen muligheder har for at kontrollere, hvorvidt forældrene overholder deres erklæring om at hjemmeundervise de børn, der er fritaget fra kristendomsundervisning. 10/3 kan Jyllandsposten og Kristeligt Dagblad oplyse, at et cirkulære er på vej, der vil forhindre, at klasser samlede fritages fra kristendomsundervisning. Der lå ingen demonstration mod faget bag klassens fritagelse i Nykøbing. De var alle med undtagelse af én blevet konfirmeret.

Et andet emne der diskuteres meget, er seksualundervisning, fremkaldt af at den sag mod den danske stat, der af en gruppe forældre indankedes for menneskerettighedsdomstolen i Strassbourg, bliver taget op til dom. Den danske stat blev ifølge dagspressen 8/12 frifundet. Den har med denne integrerede seksualundervisning ikke krænket menneskerettighederne. Men staten er ansvarlig for, at undervisningen er objektiv og kritisk. Familieme, der anlagde sagen, kommenterer; den ene siger bl. a., at kampen, om hvem der skal påvirke børnene, vil fortsætte. Dagspressen kommenterer også sagen, bl. a. skriver Jyllandspo-

sten 9/12 en leder med overskriften »Integreret umoral«. Og UM siger 9/12 til Kristeligt Dagblad, at der nu forhåbentlig kan blive ro om emnet.

Der er desuden en vis debat om fagene historie og arbejdskendskab. En række indsendere beklager, at historie bliver valgfag, og Lise Togeby skriver i Kristeligt Dagblad 4/12 om faget, der døde af slinger i formålsparagraffen. Arbejdskendskab omtales overvejende positivt. Blot beklager SID, at det er valgfrit, Politiken 11/1. Jyllandsposten kan imidlertid oplyse 22/8, at kun ca. 2500 af 75000 har valgt faget, og at 100 kommuner ikke har tilbudt det som valgfag. Endelig diskuteres brugen af lommeregnerne i undervisningen til stadighed, og det påpeges også til stadighed, at eleverne ikke kan stave.

Et spørgsmål, der er nær beslægtet med spørgsmålet om fagenes indhold, er spørgsmålet om skolebøgernes tendens. I september opstod en debat om landscentralen for undervisningsmidler. Forlagsdirektør Ole Wivel hævdede i en artikel i Berlingske Tidende 9/9 og 10/9, at centralen ikke som ifølge loven kun registrerer undervisningsmateriale, men også foretager kvalitetsbedømmelse. Arbejdsmarkedets parter diskuterer i Århus indoktrineringsspørgsmålet i Folkeskolen og er ifølge Århus Stiftstidende 10/19 enige om, at undervisningen først og fremmest bør være engagerende og alsidig. SID udtaler til Politiken 9/12, at skolebøgerne stadig er fulde af fejl om arbejderbevægelsen. Politiken kan 10/10 oplyse, at undervisningsministeriet planlægger at ned sætte et udvalg, der skal undersøge, om danske skolebøger kolporterer en ensidig og forældet opfattelse af samfundsforholdene.

SID udarbejder ifølge Politiken og Information 11/1 et debatoplæg, hvori skolebøgernes ensidighed påpeges, og det foreslås, at lærerne skal have et års erhvervsarbejde. Undervisningsministeriet skal overtage udsendelserne i skole-TV og voksenundervisning. Ministeren bliver derved den ansvarlige for udsendelsernes indhold. Ministeriet skal bestille programmerne hos DR, der skal yde teknik og programfolk. (Berlingske Tidende 1/4 1976).

Samtidsorientering

Samtidsorientering er så absolut det af folkeskolens fag, der bliver mest diskuteret i dagspresse og fagblade det foregående år. Og denne debat er nærmest kaotisk. I det følgende vil dens forløb blive skitseret. Faget

Samtidsorientering er nyt med den nye skolelov. Det skal erstatte fagene historie, geografi og biologi, der bliver valgfri, og er obligatorisk for 8., 9. og 10. klassetrin. UM ændrede i efteråret 1975 den formålsformulering, der var udarbejdet for faget af folkeskolens læseplansudvalg. Fra at lægge vægt på fagets metode, skal vægten lægges på fagets indhold. Formålet med undervisningen er bl. a., at eleven skal få indblik i væsentlige lokale, nationale og globale samtidsproblemer. Fagets læseplan skal udarbejdes af en arbejdsgruppe, der har dr. pæd. Gunhild Nissen som formand. Ændringen medførte, at læseplanen blev forsinket, og skolen rykker for planer eller laver egne planer, Berlingske T. 7/4 og 26/6. Forslaget til ny undervisningsvejledning bliver refereret i dagspressen i april 1976, (Berl. T. 7/4, Politiken 6/4 og Jyllandsposten 18/4). Ifølge disse skal undervisningen i faget gøre eleverne i stand til at finde de politiske veje, der svarer til hans eller hendes interesser eller synspunkter eller mål. Interesses modsætningerne og klassedelingen i samfundet skal ikke tilsløres. Og der skal tales åbent om strejker, lockouter og konflikter. I Week-end Avisen bliver forslaget omtalt som ensidigt, uklart, alt for ambitiøst, men dygtigt . . . måske opfylder det ikke Folketingets krav om alsidighed. Ifølge Berl. Tid. 9/6 og Information 17/6 og Skole og Samfund nr. 8, finder DLF og Uddannelsesrådet for Grundskolen dette forslag ikke anvendeligt. Det indeholder for mange omstridte udtryk og vil give mulighed for indoktrinering. Disse instanser fjerner f. eks. ordet sociale klasser, fordi det var værdiladet, og erstatter det med grupper i samfundet. DLFs konsulent hævder, at med ændringerne bliver vægten flyttet fra det politiske og økonomiske til det økologiske, geografiske og historiske. Ministeren fulgte ændringsforslagene. Ændringerne medfører imidlertid yderligere forsinkelser. Undervisningsministeriet udsender 14/7 et cirkulære om, at de gamle undervisningsvejledninger i historie, geografi, biologi og orientering kan bruges i skoleåret 76/77 (Information 21/8). Berlingske Tidende skriver om planlægningsrod 8/8 og Århus Stiftstidende om at faget er tabt på gulvet, 6/8.

Den ændrede undervisningsvejledning bliver udsendt 27/7, og pressen er stadig kritisk, f. eks. skriver Berlingske Tidende 22/8, at skal »dette fag og dets arme lærere reddes fra den værste indoktrineringsfare, folkeskolen har været udsat for, kan det kun ske ved lokal indsats på den enkelte skole«. Ritt Bjerregaard udtaler, at det er kommunerne, der har ansvaret for faget. Læseplanen er kun vejledende, Ber-

lingske Tidende 11/11. Alborgs skoledirektør siger til Alborg Stiftstidende 12/11, at det er forældrene, der skal bestemme, hvad undervisningen skal indeholde i dette fag; forældrevalgte skolenævnmedlemmer skal skitsere, hvad faget bør indeholde. Og Gunhild Nissen siger på Skole og Samfunds kursus på Askov, at faget er politisk, og skal dets intentioner lykkes, må forældre og lærere samarbejde. Undervisningen bør tage sit udgangspunkt i elevens iagttagelser og oplevelser. Faget har ikke noget basisfag at støtte sig til, så det er læreren, der må få faget til at hænge sammen, Skole og Samfund nr. 8 1976. En omfattende videreuddannelsesvirksomhed bliver igangsat på DLH fra efteråret 1976, bl. a. Berlingske Tidende 13/8, 26/8 og 7/10. Denne efteruddannelse afføder en diskussion mellem DLH og Københavns Universitet, der også gerne vil lave kurser i samfundsorientering, videreuddannelse af folkeskolens lærere, Berlingske Tidende 6/8, 29/9 og 17/9 og Information 14/8.

Folkeskolens karakterskala

Et af de centrale spørgsmål i forbindelse med den nye folkeskolelovs ikrafttræden er, hvorvidt dens intentioner var forenelige med 13-skalaen. Folketinget drøfter spørgsmålet i april, og flertallet finder, at 13-skalaen er i overensstemmelse med reformen. Regeringen led et lille, men ubehageligt nederlag, Berlingske Tidende 30/4-76. Kort efter fremlægger Uddannelsesrådet for Grundskolen sine overvejelser vedrørende karakterer; det foreslår en ny karakterskala, 5, eller 7 trins, der er målrelateret og ikke som 13-skalaen normrelateret, og helst som bogstaver, så et gennemsnit ikke kunne udregnes. Politiken 22/6 og Week-end avisen 25/6. Dette forslag udløser en heftig debat, i hvilken Kaj Spelling bl. a. siger til Århus Stiftstidende 13/6, at folkeskolen ikke skal sortere og klassificere eleverne, og derfor hører eksamen og karakterer ikke hjemme i folkeskolen. Folketingets Uddannelsesudvalg pålægger, ifølge Berlingske Tidende og Politiken 2/9 UM at følge beslutningen om, at 13-skalaen skal bevares, og ifølge Berlingske Tidende skal en bekendtgørelse udsendes om, at 13-skalaen skal bruges uændret, bortset fra reglerne om bestået; ingen skal kunne dumpe i folkeskolen. Til trods herfor var der stadig uklarhed om brugen af 13-skalaen på 1.-7. klassetrin. Imens denne debat foregår, udtaler DLFs for-

mand flere gange, at foreningen foretrækker en ny karakterskala, f. eks. Jyllandsposten 30/4-76. Og Politiken omtaler 16/9 en undersøgelse, foretaget blandt 7000 københavnske skolebørn, der viser, at karakterer ikke bliver givet retfærdigt, drenge bliver f. eks. tit bedømt hårdere end piger. Undersøgelsen var foretaget af cand. psych. Sv. Aage Nielsen.

Folkeskolens specialundervisning

Skole og Samfund afholder 22/5-1976 et møde om flytningen af særforborgens elever til Undervisningsministeriet med repræsentanterne fra foreningerne for handicappede børn. Kontorchef i Socialministeriet Ole Asmussen indleder og siger bl. a., at man ikke forestiller sig, at svært handicappede kan undervises i almindelige skoler, men i centre der skal tilpasses folkeskolen. Skole og Samfund nr. 6, 1976. Aktuelt hævdede 20/7, at de handicappede er særlig udsat for vold og psykisk terror i skolen.

DLF vedtager på kongressen i september en resolution om, at foreningen tilslutter sig bestræbelserne på at inddrage handicappede elever, forudsat at det er til gavn for eleven. Inddragelsen forudsætter desuden, at ressourcerne følger eleven. Berlingske Tidende 6/11 og Kristeligt Dagblad 9/11. Kristeligt Dagblad kan 1/3 og 22/3-77 oplyse, at planlægningen af integrering af åndssvage i folkeskolen fra 1/1-79 er begyndt. Der er tale om 4000 børn under åndssvageforsorgen og 1000 under særforborgen.

Berlingske Tidende 20/7-76 refererer en undersøgelse vedrørende de læseretardedede, foretaget af Statens Ordblindeinstitut, der viser, at 80 % af de ordblinde kan fortsætte i normalklassen, efter specialundervisningen er afsluttet. Politiken oplyser 9/10, at Landsforeningen af Læsepædagoger er bange for, at de læsesvage med de fremherskende integreringsbestræbelser vil komme i klemme mellem fremskridt og sparekniv.

Endelig oplyser Politiken 13/3, at flere og flere får specialundervisning. 13-14 % af timerne i folkeskolen er specialundervisningstimer. Antallet af timer veksler stærkt fra kommune til kommune. Adfærdsvanskeligheder og læsesvær er de fremherskende problemer, og undervisning gives særlig i fagene dansk, regning og engelsk, efter at dette fag er blevet obligatorisk.

Børnene

En række provinsaviser oplyste i september-oktober, at 8. klasser ønskede flere timer, f. eks. Fyns Amts Avis 22/10. Og Politiken meddeler 18/12, at LOE går ind for dette krav. Dette krav fastholdes, og 16. og 17/3 strejker mange skoleelever i København og i provinsen for flere timer. I København bliver antallet anslået til 50.000. Strejkerne resulterer i politiske forhandlinger; der er flertal for, at antallet skematimer skal udvides fra 30–34 for 8., 9. og 10. klasse. Information 11/3 oplyser, at en time mere om ugen ville give 1500 nye lærerstillinger og 16/3 oplyses at elevernes undervisningstid er skåret ned med 20 % siden 1960.

Politiken har i september en række artikler om vold og mobbing i skolen. Diskussionen udsprang af en sag på Fyn, hvor børn måtte fjernes fra skolen p.g. a. drilleri.

Lærerne

I forbindelse med diskussionen om »Berufsverbot« i Danmark udtaler DLFs formand Jørgen Jensen på lærernes årskongres, at foreningen vil slå hårdt til mod politisk sindelagskontrol, Berlingske Tidende 5/11.

DLF har blokeret lærerstillingerne på Grønland, og lærermanglen er ved at blive katastrofal. DLFs formand siger til Jyllandsposten 2/12, at når danske lærere ikke søger til Grønland, er det, fordi reallønnen på de lavere løntrin dér er lavere, og fordi lærerne mangler tilbagegangssikkerhed. Den grønlandske folketingsmand Otto Stenholt udtaler, at han vil anbefale grønlandsministeren at fastholde lønudjævningspolitikken. DLF mener 12/3-77, at problemet kan løses med en regel om åremålsansættelse kombineret med en regel om længere tjenestefrihed fra Danmark.

Ifølge Kristeligt Dagblad 4/4 skal det grønlandske landsråd drøfte et forslag om planlægning af lærerbehovet på Grønland i en 15-årig periode og et forslag om ændringer af den grønlandske læreruddannelse.

Tilsynet

I forbindelse med den nye folkeskolelovs ikrafttræden blev det i dagspressen drøftet, hvorvidt forældreindflydelsen stadig var begrænset til

skolenævnet, eller om formålsformuleringen kan have en bredere fortolkning, f. eks. Fyns Amts Avis 5/4, 1976.

Fra 1/8 træder cirkulære af 23/3 i kraft vedrørende skolens tilsyn med eleverne. Heri fastslås, at medens skolenævnet har tilsynet med skolens virksomhed, påhviler den umiddelbare administration og det umiddelbare tilsyn med eleverne skolelederne og lærerne. Det enkelte skolenævn skal godkende retningslinjer for dette tilsyn.

B. DE 16–19-ARIGES UDDANNELSE

UM svarer 25/4-76 i Week-end Avisen Svend Hougaard, der har kritiseret regeringens forslag til principbeslutning for et 10–12-årigt uddannelsesforløb. Forslaget er med vilje løst formuleret, fordi det skal være fleksibelt, – der skal ikke indføres en ensrettet enhedsskole. Lovforslaget, der var til 1. behandling i januar 1976, bliver drøftet i folketinget i december 1976, og der er da ikke flertal for en samordning af uddannelserne for 10.–12. uddannelsesår.

EFG

EFG-uddannelserne har eksisteret på forsøgsbasis siden 1972. Der er i de forløbne år diskussion om elevernes godtgørelse under uddannelsesforløbet. I juni 1976 ophæver Folketinget godtgørelsesbestemmelsen fra forsøgsloven, og det betyder, at elever, der begynder deres uddannelse 1/8 eller senere, ikke modtager løn ud over uddannelsesstøtte i det første uddannelsesår. Uddannelse 5, 1977. Under forsøgsperioden har det desuden været vanskeligt at fremskaffe det tilstrækkelige antal praktikpladser. Forsøgsordningen skal gøres permanent, og efter lange forhandlinger med erhvervslivets organisationer fremsætter regeringen et lovforslag i Folketinget 28/3-77. De problemer, erhvervslivets organisationer har skullet blive enige om, er spørgsmålet om uddannelsens styring. Ifølge lovforslaget skal den styres af et erhvervsuddannelsesråd, hvor 14 af de 17 medlemmer udpeges af arbejdsgiver- og arbejdstagerorganisationerne, halvdelen af hver. Desuden er der spørgsmålet om løn i uddannelsesperioden. Ifølge forslaget skal eleven klare første uddannelsesår selv, og så skal virksomhederne betale løn i de følgende år. Dette beløb vil helt eller delvis blive refunderet, og til denne refusions-

kasse skal alle arbejdsgivere yde bidrag. Tilvejebringelse af det tilstrækkelige antal praktikpladser erkendes at være et problem. *Gymnasieskolen nr. 12, 1976 og Uddannelse 1977, nr. 5.*

Gymnasieskolen

Bladet *Gymnasieskolen* fastslår i nr. 8 1976, at der vil langt fra være stillinger til alle de nye kandidater. Og i nr. 12, at kandidater, der er blevet medlemmer i deres pædagogikumperiode, skal beholde dette. Endelig kan formanden for GL, Kurt Stolt, ved nytårsskiftet meddele, at der er 3500 arbejdsløse medlemmer i AC, og af disse var 678 magistre; antallet ledige magistre regnes med at ville stige med ca. 800 pr. år i den nærmeste tid, *Gymnasieskolen nr. 1, 1977*. En række lokale aviser kan i april-maj 1976 melde om lille stigning i antallet af ansøgere til gymnasiet og HF. Sidst i maj fremlagde UM et forslag om fri adgang til gymnasiet; forslaget blev forkastet. *Politiken 27/5 og Uddannelse nr. 5/76.*

Spørgsmålet om adgangskriterierne til gymnasiet diskuteres meget i dagspressen i de følgende måneder. Ifølge *Skive Folkeblad* protesterede eleverne i gymnasiet og HF i Skive mod adgangsbegrænsning, da det ville medføre karakterræs. *Information* gav 28/12 udtryk for samme synspunkt. Desuden vil adgangsbetingelser virke akademiserende på folkeskolen. Forslaget om fri adgang til gymnasiet blev genfremsat og behandlet i Folketinget 10/11. Venstre, der gik ind for en stramning af adgangen, stod langt fra Socialdemokratiet, og et kompromisforslag blev fremsat af RV, ifølge hvilket eleven bl. a. ikke skulle have valgt udvidet kursus for at komme i gymnasiet. *Berlingske Tiden* 11/11 og *Gymnasieskolen nr. 22/76*. Um udtaler på Fyn, at fri adgang til gymnasiet ikke vil sænke gymnasiets niveau, *Fyns Amts Avis 25/1*. Ifølge *Information* mener foreningen *Skole og Samfund*, at det er forældrene i samråd med elev og med skole, der skal afgøre, om eleven skal i gymnasiet. *Politiken* hævder 5/2-77, at tusindvis af gymnasieelever er kommet i klemme, fordi de p.g.a. usikkerheden om adgangsbetingelserne til gymnasiet ikke vidste, hvilke fag de skulle vælge. UM siger 6/3 til *Jyllandsposten*, at hun håber at få vedtaget en lov om adgang til gymnasiet inden ferien.

Det frie Gymnasium er fra 1/8 flyttet til Birkerød, og der arbejdes

ifølge Kolding Avis og Horsens Folkeblad 5/8 på at få oprettet et kristent gymnasium i Lunderskov.

Administrativ medhjælper i undervisningsministeriet Niels Gullberg-Hansen udtaler til Gymnasieskolen nr. 18, at det er væsentligt, at der foretages forsøg i gymnasieskolen, og at forsøgene bør samle sig om større enheder og ikke om enkeltfag med lavt timetal. Ifølge samme blad nr. 3 og Politiken 10/2-77 arbejdes der i Direktoratet for Gymnasieskolen med en ændring af bekendtgørelsen om undervisningen i gymnasiet. De centrale ændringer vil blive, at skoledagen ikke længere skal deles op i timer på 45 min., fagene skal i stedet serveres i større portioner, og forløbet skal være sammenhængende og koncentreret over et kortere tidsrum. Nogle fag skal sammentrænges, f. eks. religion og oldtidskundskab, og samarbejde mellem fagene skal formaliseres. Ifølge Gymnasieskolen nr. 6, 1977, blev planerne om at udsende forslaget som debatoplæg stillet i bero.

I februar offentliggjorde GL et uddannelsesoplæg, hvori foreningen tog afstand fra en fuldstændig samordning af de gymnasiale og erhvervsrettede uddannelser. Foreningen foreslår i stedet parallelle forløb med lempelige overgangsmuligheder.

C. LÆRERUDDANNELSEN

Kristeligt Dagblad oplyser 9/3, at undervisningsministeriet har ansøgt finansudvalget om en bevilling på godt 7 mill. kr. til Det Nødvendige Seminarium, for at dets virksomhed i endnu en 4-årig periode kan sikres. Dette beløb blev bevilget 10/6, bl. a. med støtte fra Kristeligt Folkeparti, Berlingske Tidende 15/6. Det viser sig imidlertid, at en orientering, der indeholder hård kritik af eksamensforholdene ved Det Nødvendige Seminarium, ikke var med i det materiale, der dannede grundlaget for beslutningen. Ministeriet meddelte, at årsagen er, at orienteringen var stemplet fortrolig. Tidligere UM Tove Nielsen ønsker orienteringen eller brevet fremlagt i henhold til loven om offentlighed i forvaltningen. Brevet bliver fremlagt, og det viser sig da, at der ingen grund er til fortrolighedsstemplet; brevet var stilet til ministeriet. Sagen vækker diskussion i Folketinget og i dagspressen. Ifølge Information 18/6 og 26/6 er klagen blevet indsendt som fortrolig for ikke

at skade et nærliggende seminarium, hvorfra indsenderen kom som censor. Denne censor ville beskytte dette seminarium mod nedskæringer. En aftale, om at dette seminarium skulle beskyttes, var imidlertid truffet i løbet af maj. Sagen bliver drøftet videre i dagspressen. Berlingske Tidende og BT skrev f. eks. 3/7 og 7/7, at UM groft havde tilsidesat sit ansvar over for Folketinget.

Eleverne ved Jonstrup seminarium protesterede mod nedskæringerne inden for seminarieområdet, det gjorde det vanskeligere for eleverne frit at vælge linjefag. Repræsentanter for Det konservative Folkeparti ønsker de aktionerende studerende bortvist. Men seminariets rektor ønskede hverken at bortvise eleverne eller at udlevere deres navne. Berlingske Tidende 21/8, Week-end Avisen 17/9 og Information 24/9. Lærerstuderendes Landsråd støttede ifølge Information 8/10 aktionen på Jonstrup. Ifølge Kristeligt Dagblad 9/12 bar de lærerstuderendes aktioner mod en central fordeling af linjefagene frugt. Undervisningsministeriet trak planerne tilbage indtil videre.

Politiken oplyser 31/12, at 30.000 lærere skal på skolebænken på klasselærerkursus. Og DLFs formand Jørgen Jensen udtaler 13/3, at der i midten af 80erne vil være 10.000 arbejdsløse lærere, det vil sige hver femte. I dag er der 1000.

D. HØJSKOLERNE

Ifølge artiklen Folkehøjskolernes virksomhed i finansåret 1975–76, Højskolebladet nr. 19, 1976, var der en fortsat fremgang i antallet af årselever i 1975–76 (en årselev er en elev i 40 uger). Tallet bygger på indberetning fra 81 skoler, hvoraf 3 er nye, kun én, forskningshøjskolen i Haderslev er egentlig ny. To blev nedlagt sommeren 1976. Den ordning, der trådte i kraft i 1974, om at arbejdsløse kunne komme på højskole og beholde deres dagpenge, fungerer, og en opgørelse viser, at 11 % af eleverne var dagpengeberettigede. Der foreligger imidlertid ingen opgørelse over antallet af ungdomsarbejdsløse, der var på højskole, og d.v.s. at det reelle antal arbejdsløse på højskole i året 75/76 nok var større. Antallet af arbejdsløse på højskole skiftede fra skole til skole.

Der opstod vinteren 1975/76 en konflikt mellem forstandere og lærere på Vester Vedsted ungdomsskole ved Ribe, og syv af lærerne blev

afskediget, Højskolebladet nr. 26, 1976. Kristeligt Dagblad refererer 21/4 formanden for foreningen af frie ungdoms- og efterskoler for at have sagt, at det er vigtigt, at disse skoler har differentierede tilbud til den store gruppe af unge, der søger skolerne. I Politiken 29/5 diskuteres det, hvorvidt og i hvilken udstrækning højskolen skal være åben for afvigende elever.

Antallet af elever var stort set det samme i vinteren 76/77 som det foregående år; elevtallet varierede dog stærkt fra skole til skole. En opgørelse over kursernes varighed viser, at denne varierede stærkt, og således at begrebet højskoleelev vanskeligt kan anvendes som fællesbetegnelse. Der er en stigning i antallet af tilskudsberettigede arbejdsløse blandt højskoleeleverne. Der findes stadig ingen samlet opgørelse over det samlede antal arbejdsløse på højskole. Højskolebladet nr. 18, 1977.

Albert Engström tegning fra 1897–98, gengivet i »Gröna Lundgren och andra berättelser«, Albert Bonnier 1965. Teksten lyder: »Mamma, ä inte stjärten (numsen) snäll än?»

Skolehistorisk litteratur

LEO ANDERSEN og KATRIN HJORT: Den danske folkeskoles udvikling frem til 1958. Fagtryk nr. 22, Århus 1975. 111 s. Pris kr. 33,00.

Denne bog har et meget lovende sigte: Forfatterne ønsker både at gøre op med de analyser af den danske folkeskoles udvikling, der er skrevet ud fra et ensidigt borgerligt ideologisk sigte, og dem der er skrevet ud fra et materialistisk historiesyn. Forfatterne mener, at den sidste gruppe af analyser er utilstrækkelig, ikke fordi de er uenige i synsvinkelen, tværtimod, men fordi den er anvendt for snævert. Folkeskolens funktion i samfundet bliver i en række af disse fremstillinger behandlet som et logisk produkt af kapitalens entydige krav til arbejdskraftens kvalifikation. I denne bog vil synsvinkelen imidlertid blive nuanceret. Folkeskolen vil blive behandlet ud fra dens funktion og plads i »samfundstotalitetens specifikke historiske« udvikling. Det er således den *danske* folkeskoles funktion i det *danske* samfund til forskellige tider, der vil blive beskrevet.

Et så ambitiøst foretagende kan selvfølgelig vanskeligt lade sig gennemføre. Det forudsætter først og fremmest en meget omfattende nyforskning, indsigt i den eksisterende forskning – og ajourføring af denne –, og en grundig indsigt i det danske samfunds udvikling i de sidste 200 år. Desuden evnen til at sammenfatte dette vældige stofområde i en fremstilling. Endelig mener jeg, at en sådan fremstilling bør skrives ud fra en gerne materialistisk, men samtidig åben, kritisk synsvinkel.

Disse krav opfylder den foreliggende fremstilling desværre ikke. Den omtalte nyforskning er ikke foretaget, forfatterne omfortolker til en vis grad dele af de eksisterende forskningsresultater, og indsigt i det danske samfunds udvikling har forfatterne ikke. Og efter at have forkastet den kapitallogiske synsmåde, indføres en »almen brugsværdilogik«. Det vil sige, at »den specifikke empiri« skal bringes sammen med den abstrakte kapitalbestemmelse (s. 9). Derved indsnævres synsvinkelen, men spørgsmålet er, hvor meget, hvad omfatter denne »specifikke empiri«? Hvilke data medtages, og hvorledes behandles de?

Selve læsningen svinger mellem det spændende, idérige og engagerede og det kedsommelige, overfladiske og uforståelige. Bedst er bogen, når der drøftes teoretiske spørgsmål, som drøftelserne af hvorvidt de kvalifikationskrav, der stilles til arbejdskraften i vore dage, er så homogene, at man overhovedet kan tale om en grundkvalificering (s. 219). Eller drøftelserne omkring Den blå Betænkning og den kreative kvalifikation, der derved – ifølge forfatterne – indføres i Danmark. Drøftelsen munder ud i en hypotese om, at den danske industris stade har behov for en modsætningsfyldt kvalifikation – både en kritisk og en underordnende – det er, hvad kreativ kvalifikation er. Spændende er også gennemgangen af hvilke konsekvenser den teknologiske udvikling, der har fundet sted siden 1945 i den vestlige verden får for arbejdskraftens kvalificering.

Når nogle af afsnittene er uinteressante, overfladiske og også uforståelige, har det flere årsager. For det første har forfatterne som nævnt meget ringe indsigt i det stof, de kalder det specifikt historiske – både når det gælder det danske samfunds og den danske folkeskoles udvikling. Der kan nævnes mange eksempler herpå. Særlig slemt er det, at Marx' beskrivelse af de franske parcelbønder anvendes, når den danske bondestand fra 1830–70 skal beskrives (s. 111–112). Det er heller ikke rigtigt, at socialdemokraterne var imod religionsundervisningen i skolerne i 1930'erne, se s. 185. Og bør friskoleloven fra 1856 ikke omtales (s. 117)?

Denne manglende indsigt får konsekvenser. De nævnte eksempler og andre generaliseringer, som at de skandinaviske socialdemokratiske partier har haft ensartet udvikling, og at Grundtvig er borgerlig, anvendes, uden nærmere specificering af hvad påstanden betyder og danner grundlaget for omfattende drøftelser. Og drøftelserne bliver mere og mere svævende. Samtidig skubbes vægten over på internationale forhold, hvis betydning for Danmark ikke belyses.

Bogen har desuden en mangel tilfælles med langt de fleste danske uddannelsesanalyser i dag. En mangel jeg vil kalde *kapitalens legemlig- og bevidstgørelse*. Der er ikke grænser for, hvad dette store og bevidst handlende væsen foretager sig. Men i stedet for at være *et* stort uhyre, som den er i mange uddannelsesanalyser, er kapitalen i denne bog, hvor dens indre modsætning stadig fremhæves, et kompliceret væsen, en blæksprutte, og den ene arm ved ikke, hvad den anden gør. S. 190 gør kapitalen sig til herre over sit materielle grundlag, ifølge

s. 216 har den en »naturlig interesse i en opsplittet arbejdsklasse«, samtidig er, ifølge s. 272, den lavproduktive kapital socialdemokratiets alliancepartner, og s. 254 forsøger kapitalen at sætte produktiviteten i vejret. Og resultatet af dette væsens handlinger er så skolen, som den ser ud i dag?

Når de økonomiske forhold – hvis centrale betydning jeg er enig i at fremhæve – bliver gjort til en så entydig størrelse, bliver forklaringsmodellen for forenklet, og fremstillingen bliver overfladisk og ked-sommelig. Hvor komplekse sammenhænge er mellem samfundsudvikling og folkeskole, synes forfatterne ikke at indse, og hvilken egenart de får i et reformistisk-kapitalistisk samfund som det danske, drøfter de ikke.

Kapitalens »bevidstgørelse« får imidlertid også andre følger. Når forklaringsmodellen er så forenklet, bliver de personer, der deltager i fortidens begivenheder, statister på en fattig og stiliseret scene. Afstumpede individer der mod bedre vidende handler i strid med arbejderklassens ve og vel. Som så ofte før går det særligt hårdt ud over Stauning, der f. eks. s. 177–79 til glæde for arbejdsgiverne integrerede arbejderklassen i det borgerlige samfund. Var det, der foregik i mellemkrigstiden, ikke en lille smule mere indviklet?

Ellen Nørgaard

K. BANG MIKKELSEN: Degne og skoleholdere samt kateketer, klokkere og organister i Fyns stift indtil 1814. Historiske studier fra Fyn nr. 2. 286 s. 1977. 50 kr. + moms.

Fyns landsarkivs kustode, K. Bang Mikkelsen har som afslutning på sin næsten 40 års tjeneste ved arkivet ladet udgive den samling af oplysninger om lærere i Fyns stift, som han har indsamlet gennem sit mange års arkivarbejde. Resultatet er blevet en omfangsrig og særdeles nyttig håndbog, udgivet af Landsarkivet for Fyn. Registreringen omfatter ikke mindre end ca. 3600 lærernavne og hvad som ikke er almindeligt tillige en alfabetisk registrering af lærernes hustruer.

Foruden en alfabetisk fortegnelse over lærerne kan læseren gå ind i materialet gennem den alfabetiske opstilling af sognene i Fyns stift. Med ganske få og nøgterne oplysninger kommer læseren i denne registrering mange gange meget tæt på de personer, som registreres, – se

f. eks. Hans Peder Adler, degn i Skamby, 1761–82. Tidl. skoleholder i Hårby. Begr. 1782 12/5 (selvmord), ingen livsarvinger. Gift 1761 19/6 [med formandens enke] . . . – Sag om hans forargelige levned 1769 ff., suspenderet 1781.«

De mange særdeles udførlige data, der angives for de enkelte personer, stammer fra en imponerende gennemgang af kirkebøger, provstearkivernes gejstlige skifteprotokoller, bispearkiver og i enkelte tilfælde af godsarkiverne. Det er et myreflittigt arbejde, der ligger til grund for denne publikation, som Landsarkivet og dets brugere vil få megen glæde af, ikke mindst da registreringen søger at dække den periode, der er vanskeligst at finde oplysninger om, og Landsarkivet beder derfor om, at læserne vil være med til at dække de huller, der findes.

Det er virkelig en værdig afslutning på lang og tro tjeneste, som K. Bang Mikkelsen her lægger frem.

Ingrid Markussen

En landsbylærer ser tilbage. KNUD OTTOSENS erindringer 1821–1907. Udgivet af Ingrid Markussen for Selskabet for Dansk Skolehistorie, 1977, 148 s., ill., kr. 48. For medlemmer kr. 33.

Lærere (og præster) var – i hvert fald tidligere – meget skrivende, og det er ikke så få erindringer der i årenes løb er udgivet lokalt eller offentliggjort i historiske foreningers årbøger. Nogen kunne måske derfor mene at der ikke var særlig grund til at udvide rækken af lærererindringer, men det ville være en kortsynet vurdering. Udgivelsen af Ottosens efterladte manuskript er et godt initiativ både fordi han har været en god iagttager og fordi han var en fin stilist. Knud Ottosen blev født i 1821 i et bondehjem på Lejrskov Mark på Koldingegnen som den ældste i en søskendeflok på 6. Efter skolegang og nogle års arbejde ved landbruget kom han på Jelling seminarium 1843–45, og efter kortere lærerpladser var han lærer i Hylke fra 1854 til han i 1886 blev pensioneret p. gr. a. sygdom. I sin pensionisttid fungerede han i kortere perioder som vikar, men helligede sig ellers litterært arbejde af skolehistorisk art, således udgav han i 1894 bogen Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling. Også organisatorisk arbejde inden for Danmarks Lærerforening optog ham i forbindelse med en række

uafklarede forhold omkring lærernes pensionsberegning. Han døde i 1907 og overlevede således sin berømte søn, historikeren og skolemanden, Johan Ottosen (d. 1904).

Ottosen fortæller med glæde om sin barndom og hjemmet, hvor faderen efterhånden havde »arbejdet sig op fra husmand til gårdmand«. Mange fine iagttagelser præger dette afsnit: børnenes leg sommer og vinter, ture med faderen til Varde og Ølgod og om den standsforskel barnet oplevede mellem de voksne. Men prisen i afsnittet om barndommen får erindringerne fra skoletiden i Vrå skole omkring 1830. Her mødte han i praksis den berygtede »indbyrdes undervisning« og giver en både detaljeret og levende skildring af denne undervisning foruden glimt af hele atmosfæren i skolen. I hans skoletid indførtes også et nyt fag, nemlig gymnastik der førte til at læreren blev bestormet af mødre med bøn om at deres børn dog måtte blive fritaget for dette fag! Også afsnittet om læreruddannelsen på Jelling seminarium er et skolehistorisk spændende afsnit omend ikke helt af samme friskhed som afsnittet om barneskolen. Der fortælles både om fag, lærebøger, lærere og om fritid og fornøjelser, indbyrdes samvær mellem eleverne bl. a. om den »smugkro« hvor de »kunne samles til et lille billigt sold« omend det – føjer han dydigt til – ingen sinde blev til »egentlig svir«.

Det er i øvrigt interessant at sammenligne denne skildring med en erindring af lærer Peter Nissen der gik på Skårup seminarium, godt nok en lille snes år senere. Ingen af de to har høje tanker om datidens læreruddannelse. Nissens erindringer offentliggøres i Vejle amts Årbog 1975 og 1976, afsluttes i 1977.

Efter endt uddannelse og nogle års virke i bl. a. Søvind falder Ottosens livsgerning i Hylke, og erindringerne herfra er bogens tredje hovedafsnit. Der berettes om en lærers dagligdag, om bryderierne med sognerådet der ønsker at spare mest muligt og en række gode afsnit om visitatsbesøg. I skildringerne er der mange næsten sørgmuntre træk om »sognerådets kniberi« men samtidig en meget tolerant og liberal holdning over for de samme mennesker – en stridens mand har han ikke været, den gode lærer Ottosen.

Erindringerne rummer meget mere: glimt fra en bondegårds hverdag, gamle skikke bl. a. en herlig skildring af en »bydmand« til bryllup, oplevelsen af en henrettelse o. a.

Ejendommeligt også at notere sig at Ottosen næsten ikke kommen-

terer politiske forhold. Kun om de slesvigske krige er der optegnelser medens striden mellem Højre og Venstre, om de folkelige foreningers gennembrud o. l. ikke noteres.

Udgiveren har kapiteldelt optegnelserne og forsynet udgaven med noter. Udover realoplysningerne kunne anmelderen have ønsket en kort præsentation af tidens pædagogiske tanker som baggrundsstof for læsere uden specielle faglige forudsætninger. Til gengæld er der en række fortræffelige illustrationer bl. a. fra lærebøger der omtales i teksten.

Man kan helt tilslutte sig Ingrid Markussens ønske om at bogen finder vej til skolekredse og langt derudover.

Verner Bruhn

Albert Engström tegning fra 1930–1938, gengivet i »Mot aftonglöden«, Albert Bonnier, 1965. Den ikke afholdte biologi-lærer »Tramsen« skal flytte. For at efterlade sig et smukt minde spørger han ved sidste lektion om nogen af drengene vil overtage hans herbarium. Jönsson melder sig.

»Är Jönsson intresserad av växter. Det har jag aldrig märkt.«

»Nä, men jag har kaniner.«

Tidsskrifter med skolehistorisk indhold

Af ELLEN NØRGAARD

Der er i år som tidligere år en række artikler i de pædagogiske tidsskrifter, der har en historisk indledning eller anvender en historisk argumentation. Som centrale eksempler kan to artikler fra *Unge Pædagoger* nævnes. Den ene er Lise Tøgebys artikel om Indoktrineringsdebattens historie i nr. 7, 1976, der behandler diskussionen om skolebøgerne fra 1890-erne og frem til vore dage – spændende og instruktiv læsning. Den anden er artiklen om medlemsdemokratiet i DLF – historisk belyst, d.v.s. fra 50-erne og frem til i dag, i nr. 1, 1977. Organisationernes betydning har været stor og er stadig stigende, og vor viden, om i hvilken udstrækning de er repræsentative for medlemmernes synspunkter, lille. Artiklen er derfor væsentlig, og flere artikler, der kunne belyse DLF også fra andre synsvinkler var ønskelig.

Det tidsskrift, der oftest anvender en historisk synsvinkel i behandlingen af et stof, er *Pædagogik*. Hæftet, der behandler pædagogik kontra kultur (nr. 2, 1976), indeholder f. eks. flere artikler, der beskriver uddannelsessystemets udvikling, bl. a. i ulande, og drøfter hvorledes og i hvilken udstrækning, uddannelse fremmer udviklingen af national bevidsthed og identitet. Artiklernes niveau er forskellige. Den artikel, der beskriver uddannelsessystemernes udvikling i de engelske kolonier i Afrika, indeholder meget spændende stof, f. eks. redegøres der for, hvorledes Dhelp-Stokes kommissionen ud fra en overbevisning om den vestlige kulturs overlegenhed bestemte, at de indfødte burde blive i deres egen og derfor foreslog oprettelsen af et undervisningssystem med nær tilknytning til lokalmiljøet og med bevarelse af det lokale sprog i underskolen. Disse uddannelsessystemer førte imidlertid ikke til styrkelse af den lokale nationale selvtillid, tværtimod. Hvorfor får vi ikke at vide. Stoffet synes for teoretisk og fjernt.

Anderledes nærværende og engagerede er to andre artikler i samme nummer, Ingmar Egedes artikel om opdragelse- og uddannelsesproblemer i Grønland og Per Johan Ødmans artikel om voksenundervisning af sigøjnere i Stockholm. Ingmar Egede hævder i sin artikel, at al opdragelse i sit væsen er konservativ i den forstand, at den består i over-

førelse af en kulturs normer og holdninger fra en generation til den næste. På Grønland lever i dag to kulturer side om side. Uddannelsespolitikken har indtil de seneste år ledt efter metoder til at overføre den europæiske kulturs sædvaner og kunnen. Samtidig videregiver grønlænderne stadig deres kultur til deres børn, og denne kultur er i dagens Grønland, ifølge forfatteren hvor kortsigtet vinding eller blot overlevelse er vigtig, en kultur med uhensigtsmæssige normer. Når unge grønlandere erkender dette og dermed afstanden mellem de to kulturer, oplever de frustration og modløshed. Spørgsmålet er og forbliver, hvorledes balancen mellem de to kulturer kan findes. Artiklen er skrevet med smerte.

P. J. Ødman hævder i indledningen til sin artikel, at pædagoger som regel ganske ureflekteret arbejder ud fra en harmoniseringsmodel; kultur skal integreres og verdensbilleder smeltes sammen. De sigøjnere, han har haft med at gøre i et undervisningsforløb, der strakte sig over flere år, var tilsyneladende indforstået hermed. De mødte op og var positive. Lærerne måtte imidlertid efter nogle år erkende, at sigøjnerne gjorde usynlig modstand; undervisningsresultaterne udeblev. Når de var positive, skyldtes det, at skolen for dem var et opholdssted, der gav social og økonomisk tryghed. Men de ville ikke modtage kundskaber; det ville være et skridt hen imod at blive assimilerede, og det ville de ikke. Bestræbelserne på at integrere sigøjnerne i den svenske kultur opfatter forfatteren derfor som pædagogisk vold.

I disse artikler vurderes en uddannelses værdi i forhold til en elevgruppes økonomiske, sociale og kulturelle situation, – i forhold til elevgruppens selvforståelse. Erik Jørgen Hansens artikel om årsagerne til restgruppens eksistens og angivelser af mulige løsninger på dens problemer, i Uddannelse nr. 8, 1976, berører efter min mening stærkt beslægtede problemer, men han graver ikke dybt. Han definerer uden særlig drøftelse uddannelse som et gode – ellers ville restgruppeproblemet blive irrelevant. Er ikke restgruppeproblemet opstået, fordi det eksisterende uddannelsessystem ikke er et gode for disse elever? Og kan det løses frugtbart – og ikke bare ved at lægge nogle år oven i det obligatoriske uddannelsesforløb – uden at uddannelsen ændres og forbereder også denne gruppe unge til deres voksne liv?

Ester Hermanson har i Pædagogik nr. 3, 1976 en stor artikel om observation af børn. Hun indleder historisk og starter allerede i 1800-tallet. Redegørelsen har meget godt stof; men for en der har beskæft-

tiget sig med emnet, er den historiske del utilstrækkelig. Er det rigtigt at slå de forskellige reformpædagogiske strømninger sammen og f. eks. nævne Wiens forsøgsskoler, Jena og Abbotsholme uden at nævne forskelle m.h.t. årstal, elevklientel eller pædagogisk ideologi? Er det rigtigt at se den ændrede indstilling til børn som et isoleret fænomen og ikke i sammenhæng med andre humaniserende bestræbelser i vort samfund? Og endelig er det rigtigt, at denne pædagogik ikke gav de ønskede resultater, fordi man manglede børnepsykologisk viden? Er det ikke snarere rigtigt, som Spæt Henriksen skriver i DPT nr. 4, 1977, hvor hun drøfter indholdet i planerne for den praktiske mellem-skole, at de didaktiske overvejelser var utilstrækkelige. Springet over grøften fra de teoretiske overvejelser og til praksis, til undervisningssituationen, var for stort. Torben Gregersen fortsætter behandlingen af denne skoleform i en velillustreret artikel i DPT nr. 5, 1977. Han påviser, at undervisningsmateriale, der blev udarbejdet til denne skoleform, og da først og fremmest skolebøgerne var for stive og støttede ikke de oprindelige intentioner om en selvstændiggørende undervisning. Torben Gregersen påviser i samme artikel den lige linje fra emneundervisning over orientering til samtidsorientering.

Der er i år som tidligere år en del artikler om skolens fag. F. eks. har Gerd Gabrielsen i Pædagogik nr. 4, 1976 nogle væsentlige overvejelser over problemerne inden for fremmedsprokundervisningen i de sidste tiår. Gerd Gabrielsen mener, at disse problemer først og fremmest skyldes, at så få har gjort rede for de overordnede synspunkter for deres argumentation. Hvad mener vi f. eks. begrebet sprog dækker, og burde vi ikke først og fremmest undersøge, hvilke muligheder fremmedsprokundervisningen har i folkeskolen?

Størst opmærksomhed får faget historie – vel fordi dets skæbne er så uklar. Spørgsmål rejses, som: har nutidsmennesket meldt sig ud af historien (Højskolebladet nr. 29, 1976), og har man i skolen givet eleverne stene for brød? Det mener Peter Ditlevsen (i Højskolebladet nr. 11, 1977). Skolen har før i sin undervisning lagt for stor vægt på analysen og ikke på syntesen. Højskolebladet genoptrykker desuden en artikel af Jens Rosenkjær fra 50-erne om verdenshistoriens betydning.

Tidsskriftet Uddannelse har som helhed mange artikler, der er af stor værdi for skolehistorisk forskning. Som eksempler kan hele hæftet om den private skole nævnes, nr. 19, rapporter fra forsøgsrådet nr.

7 og 7 a, 1976 og hæftet med skolestatistik nr. 8, 1976. Dette er alt sammen meget værdifuldt materiale i mere og mindre bearbejdet form.

I tillæg til de mange artikler med historisk stof er der også en anden gruppe, der er af værdi for en skolehistoriker, nemlig dem der behandler skolens rolle i samfundet. Særlig væsentlig er efter min mening Uffe Gertsens artikel i Pædagogik nr. 1, 1977. En (ud)dannelsesrevolution, hvor han klart og overskueligt påpeger skolens negative funktion i vestlige såvel som østlige industrisamfund. Børnene er i venteposition og under forberedelse, og de er i skolen, fordi de skal opbevares, de skal sorteres og de skal oplæres – og nogle uddannes. De lærer ikke at passe have, bygge hus, passe syge eller børn eller reparere symaskine eller knallert, – og desuden keder de sig. For en skolehistoriker, der som regel ser på økonomiske og politiske forhold, er dette en nyttig påmindelse.

Albert Engström tegning fra 1930–1938, gengivet i »Mot aftonglöden«, Albert Bonnier 1965. Teksten lyder: Äldste lektorn, känd som en bitvarg (hidsigprop), promenerar på skolegården. Yngste extraläraren närmar sig och säger: »Tänk, så vackert väder vi ha i dag.« Lektorn: »Tänk själv!«

Bibliografi over dansk skolehistorie 1976

Udarbejdet af lektor INGRID MARKUSSEN

BIBLIOGRAFI

JENSEN-STORCH, ELSE: Bøger og artikler i bøger om folkehøjskolen, udgivet eller trykt i Danmark i perioden 1944–1973. Hovedopgave, Danmarks Biblioteksskole. 67 s. 1976.

MARKUSSEN, INGRID: 'Bibliografi over dansk skolehistorie' – Årbog for Dansk skolehistorie 1976 s. 124–127.

NØRGAARD, ELLEN: 'Tidsskrifter med skolehistorisk indhold'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976 s. 121–123.

SKOLEVÆSEN

1. ALMENE SKOLEHISTORIE

Almene bestemmelser for lærere i folkeskolen. red. af KJELD KIRKEGAARD. 2. udg. Kroghs Skolehåndbog. 152 s. 1976.

ANDERSEN, LEO: Den danske folkeskoles udvikling frem til 1958. Specialeopgave, Nordisk Institut, Århus Universitet. 111 s. 1975.

BUGGE, K. E.: 'Dannelse og Demokrati' – Kr. Dagbl. 25.5.1976.

[anm. af Vagn Skovgaard-Petersens disputats Dannelse og demokrati].

Den nye lov om folkeskolen, der gælder fra august 1976. Undervisningsministeriet 22 s. 1976.

Folketingets 1. behandling af forslag til folketingsbeslutning om 10.–12. uddannelsesår, 14. jan. 1976. Kroghs Skolehåndbog 19 s. 1976.

'Forlag til principbeslutning om 10–12

uddannelsesår'. – Skole og Samfund 19 s. 1976.

FRANK, EILIF: 'Kilder til friskolernes historie.' – Friskolebladet 1976 s. 66–67.

FRANK, EILIF: 'Kilder til friskolernes historie'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 33–40.

Gymnasiernes Byggeudvalg. Gymnasieskolen 1960–75. 82 s. 1975.

HANSEN, HANS HENNING: 'Central rådgivning for skolebyggeri.' – Uddannelse 1976 s. 612–622.

HANSEN, LARS: 'På vej til højskole og valgmenighed'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 70–81.

HENRIKSEN, SPÆT: 'Reformpædagogik – progressiv pædagogik.' – Dansk pædagogisk Tidsskrift 1976 s. 116–135.

HERMANSEN, MADS: 'Udviklingstendenser i dansk skolepsykologi.' – Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1976 s. 81–85.

HERMANSSON, ESTER: 'Barnet som subjekt i pædagogikken.' – Pædagogik 1976 s. 9–27.

HOLM, JENS: 'Studenterne 1876'. – Aalb. St. 9.7.76.

HORNEMANN, EMIL: Om Børns Anvendelse i Fabrikker. 1976. Fotogr. optryk af: Hygiejniske Meddelelser og Betragtninger. 7. bind 3. hft. s. 151–194, 1872.

HOUMAN SØRENSEN, JOHN: Statsteori og det danske uddannelsessystem 225 s. 1975.

'Højere skole – almen skole.' – DM. Magisterbladet 1976 s. 8.

- [anm. af V. Skovgaard-Petersen: Dannelselse og demokrati.]
- ILLERIS, KNUD, HENNING SALLING OLESEN, PALLE RASMUSSEN: Læreredannelser, Skole og Samfund 1976.
- JENSEN, KNUD: 'Fra terpeskole til arbejds-skole.' – Dansk pædagogisk Tidsskrift 1976 s. 105–115.
- KJÆR, HOLGER: 'Dannelselse og demokrati.' Vagn Skovgaard-Petersens afhandling.' – Højskolebladet 1976 s. 516–519.
- LARSEN, HELGE: 'Dannelselse og demokrati.' – Uddannelse 1976 s. 326–331 [anm. af V. Skovgaard-Petersen: Dannelselse og demokrati]
- LARSEN, HELGE: 'Vejen bort fra den sorte skole'. – Sjel T 19.6.76.
- MADSEN, ARNE: 'Skolen i byen og på landet før i tiden'. – Fred AA 5.12.76.
- MATHIESEN, ANDERS: Uddannelse og produktion. Bidrag til belysning af det historiske forhold mellem den videnskabelig-tekniske udvikling og arbejdskraftens kvalificering i Danmark 158 s. 1976.
- NADELMANN, BENT: 'En undersøgelse af frafaldets omfang og årsager i den frivillige voksenundervisning.' – Uddannelse 1976 s. 359–368.
- NISSEN, GUNHILD: 'Fra blå drømme til grå virkelighed.' – Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1976 s. 72–80.
- NISSEN, GUNHILD: 'Skolen og Landsbysamfundet.' – Uddannelse 1976 s. 267–275.
- NISSEN, GUNHILD: 'Skolen og samfundet 1974–1976'. – Årbog for Dansk skolehistorie 1976, s. 82–103.
- 'Om arbejdet i de pædagogiske fag på Blaagaard Seminarium 1971–76' Ved BONNIE ANDERSEN, KNUD BAGGER CHRISTENSEN, FINN HELD m. fl. – Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1976 s. 369–444.
- PETERSEN, AMDI: 'Lærernes forudsætninger for at bryde skolens isolation.' – Uddannelse 1976 s. 276–280.
- PEDERSEN, PEDER KAJ: Træk af den musikpædagogiske debat i mellemkrigstiden. Specialeopgave. Musikvidenskabeligt Institut, Københavns Universitet. 127 s. 1976.
- PINBORG, JAN: 'Danmarks bidrag til skolastikken.' – Danske Studier 1977, s. 19–30.
- ROSE, N. H.: 'Den nye skolelov – historisk set'. – Akt. 31.7.76.
- Sekretariatet for Ungdomsforskning: Oversigt over Ungdomsforskning i Danmark. Supplementsbind 63 s. 1975.
- SHINE, NORMAN: 'Skoleforhold og børnebøger i Danmark fra reformationen til år 1800'. – Børn og Bøger 1976 s. 3–9.
- 'Skolen som brobygger mellem almue og elite.' – Folkeskolen 1976 s. 1082–1083.
- Skolen i klassesamfundet. Red. PALLE RASMUSSEN 136 s. 1975.
- SKOVGAARD-PETERSEN, VAGN: Dannelselse og demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almenskoler 24. april 1903. 396 s. 1976. Gyldendals pædagogiske bibliotek. Doktor-disputats.
- SKOVGAARD-PETERSEN, VAGN: 'Ti år'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 7–15.
- SKOVMAND, HELGE: 'Et folkeligt fællesblad for den danske højskolebevægelse.' – Højskolebladet 1976 s. 768–770.
- SKOVMAND, HELGE: 'Højskolebladets kurs. Hvor styrede det hen fra begyndelsen?' – Højskolebladet 1976 s. 783–786.
- SKOVMAND, ROAR: 'Systemskiftet i den højere skole'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 16–32.

- [officiel opposition ved Vagn Skovgaard-Petersens forsvar af sin doktorafhandling Dannelse og demokrati]
- Statistik, gymnasieskolen, studenterkursus og kursus til højere forberedelseseksamen 1974/75. Undervisningsministeriet. 108 s. 1976.
- SVENNEVIG, PALLE: Danske kommissionsbetænkninger 1971–1975. 251 s. 1976.
- TOGEBY, LISE: 'Historie – kundskabsfag eller ånds-fag?' – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 41–65.
- TOGEBY, LISE: 'Indoktrineringsdebatens historie.' – Dansk udsyn 1976 s. 96–122.
- Undervisningsminister Ritt Bjerregaards forslag til lov om ændring af lov om gymnasieskoler og studenterkursus med bemærkninger. 23. jan. 1976. Kroghs Skolehåndbog 16 s. 1976.
- WINTHER-JENSEN, THYGE: Pædagogik og samfundsvidenskab, studier i opdragelsens sociologi 102 s. 1976.
- Kerte. AARUP, KNUD: 'Spændte forhold i Kerte skole midt i det 19. århundrede'. – Fynske Arbøger 1976 s. 56–70.
- Kolding. JØRGENSEN, FROVIN: Stændernes udkud. Bd. 1. 141 s. 1975; Bd. 2. 111 s. 1976.
[Om skoleholderens stilling blandt Koldingegnens befolkning i 1700-tallet og de nye skoletankers indflydelse herpå]
- Nakskov. 'Rapport om samarbejdsfor-søg i Nakskov.' – Uddannelse 1976 s. 296–309.
[handelsskole – gymnasium]
- Pederstrup. CHRISTENSEN, ELLEN: 'Til læseprøve på Pederstrup slot i 1906'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 66–69.
- Rær. CHRISTENSEN, POUL: 'En historie fra Holbergs dage'. – Historisk Årbog for Thy og Mors 1976 s. 85–90. [skoleholderskift i Rær i 1740erne]
- Vestjylland. 'Skolens historie – specielt i Landsbyskolen i Vestjylland.' – Hilsen fra Aspel-kredsen. Raasted skole. 1. Tiden til o. 1814 s. 1–32. 2. Tiden fra 1814 til o. 1870 s. 1–36. 3. Tiden fra 1870 til o. 1900 s. 1–44.
- HØIER, PETER: 'En skolestrid i Aastrup'. – Sønderjysk Månedsskrift 1976 s. 231–234.

2. LOKAL SKOLEHISTORIE

- Gauerslund. BAARSTRØM, KARL AAGE: 'Skoleforhold i Gauerslund'. – Vej AF 9.8.76.
- Grønland. EGEDE, INGMAR: 'Opdragelses- og uddannelsesproblemer i Grønland' – Pædagogik 1976 s. 9–18.
- Husby. KRISTENSEN, LAUST: 'Oprettelse af skole i Husby 1712'. – Fynske Arbøger 1976 s. 39–55.
- Haderslev. RAVN, L. S.: 'Haderslev-lærernes edsaflæggelse i 1861, 1863 og 1867'. – Sønderjysk Månedsskrift 1976 s. 81–85.
- Kalø. SKOVMAND, ERIK: 'Sproghøjskolen på Kalø.' – Højskolebladet 1976 s. 704–706.
- Bornholms Folkehøjskole. RASMUSSEN, EBBE GERT: 'Elevet på Bornholms Folkehøjskole vinteren 1872–73, et metodisk bidrag til den tidlige bornholmske højskolebevægelse'. – Bornholmske Samlinger 1976 s. 109–131.
- HANSEN, NIELS JØRGEN: Dagmarskolen 1966–1976. En hilsen fra Dagmarskolen ved 10-års jubilæet. 24 s. 1976.
[Ringsted]

- 'De seneste års udvikling på Den frie Lærerskole.' – Friskolebladet 1976 s. 207–208.
- JØRGENSEN, BENT: 'Kritik af Den Proletariske Friskole'. – Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1976, s. 355–359.
- DENCIK, LARS: 'Barnen i klasskampen. Om Den proletariske friskole i København. – Ord och Bild.' 1976 s. 51–64.
- GÜETTLER, KALLE: 'Det nødvendige seminarium – ett danskt experiment.' – Lärartidn. 1976 hft. 22 s. 4–7.
- Duborgskolen. HANSEN, BERNHARD: 'Da tyskerne brugte hårde metoder mod det danske skolevæsen'. – Holst D 15.5.76
[Duborgskolens start]
- KRISTOFFERSEN, KIRSTEN: 'Herlev Statskole, Statens Pædagogiske Forsøgsgymnasium'. – Uddannelse 1976 s. 705–715.
- Herulfsholms frie Skoles regnskab 1585–86. Udg. af Landbohistorisk Selskab ved MERETE DAHLERUP. 140 s. 1975.
- Hjørring private Realskole 1875–1975. 28 s. 1975.
- Mosegårdsskolen 25 år. Red. YVONNE MICHELSEN m. fl. 23 s. 1976.
- INGEMANN PEDERSEN, J.: 'Vor ældste landsbyskole'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1976, s. 128–132.
[Rasmus Svendsens skole i Faxø.]
Niels Steensens Gymnasium 1950–1975 Red. HANS BANG. 1975. 86 s.
- BERG, JØRGEN: 'Nærumgårdskolen 1940–1975'. – Søllerødbogen 1976 s. 9–90.
- Sorø Akademi. GLAHN, TORBEN: Sorner-biografier 1747–1800. Overhofmestre, lærere og studerende ved Frederik 5.s akademi i Sorø 128 s. 1975.
- Stengård skole 25 år. Red. af GJERLØV-CHRISTENSEN, KAJ MORTENSEN og JENS KJÆR JENSEN. 34 s. 1975.
- ALSING, FINN: Søværnets Officersskole 275 år. 1976, 136 s.

4. LÆRERE OG SKOLEFOLK

PERSONALHISTORIE.

- BECK, PETER: Fra Sundeved til Vestjylland 52 s. 1975.
[Vestjysk Realskole og Studenterkursus i Tarm]
- CHRISTIANSEN, C. P. O.: 'Folkehøjskolen og tidens krav.' – Højskolebladet 1976 s. 132–137.
[genoptryk fra Højskolebladet 1934]
- GJERLØFF, E.: 'Fire rektorer i Hillerød'. – Fred AA 13.6.76.
[Frederiksborg Statsskole]
- HILDEN, JYTTE: 'Interview med Sigurd Højby.' – Uddannelse 1976 s. 317–325.
- HØJBY, SIGURD: Som jeg oplevede det. 157 s. 1976.
- HØYBYE, P.: 'En lærers minde'. – Aalb St 18.7.76.
[Metropolitanskolen]
- JACOBSEN, EINAR: '50 års minder fra skolelivet i »Morten Larsens Gård«'. – Holst D 31.7.76.
- JEPPENSEN-JENSEN, I.: 'Til fhv. skoleinspektør Kristen Værnfeldt med hilsen og hyldest i anledning af 90 årsdagen 25. juli 1976.' – Fra Himmerland og Kjær herred 1976 s. 5–7.
[Med bibliografi over trykte arbejder s. 8–14]
- KNUDSEN, THORKILD: 'Minder om »Hr. Lauritsen«, Lærer ved Vejle højere Almenskole.' – Vejle Amts Årbog 1976 s. 90–104.
[Valdemar Sigtrigurd Lauritsen, Lærer på Vejle højere Almenskole 1908–1920, rektor ved Herning Gymna-

- sium 1923–1932 og ved Roskilde Katedralskole 1932–1947]
- KOCH, HAL: 'Ved Krogerup Højskoles indvielse.' – Højskolebladet 1976 s. 219–221.
[Genoptryk fra Højskolebladet 1946]
- KRARUP, PER: Fra mit livs rejse. Erindringsglimt og refleksioner 164 s. 1976.
- MØLLER, AAGE: 'Det danske menneskeliv og folkeliv og den danske højskole.' – Højskolebladet 1976 s. 184–189.
[Genoptryk fra Højskolebladet 23. og 30. sept. 1932]
- NISSEN, PETER: 'Skoleminder. Et erindringskrift efterladt af Peter Nissen – forhen lærer i Gelballe.' – Vejle Amts Årbog 1976 s. 9–51.
[Seminarieår på Skårup i 1860erne, årene som lærer i Skovstrup og i Egum skoler ved Fredericia og i Harte skole ved Kolding. Suppl. opl. af Aksel Nellemann, s. 51–59. Forfatterens drengeår og skolegang er bragt i Vejle Amts Årbog 1975.]
- NOVRUP, JOHANNES: 'Strukturændringerne og Folkehøjskolen.' – Højskolebladet 1976 s. 239–243.
[Genoptryk af Højskolebladet 1958]
- SKOVGAARD, IRENE: 'Om min ungdom i Sorgenfri og om musikskolen' – Lyngby-bogen 1976 s. 5–33.
- SKOVMAND, HELGE: Et hjem, en skole, et blad. Erindringer. 187 s. 1976.
'Et jævnt og muntert virksomt liv.' – Folkeskolen 1976 s. 1475–14
[N. C. Thomsen Nielsen 75 år]
- TORPE, HARALD: 'Hans mål var at højne Læreruddannelsen.' – Folkeskolen 1976 s. 2–3.
[Rektor Ernst Larsen]
- VEDSTED, C. O.: 'Højskoleforstander Anders Laursen, Lundby højskole, og den grundtvigske vækkelse i Himmerland og Han herred for 100 år siden, – Fra Himmerland og Kjær herred. 1976, s. 133–138.
- THESTRUP, KNUD: 'Folketingsmand Anton Vesterager.' – Hardsyssels Årbog 1976, 2. rk. bd. 10 s. 17–28.

5. SKOLEERINDRINGER

BUGGE, AAGE: Barndomserindringer fra Sydgrønland omkring århundredskiftet. 169 s. 1976.

CHRISTENSEN, CHRISTIAN: En rabarberdreng vokser op. 7. opl. 164 s. 1976.
[prylg og skolegang i arbejdermiljø på Jagtvejen]

FUGLSANG-DAMGAARD, H.: Fra skyttegrav til bispestol 263 s. 1975 s. 24–30.

HARRIES JØRGENSEN, AXEL: 'Minder fra højskolen i Hørsholm, der nu lukker'. – Fred AA 23.1.76

HARTMANN, GODFRED: Sig nu pænt goddag. Erindringer fra tyvernes København. 2. opl. 1976, 166 s.
[bl. a. Metropolitanskolen]

KJØLSEN, F. H.: 'Fra min skoletid omkring århundredskiftet'. – Vestk 23.10.76.
[Østersøgades skole]

REFSLUND POULSEN, TROELS: 'Minder fra drengeårene på Skovgård og i Abenrå, – Sønderjyske Årbøger 1976 s. 96–114.

[skolegang i preussisk skole ved Abenrå]

RUNG, OTTO: Fra min klunketid: en hjemlig kavalkade 268 s. 1976.
[overklasseopdragelse og skolegang i København i 80erne og 90erne]

Nyt og noter

FREDERIKSBORG STATSSKOLE UNDER FIRE REKTORER FRA 1902–1977

Af lektor E. GJERLØFF

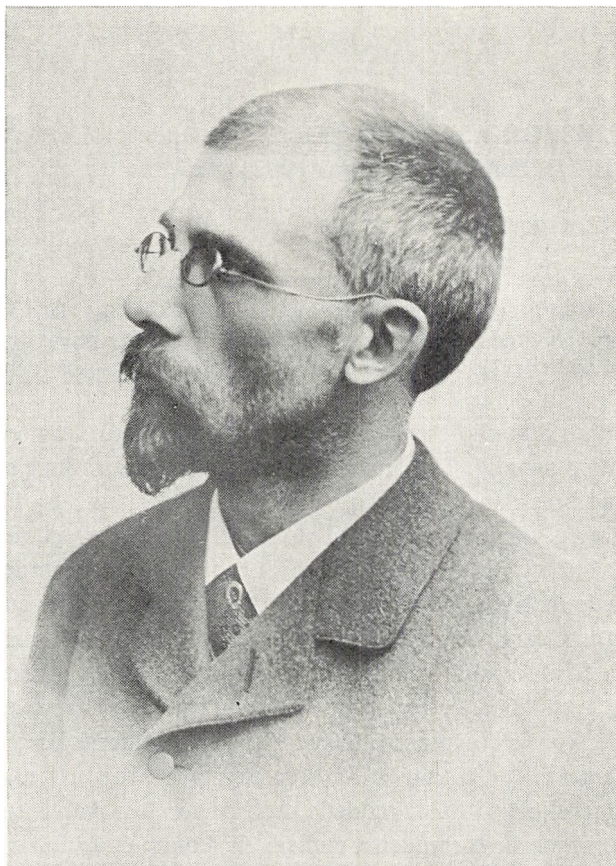
Lektor *E. Gjerløff*, der har været lærer ved Frederiksborg Statsskole fra 1922 til 1966, skildrede i Frederiksborg Amts Avis den 13/6-1976 skolens fire rektorer i det 20. århundrede. Nedenstående er en omarbejdet gengivelse af denne artikel.

Frederiksborg Statsskole er en »kongelig« skole. Den oprettedes 1633 af Chr. IV personlig. Han måtte have et sted, hvor slotspersonalets børn kunne lære dansk, regning og religion. Det skete i en lille toetagers bygning på indkørselsvejen til slottet. Den står der endnu. Skolens 300 årige historie er behandlet i en bog af Bjørn Kornerup, hvortil interesserede henvises. Omkring år 1900 gennemgik skolen en krise.

Da rektor Conrad Iversen som pensionist i 1902 forlod »Frederiksborg lærde Skole«, som Frederiksborg Statsskole dengang hed, befandt skolen sig i en tilstand, hvor dens nedlæggelse alvorligt overvejedes. Den havde kun 67 gymnasieelever. Den »elementarskole«, som var blevet optaget i 1889, talte 109. Men den nye skolelov, »Loven om højere Almenskoler 1903«, reddede den. Denne lov skabte en enhedsskole med organisk forbindelse mellem de kommunale folkeskoler og den højere undervisning i statsskolerne, omfattende mellemskole, realklasse og gymnasium. Den gamle klassisk-sproglige linje spaltedes i to dele: den nysproglige og den klassisk-sproglige. Den matematiske linje bibeholdtes. Piger fik adgang til gymnasiet. Skolen fik navnet Frederiksborg Statsskole. Men endnu, da jeg i 1922 ansattes som adjunkt, kaldte ældre Hillerød-borgere skolen »den lærde skole«.

Rektor, dr. phil. Karl Hude

Med denne lov begyndte skolens vækst. Denne skyldtes ikke alene, at tiderne blev økonomisk bedre, men nok så meget den nye rektor, dr. phil. *Karl Hude*, der med kraft styrede skolen fra 1902–1921, hvor

Dr. phil. Karl Hude, 1860–1936, var rektor ved Frederiksborg Statsskole fra 1902–1921. Han blev herefter rektor ved Metropolitanskolen indtil 1927. Fotografi fra 1907. KB's billedsamling.

han blev rektor for Metropolitanskolen. Han måtte lide den tort, at skolen af mangel på tilgang ikke fik den klassisk-sproglige linje før 1914. Som følge af oprettelsen af mellemskolen – en fortrinlig skolegren, som jeg fra forældres side kun har hørt lovord om – nedlagdes elementarskolen 1908. I 1920 var elevtallet 313, og man byggede en tværfløj fra den smukke gamle hovedbygning hen til gymnastiksalen, hvorved man fik 7 lokaler mere og en festsal. Dette var rektor Hudes sidste triumf i Hillerød.

Rektor Hude var en statelig og myndig mand, der nød stor anseelse i byen. Han talte kort og klart. Både elever og lærere havde respekt og ærefrygt for ham. Da jeg – et år efter hans afgang – blev adjunkt ved skolen, fortalte kollegerne, at han var lidt egenrådig og egocentrisk, men ingen frakendte ham lederevner. Han sagde: mine elever, mine lærere, mit elektricitetsanlæg, mine faglokaler. Han havde sine morsomme vaner. En af dem var: »Her plejer jeg at sige en pudsighed«.

En gammel elev fortalte mig, at rektor Hude efter denne bemærkning gik i stå og lidt efter sagde: »Det er dog mærkeligt. Jeg tror, jeg har glemt den.«

Jeg har kendt rektor Hude. Han morede sig som rektor ved Metropolitanskolen med at undervise i klassiske sprog som privatdocent på Universitetet. Der gik jeg til øvelser hos ham. Han var en fortræffelig lærer, lærd og dybtgående. Senere traf jeg ham, da jeg var lærerkandidat i tysk hos dr. phil. Højberg-Christensen, der dengang var lektor ved Metropolitanskolen. Også der nød rektor Hude stor agtelse. Jeg husker en morsom situation. Vi fulgtes en gang ad gennem Botanisk Have, og den høje rektor sagde: »Jeg har med fornøjelse læst Deres kommentar til Heines Harzreise. Men jeg må dadle, at De ikke har givet oplysning til ordene: »Et kvindemenneske, som dér drev sit horisontale håndværk.« »Det er da ligetil«, svarede jeg, »håndværk er jo beskæftigelse, og horisontal betyder vandret, altså: sin vandrette beskæftigelse.« Han standsede et øjeblik. Så lo han: »Hø, hø, hø! Nej, De har fuldkommen ret. Vandrette beskæftigelse! Virkelig morsomt. En virkelig pudsighed.« Han kunne altså også være for lærd.

Rektor L. J. Ring

Det var ikke let at følge efter Hude, en højtanset, lærd og myndig mand. Efterfølgeren hed rektor L. J. Ring, en mand jeg i tidens løb kom til at værdsætte højere og højere. Han kom fra Viborg Katedralskole og var gårdmandssøn fra Jylland. Han var en smuk mand og også altid smukt klædt. Han var landskendt som fremragende matematiklærer. Og med ham kom de pædagogiske anlæg i forgrunden. Han var elsket af de matematiske elever. Og de beundrede hans lærebøger.

Men hos forældrene mødte han modstand. Til dels også hos lærerne. Som så mange, der kom fra Jylland, var hans sprog præget af det jyske. Og da han tilmed i en translokationstale havde været så uheldig at sige

Lauritz Jørgen Ring, 1873–1948, var rektor ved Frederiksborg Statsskole fra 1921–1938. Fotografi fra 1930. KB's billedsamling.

»sans comparaison«, var dette længe et samtaleemne i byens embedsmandskredse. Yderligere følte man sig krænket over, at han talte meget om »Viborgpædagogik«. Hillerød var vel ikke ringere end Viborg, som tilmed lå i Jylland, vel? Og han var særdeles demokratisk. Han vogtede over, at der under ingen omstændigheder skete en elev uret, hvis han kom fra et ringere stillet hjem.

Han var også ængstelig ved drengenes og pigernes fællesskab i skolen, – han følte sig som moralens vogter. I mit første adjunktår gik jeg

med »putties«, på dansk »viklers«, tykke bånd, der rulles om benet fra fod til knæ. Jeg blev kaldt ned på kontoret, hvor han – meget venligt og forsigtigt – antydede, at denne påklædning kunne virke »æggende« på de unge piger i gymnasiet. Nogle år senere sendte han borgmesterens datter, der lige havde fået en splinterny »splitkjole« eller »slidskjole«, hjem med ordre til at skifte tøj og møde anstændigt påklædt.

Mere fornuftig var han i en anden situation. Jeg havde – også i mit første adjunktår – i en time sagt, at »rent biologisk var enhver kvinde berettiget til at føde et barn«. Det resulterede i 3–4 forældreklager, og han forlangte, at jeg skulle skrive under på aldrig at drive »sexuel propaganda«.

Og jeg underskrev. Da han trak sig tilbage, leverede han mig »papiret« igen.

Som leder af skolen var han dygtig. Med stor dygtighed førte han skolens sag mod ministeriet. Chr. IV havde givet skolen ret til hvert år at få to regenspladser, hver på 3 år. Denne ret ville ministeriet fratage skolen. Forhandlingernes resultat blev, at skolen beholdt sine to regenspladser, dog således at de først kunne overtages efter 3 års studentertid, den bedste løsning. Ministeriet fik derved i 3 år 2 pladser, og skolen genoptog så sine rettigheder med mere modne studenter og muligheder for yderligere at søge regensplads på lige fod med andre skoler.

Lærerne

Efterhånden foryngedes lærerpersonalet. Da jeg i 1922 kom til skolen som 25 årig, var de to yngste lærere – fraset Peter Grove – 16 og 18 år ældre end jeg. Det var lektorerne K. Chr. Bredsdorff og klassicismens fremragende repræsentant, Hans Boisen. Alle de andre var ældre. Kort efter kom fru Nanna Gandil som lærerinde i håndgerning og gymnastik. Også hun var ung. Jeg ser endnu for mig lektor Hans Chr. Velschou, der vist var 73 år, i skolens afrakkede lærerværelse stå på en vakkelvorn stol og rage i lærernes håndbibliotek for at finde fru Gandils alder. Lektorerne Knud Fr. V. Kretschmer og Chr. M. Neergaard fulgte efter. Nanna Gandil er nu 86 år. De andre er døde.

Fru Gandil, præstedatter fra Lolland og enke, interesserede sig for folkedanse. Hendes store kendskab til folkedragter resulterede i en

samling af helt originale folkedragter – der er vist ca. 80 – som hun har foræret skolen, der stadig har en »folkedansforening«, som mødes og undertiden drager til folkedansstævner rundt om i verden.

Der dannede sig traditioner på skolen. III g afleverede på deres sidste skoledag »krogen«, den eneste siddeplads på den pauvre legeplads, til II g under kåde og oprørske taler.

Det store valnøddetræ i gården plyndredes en bestemt dag. Valnødderne blev i et par gymnastiktimer slået ned af gymnasieeleverne med lange stokke og samlet i store kurve. I frikvartererne kastedes de i grams til mellemskoleeleverne, der styrtede sig over dem som dyr, der fodres. – En gang om året var der »skolekomedie og bal«, en tradition, der har holdt sig på den nye skole, der oven i købet fik sin egen scene med alt til faget henhørende.

Lejrskolen

I 1928 ansattes lektor Palle Berg-Sørensen. På dette tidspunkt var pædagogiske kredse begyndt at beskæftige sig med »lejrskoler«. Berg-Sørensen var meget optaget af dette. Og i en sjælden grad fik han her heldet med sig. Frederiksborg Statsskole begyndte år 1935 sin første lejrskole på »Hvide Klint« ved Frederiksværk. I en enestående grad lykkedes det Berg-Sørensen at få byen og dens pengeinstitutter gjort interesseret i lejrskoleundervisning. Han grundlagde »Den nordiske Lejrskole« og kan med god samvittighed betragte de 3 ridderordener, som Danmark, Norge og Sverige belønnede ham med. Men han støttedes også af rektor Ring. Med sin sikre pædagogiske sans så han de muligheder, denne skoleform gemte i de 8 dage, Lejrskolen skulle vare. Eleverne, der jo kom fra by og land, fra fattigt og rigt miljø, fra vidt forskellige kulturkredse, ville i dette samvær opnå at blive en sammensvejet klasse. Klikedannelser, som skolen altid havde modarbejdet, ville vanskeliggøres. Fællesarbejdet, samlet om enkle, store opgaver, og dermed den sociale forståelse, ville blive begunstiget af gruppearbejdet. Og endelig ville eleverne kunne få deres teoretiske viden udviklet i praksis. Hans blik herfor så jeg et morsomt eksempel på. Eleverne skulle i Store Kregme måle kirketårnets højde ved at finde bredden af en mursten og så tælle murstenene op til toppen. Men i nærheden – og efter sædvane uden at blande sig i foretagendet – stod rektor Ring. Han sagde til mig: »Det er jo en simpel geometrisk opgave. Man op-

stiller to stave af forskellig højde, men med en linje fra jorden op over begge stavene til kirketårnets top. Så får man en retvinklet trekant og regner tårnets højde ud«. Det var hebraisk for mig. Mit eneste bidrag til lejrskolearbejdet var et forslag om at følge et træfrø fra planteskole, udplantning, vækst, fældning, tømmervirksomhed til snedkeren med besøg de forskellige steder.

300 års jubilæum

I 1933 fejrede skolen sin 300 årige fødselsfest. Museumsdirektør Otto Andrup lagde som formand for Forældrenævnet pres på rektor Ring for at få denne højtidsdag fejret så pompøst som muligt. Det skete. Hovednummeret fandt sted i Slotskirken. Chr. X deltog. Jeg hørte ham sige i en vred tone til Andrup: »Skal jeg sidde i det der bur?« Det var kongelogen i Slotskirken, han udtalte sig om. Rektorer fra Universitetet og Den polytekniske Lærestanstalt talte. Den sidste roste skolen for dens fortræffelige matematiske studenter i matematik og især kemi. Sjællands biskop prædikede. Sangkor af eleverne. Under lovtalerne i slottets »testuer« modtog rektor hyldesten med lærerpersonalet i en halvrunde bag sig. Vi var i kjole og hvidt fra om morgenen kl. 9. Andrup havde nået sit mål: at skabe respekt og opmærksomhed omkring skolen.

I et af sine senere rektorår havde rektor Ring indbudt gymnasieskolernes undervisningsinspektør, dr. phil. Højberg-Christensen til middag. Det kunne han roligt gøre! Fru Ring var kendt for sine glimrende middage og begge for deres jyske gæstfrihed. Højberg-Christensen erklærede, at han aldrig uden ærefrygt stod »in diesen heiligen Hallen«, og derpå holdt han en smuk lovtale over skolen.

Men det kunne ikke nægtes, at »diese heiligen Hallen« måtte gøre et luvslikt indtryk. Der trængtes i høj grad til en ny skole. Borde, skolebænke, katederstole var i en elendig forfatning. Skolen fik vist 800 kr. om året til reparationer. Kalkpudset faldt ned. Taget var utæt, og det regnede ned i skolens kostbare bibliotek. Pigernes gymnastiksal var på størrelse med en spisestue. Ydermere stod der i enkelte klasserum en regulær spyttebakke, som rektor Ring, der skrædede, ikke ønskede fjernet. Drengenes lokummer, der var anbragt bag ved den nye tværbbygning, var en skandale. Sammesteds var et ildelugtende pissoir, og ved siden af dette et aflåset lokum for lærere.

Dette benyttedes dog ikke mere af lærerne, for oven over lærerværelset var der – af Hude eller Ring – anbragt et moderne WC. Der sad jeg i et frikvarter, og da jeg skulle gå, var låsen i baglås. Jeg husker endnu min rædsel. Der var imidlertid et skråt tagvindue, der førte ud til skolens loft, og derude var et tagvindue til. I min nød steg jeg op på WC-sædet, slog vinduet helt op og kunne lige nå at åbne det yderste vindue, således at jeg ved at holde i dets kant med stort besvær kunne trække mig ud gennem det inderste vindue og ud på skolens loft. Og til loftet havde jeg en nøgle. Jeg skyndte mig – noget ophidset – ned til rektor Ring på kontoret for at forlange, at WC-rummet for fremtiden lukkedes med en krog. Men jeg var endnu ikke nået til kravet om »krogen«, før han lo. Han lo, så han knapt kunne holde op. »Ja, naturligvis«, sagde han om krogen. »Jeg forstår ikke, at De kunne komme igennem vinduet«. Det forstår jeg selv heller ikke i dag.

En censor fra en privat realskole sagde ved realksamen til mig: »Ved De, hvad der ville ske med en privat realskole, hvis den så ud som Deres statsskole? – Den ville blive lukket som utilbørlig«.

Alt dette havde imidlertid kun ringe indflydelse på skolens undervisning og friske ånd. En forfatterinde, Estrid Ott, skrev i en kronik i Ekstra Bladet betitlet »Skolen med spyttebakkerne«. Hun var nylig flyttet til København og lovsang »skolen med spyttebakkerne« på bekostning af det københavnske skolepalæ, hendes datter var kommet over i. Da Højberg-Christensen i 1939 atter var i Frederiksborg Statsskole for at indsætte den ny rektor, sagde han til mig: »Må jeg se spyttebakkerne!« Det var nemt gjort.

Den 31/12 1938 tog rektor Ring sin afsked. Det skulle ske i stilhed. Men gymnasieeleverne hyldede ham ved en skolefest. Han skænkede skolen den smukke fane, hvis skaft i årenes løb er prydet med skolens sejrsmaljer i sportsskampe. Sidste gang jeg så ham, var en dejlig sommerdag på Holte Station. Han så frisk og glad ud med en lyseblå aurikel i sit knaphul. Kort efter døde han.

Rektor H. M. Jensen

Den 1/1 1939 fik Frederiksborg Statsskole en ny rektor, en lille sirlig mand, H. M. Jensen. Han var fynbo. Nogle elever omtalte ham som Hans Majestæt Jensen. Han var værdig og selvsikker og førte med dygtighed skolen – trods besættelsen af gymnastiksalen som lazaret – igen-

H. M. Jensen, 1885–, var rektor ved Frederiksborg Statsskole fra 1939–1954. Fotografi fra 1945. KB's billedsamling.

nem de fem krigsår. Han var principfast og havde svært ved at ændre sine anskuelser eller være modtagelig for ændringsforslag.

Som skolens inspektør måtte jeg ofte have privatsamtaler med rektor Jensen. Ved disse tænkte jeg ikke sjældent med længsel på mine samtaler med rektor Ring. Det var samtaler mellem to mennesker. Nu var det ordre fra Hans Majestæt Jensen til lektor Gjerløff. Især havde han en bemærkning, som irriterede mig i høj grad: »De må forstå, lektor Gjerløff, at ...« Jeg forstod udmærket, at mine forslag krænkede

hans »principper«, men disses holdbarhed troede jeg ikke på. Det viste sig også nogle gange, hvor en sag antog et større omfang, at han ikke fik ret. – Men han har sikkert også følt, at jeg var svær at omgås. Nogle elever kaldte mig »havkatten i hyttefadet«. I det daglige gik det dog ganske godt, og ved en af mine runde fødselsdage sendte han mig 6 flasker rødvin.

Hans helbred var ikke stærkt. Han led af mavesår, hvad der dog ikke hindrede ham i at blive 88. Under krigen kunne der naturligvis ikke arbejdes for den nye skole. Men der hengik fra 1945 endnu 9 år, før den nye skole blev en kendsgerning.

Tegningerne til skolen lå færdige. Striden mellem Undervisningsministeriet, der havde ønsket at eje den prægtige grund ved Teglgårdssøen, som Landbrugsministeriet rugede over, var endt. Allerede i rektor Rings tid havde Berg-Sørensen henledt hans opmærksomhed på dette sted. Ring og han havde foretaget opmålinger og foreslået ministeriet grundens størrelse. Det syntes, som om der kun skulle forhandles om bevillinger. Men departementschefen i Undervisningsministeriet, Frederik Graae, var modstander. Han nærede en sentimental kærlighed til den gamle skole, hvorfra han selv var dimitteret. Der var debatter mellem statens udvalgte arkitekt, Axel Maar, og rektor Jensen, for hvem der var planlagt en rektorbolig i den nye skole, som han ikke ville modtage. Og fremfor alt var der bevillingsspørgsmålet. Det var således, at der også var andre statsskoler, de endnu ældre »katedralskoler«, der krævede fornyelse. Og hvad skulle der ske med den smukke gamle hovedbygning? En avisartikel antydede, at kommunen kunne tænke sig at opkøbe den dejlige grund ved Teglgårdssøen. Berg-Sørensen satte en indsamling i gang blandt lærerne for at kunne meddele undervisningsministeriet, at man ville forære dette de 400.000 kr., som den var vurderet til. Han støttedes af amtsskolekonsulent L. C. Jensen. Dette satte ny gang i forhandlingerne, for dette tilbud kunne man naturligvis ikke modtage. Maar gjorde sine tegninger færdige – uden rektorbolig, staten bevilgede 5 millioner til nyopførelsen. Således lå sagen, da rektor Jensen efter en alvorlig operation for blødende mavesår gav op og søgte sin afsked. – Valnøddetræet var gået ud. Og drengenes toiletter var uforandrede. Rektor Rings smukke have bag ved gymnastiksalen havde mistet sin skønhed på grund af for kraftig beskæring.

Hans Wilh. Larsen, 1908–, var rektor ved Frederiksborg Statsskole fra 1954–1977. Fotografi fra 1964. KBs billedsamling.

Rektor Hans W. Larsen

1954 fik skolen så en ny rektor. Han kom som et friskt vindpust til en stillestående skovsø. Det var lektor Hans W. Larsen, der forlod sin stilling som inspektør ved Th. Langs Skole i Silkeborg. Rektoren dér, Karen Linderstrøm-Lang, var en ældre dame, der gerne overlod store dele af skolens administration til den initiativrige mand. Han var vel udrustet til en rektorgerning. Han var åben, handlekraftig og helt uden kompleks for ministeriet, en dygtig forhandler, der i løbet af kort

tid fik ryddet de sidste hindringer af vejen. Jeg husker det sidste lærermøde før påbegyndelsen af arbejdet. Alle, der anvendte faglokaler, lærere i gymnastik, fysik, kemi, naturfag, sløjd, historie og sang fik at vide, at de kunne komme med forslag til den og den dato og få dem drøftet og eventuelt antaget.

Men forslag senere kunne ikke komme i betragtning. Mine kolleger lagde sig ordentlig i selen og skabte – i forening med rektor – en idealskole. Der kom orden i klasseværelserne, hvor der før var rod. Alt inventar kasseredes. Biblioteket ordnedes af en bibliotekar. Drengetoiletterne blev mønstergyldige. Lærerværelset blev en sal, og ved siden af den kom en mindre sal, lærernes arbejdsrum, med små borde og stole. Bag festsalen, der kan rumme godt 700 mennesker, byggedes en scene med alle behørig elementer. Legeplads, festsal, gange smykkedes med kunstværker. Der blev anlagt parkeringsplads.

Jeg har altid fundet, at der var noget aladdinagtigt ved denne skoles tilblivelse. Alt har været gennemtænkt fra begyndelsen og blev fuldbragt på utrolig kort tid. Ja, selv det manglende vindue i Aladdins palads har sin parallel. Pedellen har besværligheder med at få sin sneplov op af kælderens og må gennem hovedindgangen for at komme ud på legepladsen med den. Dametoiletet til festsalen er for lille, og yalelåsen til biblioteket drejer den forkerte vej.

Der har været et smukt samarbejde mellem arkitekten med hans hjælpere og rektor med skolens lærere. Og så slog beregningerne til. Der var 100.000 i overskud. Og rektors sans for orden har bidraget til, at skolen i dag ser ud, som om den var nybygget.

Den gamle skole fornyedes ved en nænsom og omhyggelig restaureering af arkitekt Jens Lundquist. Det blev en smuk handelsskole. Spørgsmålet om rektorboligen løstes let. Finansudvalget købte en villa på Parkvej af passende størrelse. Der fik staten – for en gangs skyld – gjort en god handel.

Rektor, der gik af til februar 1977, har jo nu fejret sin sidste translokation. Det er naturligt, hvis han føler vemod og stolthed ved at skilles fra den skolebygning, hvis tilblivelse han har en så betydelig andel i.

Men skolen, der idag er landets største gymnasium, vil fortsætte. Og jeg vil ønske for den, at det vil ske i tilslutning til slutningsstrofen af lektor Bredsdorffs »skolesang« fra de gamle dage:

Kongelige skole! Du
gav os vækst og gav os viden.
Giv de unge frem i tiden
lys i tanken, ild i hu
så vi vandre kan ad vejen:
ad den vej, der er vor egen.
Ranke viljer, munter trods,
varme hjerter – det er os.

EILIF FRANK OG KILDERNE TIL FRISKOLERNES HISTORIE

Af ROAR SKOVMAND

I Årbog for Dansk Skolehistorie 1976 gav friskolelærer Eilif Frank på side 33–40 en redegørelse for sin resultatrige indsamling af kilder til friskolernes historie, der blev påbegyndt i 1969 med støtte fra Institut for Dansk Skolehistorie, Dansk Friskoleforening og med bevillinger fra Statens humanistiske Forskningsråd. De indsamlede arkivalier er blevet deponeret af Dansk Friskoleforening i Landsarkivet for Fyn.

Ved en særlig bevilling fra Forskningsrådet er der med bistand fra gårdejer Hans Nørgaard udarbejdet en mønstergyldig arkivregistratur, udgivet af Dansk Friskoleforening med titlen »Danske Friskolearkiver 1852–1977«, omfattende 110 stencilerede sider samt aftryk af Eilif Franks nævnte redegørelse. Registraturen dækker ikke blot det i Landsarkivet deponerede kildestof, men også en del arkivalier, der stadig befinder sig i privat eje. Registraturen er inddelt i følgende afsnit: Dansk Friskoleforening – »Bavnen« (friskolernes blad) – Enkelte friskoler (omfattende 69 skoler alfabetisk ordnet) – Enkelte personer (omfattende 30 personarkiver, hvoraf enkelte med flere hundrede brevskrivere). Registraturen er tilgængelig i Rigsarkivet og i samtlige landsarkiver.

Dette fornemme arbejde blev den 22. juli i år afleveret af Eilif Frank ved Dansk Friskoleforenings kursus på Grundtvigs Højskole, Frederiksborg. Ved samme lejlighed havde professor, dr. jur. O. A. Borum som formand for bestyrelsen for G. E. C. Gads Fond, et fond, der efter sin

fundats har til opgave at støtte indsats med videnskabelige, kulturelle og kirkelige formål for øje, bedt professor Roar Skovmand om at overrække Eilif Frank en hædersgave fra fondet på kr. 10.000 i erkendelse af det pionerarbejde, han har udført.

I forbindelse med overrækkelsen udtalte Roar Skovmand:

»Der er ved Eilif Franks ihærdige indsamlingsarbejde omsider og i den ellefte time skabt et grundlag for studiet af friskolernes historie, som hidtil har været savnet. Der er også skabt et grundlag, som rækker ud over friskolernes egne vægge. De grundtvig-koldske friskolers miljø var sammensmeltet med folkehøjskolernes, efterskolernes, forsamlingshusenes og andelsbevægelsens. Det er Frank, der har givet stødet til, at Dansk historisk Fællesforening har taget initiativet til et hele landet omfattende indsamlingsarbejde af kilder til de folkelige bevægelsers historie, som friskolerne – med Franks egne ord – er en uløselig del af.«

Institut for Dansk Skolehistorie

Hovedbegivenheden i år har været tidligere stipendiat Ellen Nørugaards forsvar for afhandlingen »Lille Barn – hvis er du?« Forsvaret fandt sted onsdag 1. juni 1977 i festsalen på Danmarks Lærerhøjskole. Officielle opponenter var professor Mogens Nielsen og professor, dr. phil. Roar Skovmand; sidstnævntes opposition er trykt i nærværende årbog. Som uofficiel opponenter talte skoleinspektør Torben Gregersen. Ellen Nørgaard har på denne baggrund opnået den pædagogiske doktorgrad.

Institutts faste stok er fremdeles ekstern lektor, dr. theol. K. E. Bugge, assistent Margit Jørgensen, lektor, mag. art. Ingrid Markussen, lektor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen og professor, dr. phil. Roar Skovmand. Som kandidatstipendiat har siden 1. jan. 1976 været tilknyttet cand. pæd. Else Karlshøj, der arbejder med udviklingen i folkeskolens centralisering på landet efter 1937.

Institutts medarbejdere har efter opfordring fra Det centrale Uddannelsesråd til den planlagte publikation »U-90« (uddannelsesplanlægning frem til 1990) skrevet en fremstilling af »de officielle og alment accepterede mål og metoder« i det danske skolesystem fra ca. 1920–1975; medvirkende har endvidere været lektor Dan Ch. Christensen fra Roskilde Universitetscenter.

Medarbejderne har alle været engageret i arbejdet med biografering af skolefolk til den kommende udgave af Dansk biografisk Leksikon – med Roar Skovmand som primus motor.

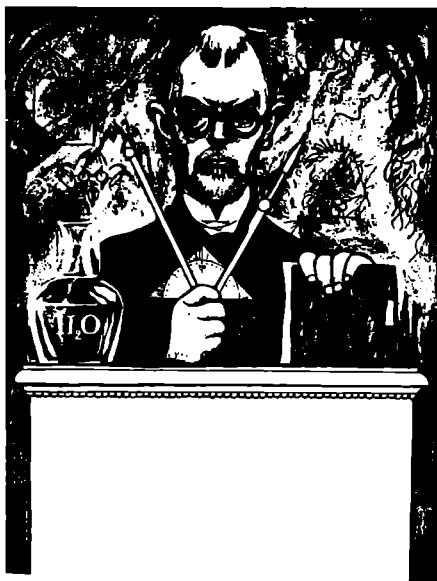
Fællesprojektet »den danske skolehistorie i 20. århundrede« er skredet fremad, omend ikke med stormskridt. Dette arbejde er nu rykket op til en førsteprioritet i rækken af opgaver.

I efteråret 1976 arrangerede Instituttet en række offentlige forelæsningsforedrag på Danmarks Lærerhøjskole over temaet »Lighed i skolen – mulighed eller illusion?« Forelæserne var: undervisningsminister Ritt Bjerregaard, lektor, dr. K. E. Bugge, lektor Finn Lambert, professor Mogens Nielsen, lektor, dr. Vagn Skovgaard-Petersen, professor, dr. Kaj Spelling.

Institutts undervisning i øvrigt er udført dels i form af en studie-

kreds om den danske folkeskole gennem de sidste tyve år (Ingrid Markussen), dels som kursus for de fag.-pæd. studerende på 2. del (Ingrid Markussen og Ellen Nørgaard), dels som vejledning for studerende med henblik på udarbejdelse af større opgaver og afhandlinger (Ingrid Markussen og Vagn Skovgaard-Petersen).

Vagn Skovgaard-Petersen

Albert Engström selvportræt. Omslagsvinjet i farve for originaludgaven af »Läsebok för svenska folket« 1938, gengivet i »Mot aftonglöden«, Albert Bonnier 1965.

Selskabet for Dansk Skolehistorie

holdt sit årsmøde med generalforsamling lørdag den 27. november 1976 i Lærerstandens Brandforsikring. Stinus Nielsen var vært og Roar Skovmand dirigent.

I sin beretning gjorde formanden, amtskonsulent J. Ingemann Pedersen, status over arbejdet i de 10 år, der var forløbet siden Selskabets stiftelse i november 1966; især betydningen af årbogen blev understreget.

Ved styrelsesvalget trak følgende medlemmer sig tilbage: Ingemann Pedersen, landsarkivar, dr. Harald Jørgensen og overlærer Ole Wart-hoe-Hansen. For dåd og råd blev de hyldet. I deres sted valgtes arkivar, mag. art. Grethe Ilsøe, museumspædagog Ove H. Nielsen og amtskon-sulent Viggo Witt-Hansen; genvalgt blev Robert Hellner og Chr. Friis Damgaard.

Generalforsamlingen besluttede at forhøje kontingentet, der herefter er 50 kr. for ordinære medlemmer, 30 kr. for uddannelsessøgende og pensionister, 60 kr. for ægtepar.

Efter et jubilæumspræget kaffebord holdt Undervisningsministeriets rådgivende arkitekt *Hans Henning Hansen* et foredrag »skolebyggeri gennem tiderne«, der findes trykt i nærværende årbog.

På det efterfølgende styrelsesmøde konstituerede den nyvalgte styrelse sig med Vagn Skovgaard-Petersen som formand, lektor Knud Prange som næstformand, Robert Hellner som kasserer og Chr. Friis Damgaard som sekretær.

Styrelsen har arbejdet med udgivelsen af en trykt folder, der meget gerne skal fordoble medlemstallet, der ligger på ca. 650. Til dette arbejde har Selskabet med tak modtaget tilskud på 3000 kr. fra Sparekassen SDS.

I foråret 1977 har Selskabet udsendt en ny og smuk publikation »En landbylærer ser tilbage«, redigeret af Ingrid Markussen. Det er nogle meget indholdsrige erindringer om skolen og samfundslivet i 19. århundrede, skrevet af lærer *Knud Ottosen* omkring år 1900. Den er en oplagt gavebog! Af Selskabets medlemmer kan den erhverves for 33 kr.

ved henvendelse til kassereren; normalprisen er 48 kr. Den beskedne pris skyldes tilskud fra Undervisningsministeriet og Goods fond.

Det har knebet for Selskabet at få pengene til at slå til, ikke mindst på grund af stigende trykningsomkostninger til årbogen. For økonomisk hjælp i en vanskelig situation er vi tak skyldig til de nævnte fonds, Undervisningsministeriet og Lærerstandens Brandforsikring.

Vagn Skovgaard-Petersen

Personregister for årgang 1977

Udarbejdet af Margit Jørgensen Institut for Dansk Skolehistorie

- Adler, Hans Peder s. 155.
Alberti, P. A. s. 27.
Andersen, Ellen Villemoes s. 131.
Andersen, Leo s. 152.
Andrup, Otto s. 173.
Appel, Jacob s. 104.
Arnth Jensen, N. E. s. 60, 131.
Arvin, G. J. s. 104.
Asmussen, Ole s. 145.
- Bach, Jens s. 68, 70, 73.
Banditz, Sophus s. 15.
Barfod, A. s. 45 ff., 50, 102.
Bartholdy, Carl G. s. 51.
Battaglia, V. s. 25.
Baunsbak-Jensen, A. s. 68.
Baunsgaard, Hilmar s. 140.
Beckett, Francis s. 15.
Bendtsen, Rasmus s. 29.
Berg-Sørensen, Palle s. 172, 176.
Berntsen, Klaus s. 96.
Bertelsen, Henrik s. 15, 97.
Bigum, Julius s. 32.
Bindslev, Alfr. s. 24.
Bjerregaard, Ritt s. 67, 74, 143, 181.
Blicher, Steen Steensen s. 135.
Bohr, Niels s. 54.
Boisen, Hans s. 171.
Bomholt, Julius s. 131.
Borgbjerg, Frederik s. 103, 125, 131.
Borum, O. A. s. 179.
Brandes, Georg s. 97.
Bredsdorff, K. Chr. s. 171, 178.
Brochmann, J. P. s. 33, 36.
Bruhn, Verner s. 77, 157.
Bruun, Georg s. 97.
Brøndsted, H. A. s. 47.
Bugge, K. E. s. 90, 181.
- Bure, Kristian s. 13.
Byrith, Else s. 70.
Byrnak, Asger s. 72.
- Carlsen, Arne Sloth s. 74, 82.
Christensen, Dan Ch. s. 181.
Christensen, J. C. s. 27, 29, 31, 35, 40.
Christian IV s. 167, 171.
Christian VIII s. 133 f.
Christian X s. 62, 173.
Clausen, Egon s. 82, 86.
Clausen, Sten Krogh s. 77.
Constantin-Hansen, Thora s. 101, 104.
- Dahl, Svend s. 55.
Dam, Peter s. 14.
Damgaard, Chr. Friis s. 183.
Darwin, Charles s. 98.
Degerbøl, Siegfried s. 103.
Dewey, John s. 105.
Ditlevsen, Peter s. 160.
Dronning Margrethe s. 8.
- Egeberg, O. de Hemmer s. 101.
Egede, Ingmar s. 158.
Eklund, Em. s. 21.
Elgaard, Niels s. 29.
Elmqvist, Aa. L. H. s. 29.
Emborg, Astrid s. 101.
Emborg, Svend s. 101.
Engelbrechtsen, P. L. s. 68.
Eriksen, Gerhardt s. 82.
- Fabricius, Knud s. 134.
Falbe-Hansen, C. E. s. 14.
Falbe-Hansen, Ida s. 15.
Fatum, P. s. 26.
Federspiel, Per s. 44 f.

- Fischer, Frederik s. 134.
 Flor, Chr. s. 133.
 Fog-Petersen, Gunnar s. 101.
 Fossing, A. P. s. 19, 98 f.
 Franck, Sofus s. 99.
 Frank, Eilif s. 179 f.
 Fredebo, S. P. s. 23 ff., 48.
 Frederik IV, s. 106 ff.
 Frederik VI s. 7.
 Frederiksen, Kirstine s. 103.
 Frisch, Hartvig s. 54, 56.
- Gabrielsen, Gerd s. 160.
 Gandil, Nanna s. 171.
 Gertsen, Uffe s. 161.
 Gilbjerg, Ellen s. 55.
 Gjerløff, E. s. 167, 175.
 Glenner, Svend s. 77.
 Gregersen, Torben s. 160, 181.
 Grosen, Uffe s. 131.
 Grove, Peter s. 171.
 Grundtvig, N. F. S. s. 131, 153.
 Graae, Frederik s. 176.
 Gullberg-Hansen, Niels s. 149.
 Gunnensen, Ingeborg s. 99.
- Hagemann, Elise s. 8.
 Hansen, Alfred s. 33.
 Hansen, A. M. s. 45, 50.
 Hansen, Erik Jørgen s. 159.
 Hansen, Gunnar s. 74.
 Hansen, Hans s. 33.
 Hansen, Hans Henning s. 106, 183.
 Hansen, Hans-Ole s. 82.
 Hansen, Peter s. 95.
 Hansen, Theophilus s. 38.
 Hartling, Elise s. 39.
 Hartling, Mathilde s. 39.
 Hartling, M. R. s. 7 ff.
 Hartling, Poul s. 8, 39, 67.
 Hassing-Jørgensen, Jens s. 33 ff.
 Haubirk, Ingolf s. 72 ff.
 Havning, Thomas s. 112.
 Hedtoft, Hans s. 60.
 Hegermann-Lindenchrone, Cai s. 47, 55.
- Heinesen, Knud s. 67, 73.
 Hellner, Robert s. 183 f.
 Hendriksen, G. s. 47.
 Henriksen, Spæt E. s. 160.
 Herholdt, Johan Daniel s. 109.
 Hermansen, Carl s. 44 f.
 Hermanson, Ester s. 159.
 Hersleb, Peder s. 106.
 Hjort, Katrin s. 152.
 Holberg, Ludvig s. 135.
 Horsfeldt-Poulsen, A. s. 68.
 Hougaard, Svend s. 147.
 Hude, Karl s. 167 ff., 174.
 Huguenin, E. s. 103.
 Hvidberg, Flemming s. 51, 58.
 Høeg, Carsten s. 55.
 Høirup, Chr. s. 23.
 Højberg-Christensen, A. C. s. 169, 173 f.
 Højby, Sigurd s. 68, 73.
- Ibsen, Holger s. 33.
 Ilsøe, Grethe s. 183.
 Ingemann, B. S. s. 135.
 Iversen, Conrad s. 167.
 Iversen, Per s. 68, 72.
- Jakobsen, Erhard s. 140.
 Jakobsen, Gunnar s. 74.
 Jensen, Hans s. 37, 68, 70, 74.
 Jensen, H. M. s. 174 f., 176.
 Jensen, J. P. s. 13.
 Jensen, Jørgen s. 140, 146.
 Jensen, L. C. s. 176.
 Jensen, Marius s. 32.
 Jensen, N. s. 30.
 Jensen, Svend Arne s. 82.
 Jensen, Thorkild s. 19, 24, 57.
 Jensen-Broby, J. S. s. 30.
 Jeppesen-Drusebjerg, P. s. 35 f.
 Johansen, R. Broby s. 95.
 Jonsøn, Rane s. 99.
 Jordan, Frede s. 40.
 Jørgensen, A. H. Feilberg s. 135, 138.
 Jørgensen, Anker s. 67.
 Jørgensen, Edvard s. 40.

- Jørgensen, Harald s. 183.
 Jørgensen, I. Skov s. 68.
 Jørgensen, Jakob s. 135.
 Jørgensen, Jørgen s. 22, 105, 111, 125, 150.
 Jørgensen, Margit s. 181.
- Kaper, Ernst s. 15, 23, 92 ff., 99, 101.
 Karlishøj, Else s. 116, 181.
 Kerschensteiner, Georg s. 95, 98.
 Key, Ellen s. 97.
 Kjær, Ejner s. 53.
 Kjær, Holger s. 105.
 Klausen, K. M. s. 100.
 Kloster, Anders s. 137 f.
 Knop, Cecilie s. 32.
 Knop, Kr. s. 32, 37 ff.
 Knudsen, Holger s. 85 f.
 Koch, Erik A. s. 48.
 Koch, P. Chr. s. 134.
 Kold, Chresten s. 101.
 Kornerup, Bjørn s. 167.
 Krag, Jens Otto s. 73.
 Krag, O. s. 62.
 Kretzschmer, Knud Fr. V. s. 171.
 Kristensen, Axel s. 61.
 Kristensen, Hans Jørgen s. 77, 84.
 Kristensen, Jørn Aarup s. 82.
 Kristensen, Knud s. 8, 30, 43 ff., 59 ff.
 Kristensen, Thorkil s. 44.
 Kvist, Lars s. 39 f.
 Kyrre, Hans s. 13.
 Kaalund-Jørgensen, F. C. s. 48 f.
 Kaarsted, Tage s. 8.
- Lambert, Finn s. 181.
 Land, Viggo s. 68, 70.
 Larsen, Carl Aage s. 79.
 Larsen, Ernst s. 22.
 Larsen, Hans W. s. 177.
 Larsen, Helge s. 66, 70, 74.
 Larsen, Ingemann s. 32.
 Larsen, K. s. 41.
 Lauridsen, Magdalene s. 131.
 Lauridsen, P. s. 138.
 Laursen, Søren s. 40.
- Lavrandsatter, Kristen s. 103.
 Lehmann, Alfred s. 100.
 Linderstrøm-Lang, Karen s. 177.
 Lorenzen, Vilhelm s. 110.
 Lundquist, Jens s. 178.
 Lundsgaard, J. P. s. 14.
- Madsen, Finn Lindhard s. 77.
 Madsen, Rasmus s. 9.
 Madsen, Søren Christian s. 8.
 Madsen-Mygdahl, Th. s. 104.
 Mann, Thomas s. 93.
 Markussen, Ingrid s. 155, 157, 181 ff.
 Meyer, Henning s. 100.
 Meyer, Kirstine s. 97.
 Michelsen, Albert s. 47.
 Mikkelsen, K. Bang s. 154 f.
 Marott, C. Emil s. 34.
 Moesgaard-Kjeldsen, C. s. 34.
 Mogensen, Eiler s. 110.
 Moltesen, Eva s. 15.
 Montessori, Maria s. 97.
 Munch, Elna s. 97.
 Munch, P. s. 29.
 Møller, Christmas s. 41, 51.
 Møller, Flemming s. 26.
 Møller, Valdemar s. 94.
 Maar, Axel s. 176.
- Nebelong, J. H. s. 16.
 Neergaard, Chr. M. s. 171.
 Nicolaisen, K. K. s. 13.
 Nielsdatter, Kristiane s. 9.
 Nielsen, Anders s. 47.
 Nielsen, Ferdinand s. 36.
 Nielsen, Henrik s. 32.
 Nielsen, Jakob s. 55.
 Nielsen, Jens s. 101.
 Nielsen, J. P. s. 33.
 Nielsen, Mogens s. 90, 181.
 Nielsen, Ove H. s. 183.
 Nielsen, Rasmus P. s. 32.
 Nielsen, Stinus s. 68, 70, 183.
 Nielsen, Tove s. 67, 140, 149.
 Nissen, Gunhild s. 82 ff., 91, 126, 131, 143.

- Nissen, N. Chr. s. 134.
 Nissen, Peter s. 156.
 Nohl, Herman s. 102.
 Nordentoft, Inger Merete s. 56 ff.
 Norrie, Gordon s. 108.
 Novrup, Johannes s. 105.
 Næsgaard, Sigurd s. 92, 101, 104.
 Nøhr, Magne s. 33.
 Nørgaard, Ellen s. 90 ff., 139, 154,
 158, 181 f.
 Nørgaard, Hans s. 179.
 Nørregaard, Jens s. 54.
- Oehlenschläger, Adam s. 135.
 Oksen, K. T. s. 48.
 Olesen, N. s. 40.
 Olrik, Hans s. 15.
 Olsen, Jørgen s. 68.
 Ott, Estrid s. 174.
 Ottosen, Knud s. 155 f., 183.
- Paludan-Müller, K. s. 47.
 Pedersen, Alfred s. 29 f.
 Pedersen, J. Ingemann s. 183.
 Pedersen, Johs. Gyde s. 30.
 Pedersen, Kristjan s. 33.
 Pestalozzi, Johan H. s. 98.
 Petersen, Harald s. 44.
 Petersen, K. Helveg s. 69.
 Petersen, Olaf s. 99 f.
 Petersen, Peter s. 98.
 Philipsen, Michael s. 93, 95.
 Pinstrup, Hans s. 123, 131.
 Prins Henrik s. 8.
 Prange, Knud s. 183.
- Rasborg, Finn s. 116 ff.
 Rasmussen, Gustav s. 44, 60, 64.
 Rasmussen, Mads s. 9.
 Rasmussen, Svend Age s. 68.
 Rasmussen, Vilhelm s. 100, 104.
 Ravn, L. S. s. 132, 138.
 Rechendorff, Torben s. 141.
 Reumert, Poul s. 55.
 Rifbjerg, Sofie s. 90, 98.
- Ring, L. J. s. 169 f., 173 ff.
 Rohde, Ove s. 33.
 Rosenkjær, Jens s. 160.
 Rousseau, Jean-Jacques s. 98.
 Rudbeck, A. P. J. s. 16.
 Rudolf, Johs. s. 29 f.
- Sandfeld, Gunnar s. 93.
 Sandfeld, Kristian s. 15.
 Schreier, Else s. 37 f.
 Schreier, Josef s. 38 f.
 Schreier, Josefine s. 37 f.
 Simonsen, Dorthea s. 100.
 Skovgaard-Petersen, Vagn s. 92, 96,
 181 ff.
 Skovmand, Roar s. 90, 179 ff.
 Spelling, Kaj s. 144, 181.
 Spencer, Herbert s. 98.
 Spliid, Otto Fr. s. 41.
 Stauning, Thorvald s. 41 f.
 Steenholdt, This s. 133.
 Steffensen, J. C. s. 11.
 Stenholt, Otto s. 146.
 Stolt, Kurt s. 148.
 Struwe, Kamma s. 65.
 Svane, H. A. s. 99.
 Svendsen, Rasmus s. 107, 115.
 Sjøberg, Harry s. 53.
 Sønderup, Jens s. 60.
 Sørensen, Arild s. 17, 19.
 Sørensen, Chr. s. 134.
 Sørensen, Edv. s. 131.
 Sørensen, Svend s. 29.
- Thorkild-Hansen, E. s. 47.
 Thorndike, E. s. 105.
 de Tocqueville, Alexis s. 103.
 Tøgeby, Lise s. 82, 158.
 Torpe, Harald s. 71.
 Tranberg-Jensen, H. s. 29.
 Troels-Lund, Tr. Fr. s. 7.
 Tybjerg, Clara s. 98.
- Wamberg, Helge s. 55.
 Varming, Kai s. 74.
 Warming, Ole s. 139.

Warthoe-Hansen, Ole s. 183.
Weiergang, Hans-Henrik s. 77.
Velschou, Hans Chr. s. 171.
Wessel, Johan Herman s. 92.
Villemoes, Jens s. 61.
Winding, Kjeld s. 74.

Witt-Hansen, Viggo s. 183.
Vøhtz, A. s. 47.
Zahle, C. Th. s. 34.
Ødman, Per Johan s. 158.

Årbog for Dansk Skolehistorie 1976 (10. årgang)

– kan købes ved henvendelse til overbibliotekar Robert Hellner, Danmarks pædagogiske Bibliotek, Lersø Park Allé 101, 2100 København Ø.

Indholdsfortegnelse

Artikler

Vagn Skovgaard-Petersen: Ti år	7
Roar Skovmand: Systemskiftet i den højere skole	16
Eilif Frank: Kilder til friskolernes historie	33
Lise Togeby: Historie – kundskabsfag eller ånds-fag?	41
Ellen Christensen: Til læseprøve på Pederstrup slot i 1906	66
Lars Hansen: På vej til højskole og valgmenighed	70

Skolen og samfundet 1974–1976

Af professor, dr. pæd. Gunhild Nissen	82
---	----

Skolehistorisk litteratur

Gunnar Sandfeld: Skoleliv i Søllerød. – Ved lektor, mag. art. Ingrid Markussen	104
Per Krarup: Fra mit livs rejse. – Ved lektor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen	106
Sigurd Højby: Som jeg oplevede det. – Ved lektor Hans Priemé	108
Knud Illeris, Henning Salling Olesen og Palle Rasmussen: Læreruddannelse, skole og samfund. – Ved lektor Dan Ch. Christensen	110
Per Fibæk Laursen og Birgitte Simonsen: Uddannelse og samfund – i historisk belysning. – Ved lektor Dan Ch. Christensen	112
Anders Mathiesen: Uddannelse og produktion. – Ved lektor Dan Ch. Christensen	116

Tidsskrifter med skolehistorisk indhold

Af stipendiat, cand. mag. Ellen Nørgaard	121
--	-----

Bibliografi over dansk skolehistorie 1975

Af lektor, mag. art. Ingrid Markussen	124
---	-----

Nyt og noter

J. Ingemann Pedersen: Vor ældste landsbyskole	128
Beretning fra Institut for Dansk Skolehistorie	133
Beretning fra Selskabet for Dansk Skolehistorie	135

<i>Personregister 1976</i>	136
----------------------------------	-----

<i>Personregister 1967–1976</i>	140
---------------------------------------	-----

<i>Indholdsfortegnelse 1967–1976</i>	
--	--